

TARTU ÜLIKOOL
ÕIGUSTEADUSKOND
Karistusõiguse osakond

Jane Cathlyn Meigas

**TUNNISTAJA ÜTLUS KUI ISIKULINE TÕENDIALLIKAS
KRIMINAALMENETLUSES: MÕJUTEGURID, TEADLIKKUS NEIST NING
NENDEGA ARVESTAMINE EESTI ÕIGUSVALDKONNA SPETSIALISTIDE SEAS**

Magistritöö

Juhendaja

MA Annegrete Palu

Kaasjuhendaja

PhD Anneli Soo

Tallinn

2026

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. TUNNISTAJA ÜTLUSE KUI ISIKULISE TÕENDIALLIKA ROLL JA KOGUMINE KRIMINAALMENETLUSES	7
1.1. Tunnistaja ütlus kui isikuline tõendiallikas	7
1.2. Isikulise tõendiallika kogumine ja kasutamine.....	11
2. TUNNISTAJATE MÄLU MÕJUTAVAD TEGURID NING TEADLIKKUS NENDEST 16	
2.1. Tunnistajate mälu ja ütlusi mõjutavad tegurid	16
2.1.1. Hindajapõhised tegurid	20
2.1.2. Süsteemitegurid.....	24
2.2. Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest.....	26
2.2.1. Varasemad uuringud tunnistaja mälu mõjuteguritest.....	27
2.2.2. Uuringu „Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest“ valim ja metoodika	29
2.2.3. Uuringu „Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest“ tulemused	32
3. TUNNISTAJATE MÄLU MÕJUTAVATE TEGURITEGA ARVESTAMINE ..	43
3.1. Tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamine ütluste kogumisel	47
3.2. Tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamine ütluste usaldusväärseuse hindamisel	54
KOKKUVÕTE	58
WITNESS TESTIMONY AS A PERSONAL SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: INFLUENCING FACTORS, AWARENESS OF THESE FACTORS, AND THEIR CONSIDERATION AMONG ESTONIAN LEGAL PROFESSIONALS.....	62
KASUTATUD ALLIKAD	67
Kasutatud kirjandus	67
Kasutatud kohtupraktika	75
Kasutatud normatiivmaterjalid.....	76

SISSEJUHATUS

Kriminaalmenetluses on tunnistaja ütlused üks sagedamini kasutatavaid tõendeid ja neid võib pidada üheks olulisemaks tõendiallikaks, millel võib olla oluline roll nii süü kui ka süütuse tuvastamisel. Nende kaudu on võimalik saada informatsiooni sündmuste käigu ja muude menetluse seisukohalt oluliste asjaolude kohta, mis aitavad kaasa tõe väljaselgitamisele ja õiguspärase lahendi tegemisele.¹ Eriti olulised on need sõna sõna vastu olukordades, kus tõendeid on vähe või need puuduvad täielikult ning lahendi tegemisel tuleb suurel määral tugineda menetlusosaliste vastandlikele ütlustele. Sellistes juhtumites võib tunnistaja ütlustel olla otsustav tähendus, kuna need võivad kujuneda peamiseks aluseks faktiliste asjaolude tuvastamisel. Samas ei pruugi tunnistaja ütlused alati olla objektiivsed ega ole täpne peegeldus tegelikult toimunud sündmustest, kuna inimeste mälu ei toimi sündmuste täpse salvestajana, vaid kujuneb taastava protsessina ning allub erinevatele mõjutustele.² Psühholoogilised uuringud on näidanud, et tunnistaja mälu võivad mõjutada mitmed hindajapõhised tegurid, mis on seotud sündmuse või tunnistaja endaga, aga ka süsteemitegurid, mis on seotud sündmuse meenutamise ja mälust kättesaamisega.³ Sellest tulenevalt võivad tunnistaja ütlused olla teatud olukordades ebatäpsed või moonutatud, mis omakorda võib mõjutada kriminaalmenetluse õiglast tulemust.

Rahvusvahelised uuringud ja kohtuasjade analüüsid on näidanud, et ekslikud tunnistaja ütlused või identifitseerimised võivad olla üheks oluliseks vale süüdimõistmise põhjuseks. Nende analüüsist ilmneb, et inimeste mälu ja tajuprotsessid võivad olla mõjutatavad ning seetõttu ei pruugi tunnistajate ütlused alati kajastada tegelikult toimunud sündmusi nende toimumise viisil. Sellised juhtumid on suurendanud teadlaste ja õiguskaitseorganite huvi mälu usaldusväärsuse ning seda mõjutavate tegurite uurimisele.⁴ Tunnistajate mälu mõjutatavuse küsimus on õigusemõistmise seisukohalt aktuaalne, kuna ebatäpsed või mõjutatud ütlused võivad moonutada

¹ Randma, P. (2021). Isikulise tõendiallika usaldusväärsuse kontroll. *Juridica*, 2021/9, lk 636.; Kergandberg, E., Sillaots, M. (2006). Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura, lk 174-175.; Rammo, R. (2006). Alaealise ülekuulamine kriminaalmenetluse kohtueelses staadiumis. *Juridica*, 2006/5, lk 318.

² Tulving, E. (2002). Episodic memory: from mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53, lk 20.

³ Christianson, S.-Å. (1992). Emotional stress and eyewitness memory: A critical review. *Psychological Bulletin*, 112(2), lk 284–309.; National Research Council. (2014). *Identifying the Culprit: Assessing Eyewitness Identification*. The National Academies Press.; Loftus, E. F. (1975). *Reconstructing Memory: The Incredible Eyewitness*. *Jurimetrics Journal*.

⁴ Magnussen, S., Safer, M. A., Sartori, G., Wise, R. A. (2013). What Italian Defense Attorneys Know about Factors Affecting Eyewitness Accuracy: A Comparison with U.S. and Norwegian Samples. *Frontiers in Psychiatry*, 4.

tõendite hindamist ning viia ekslike järeldusteni kriminaalmenetluses. Kui menetlusosalised ei ole teadlikud teguritest, mis võivad tunnistaja mälu mõjutada, suureneb oht, et ütlusi peetakse tegelikust usaldusväärsemaks, mis omakorda võib mõjutada menetluse õiglast tulemust. Seetõttu on oluline uurida, milline on teadlikkus mälu mõjutavatest teguritest Eesti õigusspetsialistide seas ning mil määral arvestatakse nende teguritega tunnistajate küsitlemisel ja ütluste hindamisel.⁵ Teema on oluline ka praktilisest vaatenurgast, kuna parem arusaam mälu mõjutavatest teguritest võimaldab arendada tõendite kogumise ja hindamise praktikat, suurendada tunnistaja ütluste usaldusväärset ning kujundada menetluspraktikaid, mis vähendavad mälu mõjutamisest tulenevaid riske.

Sellest tulenevalt tõusetub magistr töö eesmärk analüüsida, kui suur on Eesti õigusspetsialistide teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest ning mil määral arvestatakse tunnistaja mälu mõjutavate psühholoogiliste eripäradega menetluspraktikas tunnistaja ütluste kogumise ja nende hindamisel. Kuigi tunnistaja ütluste kogumine ja hindamine on kriminaalmenetluse seadustikus teatud määral reguleeritud, ei pruugi õigussüsteemi praktika alati piisavalt arvesse võtta psühholoogiateaduse teadmisi mälu toimimise kohta. Magistr töö eesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgmised uurimisküsimused:

1. Mis on tunnistaja ütluse kui isikulise tõendiallika roll ja kuidas seda kogutakse?
2. Mis hindajapõhised ja süsteemitegurid mõjutavad tunnistajate mälu?
3. Mis on õigusspetsialistide teadlikkus nendest mälu mõjutavatest teguritest?
4. Kuidas väljendub tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest teadlikkus praktikas?

Magistr töö koosneb kolmest peatükist. Esimeses peatükis antakse ülevaade tunnistajast, tema ütluste rollist, ütluste andmisest kriminaalmenetluses ja nende kasutamisest isikulise tõendiallikana. Peatüki eesmärk on luua teoreetiline raamistik tunnistaja rolli ja tema ütluste tähenduse mõistmiseks tõendamisprotsessis. Teoreetiline ülevaade loob aluse ka tunnistajate mälu mõjutatavuse ja ütluste usaldusväärse analüüsimiseks. Teine peatükk keskendub tunnistajate mälu ja ütlusi mõjutavatele süsteemi- ja hindajapõhiste teguritele ning menetleja teadlikkusele

⁵ Bjørndal, L. D., McGill, L., Magnussen, S., Richardson, S., Saraiva, R., Stadel, M., Brennen, T. (2021). Norwegian judges' knowledge of factors affecting eyewitness testimony: A 12-year follow-up. *Psychiatry, Psychology and Law*, 28(5), lk 665–682.; Sumampouw, N., Bjørndal, L. D., Magnussen, S., Otgaar, H., Brennen, T. (2022). Knowledge about eyewitness testimony: A survey of Indonesian police officers and psychologists. *Psychology, Crime & Law*, 28(8), lk 763–777.

nendest teguritest. Samuti esitatakse teises peatükis käesoleva magistritöö raames läbi viidud empiirilise uuringu tulemusi, mille eesmärk oli selgitada välja õigusspetsialistide teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest Eestis. Kolmandas peatükis on analüüsitud, kui palju arvestatakse regulatsioonides ja praktikas tunnistajate mälu mõjutavate teguritega ütluste kogumisel ja ütluste usaldusvärsuse hindamisel ning kas need on omavahel kooskõlas. Analüüsi põhjal esitatakse soovitusel, kuidas mälu mõjutavaid tegureid menetluspraktikas paremini arvesse võtta ning seeläbi suurendada tunnistaja ütluste usaldusvärsust ja tõendamisprotsessi kvaliteeti.

Kuigi rahvusvahelises teaduskirjanduses on tunnistajate mälu mõjutatavust käsitletud nii õigusteaduse kui ka psühholoogia vaatenurgast, on teema käsitlemine magistritöö tasemel seni olnud piiratud ning varasemaid analüüse, mis ühendaksid need kaks perspektiivi, pole Eestis tehtud.⁶ Autori teadmiste kohaselt ei ole uurimistemat varem terviklikult käsitletud, sealhulgas ei ole kriminaalmenetluses tunnistaja ütluste andmisel mälu mõjutavate tegurite rolli ega õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkust neist sisuliselt uuritud.⁷ Varasemalt on küll 2017. aasta magistritöös käsitletud mäluvigade tekkimise võimalusi tunnistaja ütluste kujunemisel kriminaalmenetluses, kuid see ei keskendunud mälu mõjutavate tegurite laiemale rollile ega teadlikkuse küsimusele.⁸ Seetõttu on käesolev uurimus uudne ning aitab täita olemasolevat teaduslünka.

Käesolev magistritöö on interdistsiplinaarne uurimus, milles ühendatakse õigusanalüüs, teaduskirjanduse süstematiseerimine ning empiiriliste andmete analüüs. Töö aluseks on Eesti kriminaalmenetlusõiguse allikad, eeskätt Kriminaalmenetluse seadustik, selle kommentaarid ja Riigikohtu praktika, mille kaudu hinnatakse tunnistaja ütluste kui isikulise tõendiallika menetluslikku rolli ning kasutamist. Õigusallikate kõrval tuginetakse rahvusvahelisele teaduskirjandusele tunnistajate mälu ja mäluõiguse valdkonnas, kuna Eesti õiguskirjanduses on neid küsimusi seni käsitletud piiratud ulatuses. Allikavalikul on eelistatud uuemaid, laialdaselt viidatud teadusartikleid, analüüse ja juhtivaid käsitlusi. Empiirilises osas kasutatakse autori ja juhendajate poolt läbiviidud uuringu andmeid, mille eesmärk oli hinnata Eesti

⁶ Mickes, L., Wilson, B. M., Wixted, J. T. (2025). The cognitive science of eyewitness memory. Trends in Cognitive Sciences. ScienceDirect, 29(7), lk 655-668.; Wixted, J. T. (2023). Eyewitness Memory. Oxford Academic.

⁷ Autor on teostanud Tartu Ülikooli DSpace andmebaasi otsingu kasutades selleks teemakohaseid märksõnu.

⁸ Piilberg, L. Mäluvigade tekkimise võimalused tunnistaja ütluste kujunemisel kriminaalmenetluses. Juhendaja Andreas Kangur. Tartu: Tartu Ülikool 2017.

õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkust tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Metoodiliselt rakendatakse töös kvalitatiivset õigusdogmaatilist analüüsi, võrdlevat käsitlust ning kvantitatiivsete tulemuste kirjeldavat ja tõlgendavat analüüsi. Selline lähenemine võimaldab hinnata nii kehtiva õiguse kooskõla teaduspõhiste teadmistega kui ka nende teadmiste tegelikku väljendumist Eesti menetluspraktikas.

Uurimisprobleemi ammendavaks käsitlemiseks ületab käesoleva magistritöö maht 4 lk võrra lubatud mahupiirangut. Mahu ületamine on põhjendatud, kuna töö käsitleb interdistsiplinaarset teemat, mis ühendab kriminaalmenetlusõiguse, tõendamisõiguse ning mälupsühholoogia teaduslikud lähtekohad. Tunnistajate mälu mõjutavate tegurite sisuline analüüs eeldab nii rahvusvahelise teaduskirjanduse põhjalikku käsitlemist kui ka nende teadmiste seostamist Eesti õiguse ja kohtupraktikaga. Lisaks sisaldab töö empiirilise uuringu tulemuste esitlust ja tõlgendamist, mille eesmärk on hinnata Eesti õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkust tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Uurimisküsimustele sisuliselt põhjendatud ja tervikliku vastuse andmiseks ei olnud võimalik käsitlust olulisel määral lühendada ilma analüüsi kvaliteeti, terviklikkust ja teaduslikku väärtust kahjustamata.

Tööd iseloomustavad märksõnad: tunnistajad, kriminaalmenetlus, ütlused, mälu ja teadlikkus.

1. TUNNISTAJA ÜTLUSE KUI ISIKULISE TÕENDIALLIKA ROLL JA KOGUMINE KRIMINAALMENETLUSES

1.1. Tunnistaja ütlus kui isikuline tõendiallikas

Eesti õiguses sätestab tunnistaja mõiste ja tunnistaja menetlusliku rolli Kriminaalmenetluse seadustik (edaspidi KrMS).⁹ KrMS § 66 lg 1 kohaselt on tunnistaja füüsiline isik, kes võib teada tõendamiseseme asjaolusid. Seejuures ei tähenda tunnistaja roll üksnes kindlat teadmist, vaid ka võimalikku kokkupuudet menetluse seisukohalt olulise teabega. Riigikohus on kinnitanud, et tunnistajana kohtusse kutsumine ei piirdu vaid juhtudega, mil kohtul on välja kujunenud veendumus, et konkreetne isik teab tõendamiseseme asjaolusid. Tunnistajana on käsitatav ka isik, kelle puhul on alust arvata, et ta võib teada tõendamiseseme asjaolusid. Samas ei ole kohtul kohustust kutsuda tunnistajana kohtusse isikut, kelle võimalik teadmine tõendamiseseme asjaoludest ei nähtu ei kriminaalasja materjalidest ega isiku ülekuulamist sooviva kohtumenetluse poole taotlusest.¹⁰

KrMS § 66 lg 2 kohaselt ei või tunnistajana osaleda samas asjas kahtlustatav või süüdistatav isik, samuti uurimisasutuse ametnik, prokurör ega kohtunik, kelle menetluses on kriminaalasi. Sellest tulenevalt osaleb tunnistaja kriminaalmenetluses, kuid KrMS § 6 lg 2 alusel pole tunnistaja menetlusosaline. Sama sätte alusel on menetlusosalised kahtlustatav, süüdistatav ning nende kaitsjad, kannatanu, tsiviilkostja ja ka kolmas isik. Tunnistaja aga ei esinda süüdistatava, kaitsja ega teiste huve ning tegutseb menetluses vaid objektiivse teabe allikana. Selline eraldiseisev positsioon rõhutab tunnistaja rolli neutraalse teabe vahendajana, kelle ülesanne ei ole kaitsta ega süüdistada, vaid aidata kaasa asjaolude väljaselgitamisele.

Tunnistaja poolt antavad ütlused on kriminaalmenetluses üks tõendi liikidest. KrMS § 63 lg 1 kommentaaride kohaselt kasutatakse ütlusi tõendamiseseme asjaolude tuvastamisel ning neil võib olla oluline roll menetluse lõpptulemuse kujunemisel.¹¹ Riigikohus on selgitanud, et tunnistaja ütlusteks tuleb pidada eeskätt kohtueelses menetluses ülekuulamise kui uurimistoimingu käigus

⁹ Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2025, 3.

¹⁰ RKKKo 3-1-1-63-09, p 11.2.

¹¹ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (2012). Kriminaalmenetluse seadustik: Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, lk 219.

saadud teavet. Samas ei piirdu ütluste andmine üksnes ülekuulamisega, vaid tunnistaja võib anda ütlusi ka teiste uurimistoimingute raames, nagu vastastamine, äratundmiseks esitamine või ütluste olustikuga seostamine.¹² On oluline, et tunnistaja ülekuulamisel saadud teave fikseeritakse kirjalikult ja kantakse KrMS § 74 lg 1 p 3 kohaselt ülekuulamisprotokolli tunnistaja ütlustena, sest selline vormistamine tagab ütluste kasutatavuse tõendina ning võimaldab nende hilisemat kontrollimist ja hindamist menetluses.

Tunnistaja ütluste kui tõendi eripära seisneb selles, et sama isikuline tõendiallikas täidab kriminaalmenetluses erinevaid funktsioone kohtueelses ja kohtumenetluses. Kohtueelses menetluses on tunnistaja ütluste peamine eesmärk aidata kaasa menetluse efektiivsele läbiviimisele ning tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamisele. Seevastu kohtumenetluses antud ütlustel on iseseisev tõendiväärtus ning nende eesmärk on tõendada tõendamiseseme asjaolusid. Selline eristus tuleneb kohtumenetluse võistlevuse põhimõttest, mis on sätestatud KrMS §-is 14 ning mille kohaselt on süüdistuse esitamise, kaitse ning kriminaalasja lahendamise funktsioonid üksteisest lahutatud ning neid täidavad eri menetlussubjektid. Võistlevuse põhimõtte eesmärk on tagada menetluse tasakaal ning poolte võrdsed võimalused oma seisukohtade esitamiseks ja tõendamiseks. Isikulise tõendiallika tähtsus seisneb ka selles, et sageli kujuneb kohtu siseveendumus erinevate isikute ütluste omavahelisel võrdlemisel ja nende seostamisel teiste tõenditega. Seetõttu ei ole tunnistaja pelgalt menetluse kõrvaline osaline, vaid sageli keskne teadmiste kandja, kelle vahendusel on võimalik minevikusündmusi menetluses tuvastada.

Eeltoodust tulenevalt on tunnistaja ütlustel kriminaalmenetluses oluline tõenduslik väärtus, kuna KrMS § 63 lg 1 kohaselt on tunnistaja ütlus tõend. See tähendab, et tunnistaja poolt edastatud teave ei ole pelgalt informatiivne, vaid seda kasutatakse menetluses faktiliste asjaolude tuvastamiseks ning see võib mõjutada menetluse lõpptulemust. KrMS § 63 lg 1 kohaselt käsitatavate tunnistaja ütluste puhul on tõendusteabe allikaks konkreetne isik, kelle vahendusel kujuneb kriminaalmenetluses kasutatav tõend. Tunnistaja valdusesse jõuab teave toimunud sündmuse kohta tema isikliku tajumise ning sellest arusaamise kaudu, mistõttu sõltub edastatava informatsiooni sisu ja täpsus tema individuaalsetest võimetest.¹³ Just see isikuline mõõde eristab tunnistaja ütlust muudest tõendiliikidest. Kuna tõendusteave pärinev konkreetselt inimeselt ja on

¹² RKKKo 3-1-1-62-07, p 12.2.

¹³ Kergandberg, E., Sillaots, M. (2006). Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura, lk 169.

lahutamatult seotud tema isikliku tajumise, mälu ja arusaamisega, siis on tegemist isikulise tõendiallikaga. Seetõttu saab tunnistaja anda ütlusi üksnes nende minevikus aset leidnud asjaolude kohta, mida ta on ise tajunud ja mäletab.¹⁴ Riigikohus on leidnud, et KrMS § 66 lg 1 mõistes peab tunnistajal olema puutumus kuriteosündmuse või süüdistatavaga ning tunnistajana ei saa käsitleda neid, kellel seda ei ole.¹⁵

Isikulise tõendiallika keskseks tunnuseks võib pidada asjaolu, et tõenduslik teave jõuab menetlejani inimese vahendusel. See tähendab, et menetluses kasutatav informatsioon ei pärine vahetult esemelt, dokumendilt ega muult materiaalselt kandjalt, vaid konkreetse inimese teadmistest. Seetõttu saab eristada isikulist tõendiallika esemelistest ja dokumentaalsetest tõenditest, sest menetluslikult olulise teabe edastajaks on inimene. Kui esemelise tõendi puhul sisaldub oluline teave esemel endal, näiteks selle omadustes, paiknemises või seisundis, siis dokumentaalse tõendi puhul on informatsiooni kandjaks dokument või muu andmekandja, millele teave on talletatud. Sellistel juhtudel ei sõltu tõendi olemasolu inimese meenutusest, vaid informatsioon on fikseeritud materiaalsel kujul. Isikulise tõendiallika puhul puudub iseseisev tõendusteave enne inimese poolt selle avaldamist ning seetõttu on keskse tähendusega inimene ise tõendusteabe kandjana.

Seetõttu on isikuline tõendiallikas sageli vältimatu vahend selliste asjaolude tuvastamisel, mille kohta puuduvad objektiivsed jäljed või mille materiaalne tõendibaas on napp. Eriti selgelt avaldub see kuritegude puhul, mis on niinimetatud sõna sõna vastu olukorrad või toimuvad piiratud tunnistajate ringis, varjatult või olukorras, kus teo toimepanemisest ei jää maha dokumentaalseid ega esemelisi tõendeid. Sellistel juhtudel puuduvad sündmusest videosalvestised, dokumentaalsed jäljed ning menetluses tuleb hinnata peamiselt asjaosaliste ja tunnistajate ütlusi. Seetõttu võib kannatanu või tunnistaja ütlus olla keskne või koguni ainus otsene tõendiallikas, mille kaudu on võimalik sündmuse kulgu rekonstrueerida. Samuti on isikuline tõendiallikas oluline juhtudel, mil materiaalne tõend küll eksisteerib, kuid ei anna täielikku pilti toimunud. Näiteks võib salvestis näidata üksnes osa sündmusest, kuid mitte sellele eelnenud konflikti, osapoolte vestlust, ähvardusi või teo motiivi. Esemel ja ekspertiisitulemused võivad kinnitada vägivalda toimumist, kuid mitte alati seda, kes tegutses esimesena, milline oli osapoolte tahtlus või kuidas sündmused ajaliselt

¹⁴ RKKKo 3-1-1-142-05, p 11.

¹⁵ *Ibidem*, p 14.

arenesid. Sellisel juhul täiendavad tunnistajate ütlused muid tõendeid ning aitavad anda tervikliku ülevaate menetluse esemeks olevatest asjaoludest.

Tunnistaja ütluste näol on tegemist isikulise tõendiallikaga, mille kujunemine toimub mitmes etapis: esmalt tajub inimene sündmust oma meelte kaudu, seejärel talletub kogetu mälus ja ülekuulamisele taastatakse see ütlusena.¹⁶ Sellest tulenevalt pole tegemist objektiivse salvestusega toimunust, vaid inimese poolt vahendatud ja tõlgendatud informatsiooniga. Tunnistaja roll seisneb menetluse seisukohalt oluliste faktiliste asjaolude vahendamises. Tunnistaja roll ei piirdu üksnes teabe edastamisega, vaid hõlmab ka kohustust anda tõeseid ütlusi KrMS § 66 lg 3 alusel. See kohustus ei ole pelgalt formaalne, vaid selle rikkumisel võivad olla tõsised tagajärjed, sest Karistusseadustiku (edaspidi KarS) § 320 lg 1 kohaselt kannatanu või tunnistaja poolt kriminaal- või väärteomenetluses teadvalt vale ütluse andmise eest karistatakse rahalise karistuse või kuni kolmeaastase vangistusega.¹⁷ Selline regulatsioon rõhutab, et seadusandja peab isikulist tõendiallikat menetluses sedavõrd oluliseks, et selle usaldusväärseuse kaitseks on ette nähtud karistusõiguslikud tagatised. Tunnistaja positsioon kriminaalmenetluses on seotud mitmete õiguste ja kohustustega, mis tulenevad eelkõige KrMS-i sätetest ning on suunatud tõe väljaselgitamisele, aga ka isiku põhiõiguste kaitsele.

Tunnistaja ütlus tõendamiseseme asjaolude kohta ei ole üldjuhul tõend, kui tunnistaja on neist asjaoludest teadlikuks saanud teise isiku vahendusel. Tegemist on nn vahendliku kuulujutu-ütlusega, mille tõendiväärtus on üldjuhul piiratud. Erandina sätestab seadus siiski olukorrad, kus selline ütlus võib olla lubatav. Nimelt teise isiku vahendusel teadlikuks saadud informatsioon tõendamiseseme asjaolude kohta ning selle kohta antud ütlus võib olla tõend, kui ütluste sisuks on teiselt isikult kuulnud kuriteo toimepanemise omaksvõtt või ühiselt toimepandud kuriteo asjaolud või muud KrMS § 66 lg 2¹ punktides 1-4 sätestatud juhud. Sellised erandid näitavad, et seadusandja on teatud juhtudel pidanud vahendlikku teavet piisavalt usaldusväärseks, kuid nende kohaldamisel tuleb olla ettevaatlik ning lähtuda seaduses sätestatud eranditest.

¹⁶ Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press, lk 30.

¹⁷ Karistusseadustik. – RT I, 22.12.2025, 2.

1.2. Isikulise tõendiallika kogumine ja kasutamine

Isikulise tõendiallika kogumisel on mitmeid etappe, mida silmas pidada, et tagada kogutava teabe võimalikult suur täpsus ja usaldusväärsus ning vältida moonutusi, mis võivad tuleneda nii inimese tajust, mäluprotsessidest kui ka ülekuulamise viisist. Menetluslikult on oluline see, et tunnistaja ülekuulamine on reguleeritud. KrMS § 68 lg 4 alusel võib tunnistajat üle kuulata üksnes tõendamiseseme asjaolude kohta ja suunavaid küsimusi võib esitada ainult seaduses sätestatud juhtudel KrMS §-ist 288¹ lähtuvalt. Tunnistaja on kohustatud andma ütlusi KrMS § 66 lg 3 alusel, kui ei esine just ütlustest keeldumise aluseid KrMS §-de 71-73 järgi. Samas on tunnistajal oluline kaitseõigus keelduda ütluste andmisest, näiteks kui kahtlustatav või süüdistatav on tema lähedane isik, näiteks alaneja või ülaneja sugulane, (pool)õde või (pool)vend, abikaasa, elukaaslane või tema vanem, lapsendaja või lapsendatu, võõras- või kasuvanem või võõras- või kasulaps (KrMS § 71). Ka Eesti Vabariigi põhiseaduse § 22 alusel ei tohi kedagi sundida tunnistama iseenda või oma lähedase vastu.¹⁸ Ütluste andmisest võib keelduda ka kutse- või muu tegevuse tõttu või riigisaladuse ja salastatud välisteabe kaitseks (KrMS §-d 72 ja 73). Sellised piirangud ja õigused loovad tasakaalu tunnistaja kohustuse ja tema isiklike õiguste kaitse vahel.

Kohtueelses menetluses kogutakse tunnistaja ütlused peamiselt ülekuulamise teel, mille eesmärk on talletada informatsioon uuritava sündmuse kohta ning luua alus edasiseks tõendamiseks. Vastavalt KrMS §-ile 68 on määratletud tunnistaja ülekuulamise kord ja põhimõtted, kuid seejuures pole väljatoodud konkreetset ülekuulamise viisi. Sama säte reguleerib tunnistaja ülekuulamisel esinevaid kohustusi ning piiranguid, kuid lõplik ülekuulamise metoodika jääb menetleja otsustada. Samas ei ole kohtueelses menetluses antud ütlused iseenesest veel kohtulikuks tõendiks, vaid nende kasutamine kohtumenetluses sõltub seaduses sätestatud tingimustest ning nende hilisemast kontrollimisest kohtuistungil. KrMS § 63 lg 1 kohaselt on tõendiks muu hulgas tunnistaja ütlus, kuid samas on oluline, et ütlus on nõuetekohaselt menetluses esitatud ja uuritud. Võistlevuse ja vahetuse põhimõtetest tulenevalt on eelistatud, et tunnistaja ütlused esitataks ja uuritaks vahetult kohtus, kus pooltel on võimalik tunnistajat küsitleda ning tema ütluste usaldusväärsust kontrollida.

¹⁸ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 11.04.2025, 3.

Riigikohtu praktika kohaselt tuleb võistlevuse põhimõttest lähtuda ka tõendamise protsessis. See tähendab, et kohus ei kogu ise aktiivselt tõendeid ega asu poolte asemel menetlust kujundama, vaid teeb otsuse poolte poolt esitatud ja vahetult kohtulikul arutamisel kontrollitud tõendite alusel. Sellest tulenevalt kujuneb ka tõendamise kord selliseks, et tõendite esitamise kohustus lasub süüdistajal ja kaitsjal, samas kui kohus täidab neutraalset ja erapooletut hindamisfunktsiooni.¹⁹ Sellest tulenevalt on kriminaalmenetluses selgelt määratletud, millistele tõenditele võib kohus faktiliste asjaolude tuvastamisel tugineda. Kohtumenetluses toimub tunnistaja ütluste kogumine eeskätt vahetu ja suulise tõendite uurimise kaudu ning oluline roll on ka risküsitlusel, mille kaudu saavad pooled esile tuua vastuolusid või täpsustada küsitavusi. Kui kohtueelses menetluses antud ütluste avaldamist ei ole kohtuistungil seaduses sätestatud tingimustel taotletud ega neid ei ole kohtus vahetult uuritud, ei või kohus neile oma otsuses tugineda.²⁰ See piirang on otseselt seotud võistlevuse ja vahetuse põhimõtetega ning teenib eesmärki tagada, et kohtuotsus põhineks üksnes sellistel tõenditel, mille usaldusväarsust on menetlusosalised saanud kontrollida.

Eeltoodust lähtuvalt omandavad iseseisva tõendiväärtuse kohtumenetluses antud ütlused, samas kui kohtueelses menetluses antud ütlusi saab kasutada üksnes seaduses sätestatud juhtudel KrMS §-ide 289 ja 291 alusel. Tunnistaja ütluste kasutamine on kriminaalmenetluses rangelt reguleeritud ning nende tõendiväärtus sõltub nii menetlusnormide järgimisest kui ka ütluste sisulisest usaldusväarsusest. Kuigi seadus sätestab selged reeglid selle kohta, millistel juhtudel võib kohtueelses menetluses antud ütlusi kohtumenetluses kasutada, ei taga pelgalt formaalsete nõuete täitmine ütluste sisulist õigsust, sest tunnistaja mälu ei ole objektiivne ega muutumatu, vaid kujuneb rekonstrueeriva ja mõjutatava protsessina. Seetõttu võib ka menetluslikult korrektselt kogutud ütlus osutuda ebatäpseks või mittetäielikuks. Sellest tulenevalt tuleb tunnistaja ütlusi hinnata mitte üksnes nende lubatavuse, vaid ka sisulise usaldusväarsuse aspektist.

Esmalt tuleb läbi viia eelkontroll, et hinnata, kas isik on võimeline sündmust adekvaatselt meenutama ja andma asjakohaseid ütlusi. Selline vajadus võib tekkida, kui esineb kahtlus, et isiku mälu- või tajumisprotsessid võivad olla häiritud või piiratud.²¹ Selliste olukordadena saab välja tuua, kui tunnistaja viibis sündmuse toimumise ajal tugevas stressi või šoki seisundis, mis võis

¹⁹ RKKKo 3-1-1-67-06, p 7.1.

²⁰ RKKKo 3-1-1-89-06, p 8.

²¹ Randma, P. (2021). Isikulise tõendiallika usaldusväarsuse kontroll. *Juridica*, 2021/9, lk 637.

mõjutada inimese võimet toimunud tajuda ja meenutada.²² Samuti võib eelkontroll vajalik olla, kui tunnistaja oli sündmuse ajal alkoholi- või narkojoobes, sest need olukorrad võivad moonutada oluliselt isiku tajuvõimet ja mälu.²³ Lisaks võib kahtlus tekkida olukorras, kus tunnistaja on väga noor või vastupidi eakas ning tema kognitiivsed võimed ei pruugi võimaldada täpset ja usaldusväärset meenutamist.²⁴ Eelkontroll võib põhjendatud olla ka juhul, kui isikul esineb vaimne häire või mäluhäire, mis võib mõjutada tema võimet anda asjassepuutuvaid ütlusi.

Eelkontrolli vajadus võib ilmned ka siis, kui sündmuse tajumise tingimused olid ebasoodsad, näiteks halb nähtavus, lühiajaline kokkupuude sündmusega või suur vahemaa, mis võis piirata sündmuse adekvaatset tajumist.²⁵ Samuti võib tunnistuse andmine osutada keerukaks juhul, kui sündmusest on möödunud pikk aeg või kui tunnistaja on saanud hiljem lisainformatsiooni, mis võib tema mälestusi mõjutada.²⁶ Seega on eelkontroll vajalik olukordades, kus on alust kahelda tunnistaja võimes sündmust õigesti tajuda, talletada ja meenutada, et tagada kriminaalmenetluses kasutatava tõendusteabe usaldusvärsus.

Kui tekivad põhjendatud kahtlused, et inimene pole võimeline konkreetset sündmust meenutama või andma asjassepuutuvaid ütlusi, siis tuleb kriminaalasja lahendaval kohtul teha kindlaks, kas inimene on võimeline:

- a) uuritavat olukorda adekvaatselt tajuma,
- b) säilitama tajutud sündmust mälus selle kogemisest kuni ütluste andmiseni,
- c) taastama mälus talletatu ütluste andmisel tõepäraselt ning väljendama meenutatavaid detaile viisil, mis on teistele arusaadav, ning

²² Morgan, C. A., Hazlett, G., Doran, A., Garrett, S., Hoyt, G., Thomas, P., Baranoski, M., Southwick, S. M. (2004). Accuracy of eyewitness memory for persons encountered during exposure to highly intense stress. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27(3), lk 265–279.

²³ Bartlett, G., Albery, I. P., Frings, D., Gawrylowicz, J. (2022). The effects of alcohol and co-witness information on memory reports: a field study. *Psychopharmacology*, 239(9), lk 2945-2953.; Jores, T., Colloff, M. F., Kloft, L., Smailes, H., Flowe, H. D. (2019). A meta-analysis of the effects of acute alcohol intoxication on witness recall. *Applied Cognitive Psychology*, 33(3), lk 334–343.

²⁴ Cohen, G., Faulkner, D. (1989). Age differences in source forgetting: Effects on reality monitoring and on eyewitness testimony. *Psychology and Aging*, 4(1), lk 10–17.; West, R. L., Stone, K. R. (2014). Age Differences in Eyewitness Memory for a Realistic Event. *The Journals of Gerontology: Series B*, 69(3), lk 338–347.

²⁵ Wells, G. L., Olson, E. A. (2003). Eyewitness testimony. *Annual Review of Psychology*, 54, lk 277-295.

²⁶ Loftus, E. F. (2019). Eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 33(4), lk 498-503.

- d) seostama meenutatavad detailid konkreetse teabeallikaga, eristades isiklikult kogetut teiste isikute või teabekandjate vahendusel saadud informatsioonist.²⁷

Lisaks eelkontrollile tuleb hinnata ka isikulise tõendiallika usaldusväarsust, et tõendada konkreetse sündmuse tehiosid. KrMS § 61 lg 2 alusel hindab kohus tõendeid nende kogumis oma siseveendumuse kohaselt. Selline hindamine ja usaldusväarsuse kontroll on eriti vajalik olukorras, kus kohtuotsus tugineb vaid ühele tõendile. Riigikohus on leidnud, et otsuse tegemine saab tugineda vaid ühele tõendile, kuid oluline on seejuures tõendiallika usaldusväarsuse kontroll kindlustamiseks KrMS §-is 61 sätestatud tõendamise üldnõuete täitmist.²⁸ Sellised sõna sõna vastu olukorrad kerkivad eelkõige esile, kui menetluses puuduvad muud tõendid ning üksteisele vastanduvad üksnes isikute ütlused. Sellisel juhul omandab isikuline tõendiallikas usaldusväarsuse hindamisel keskse tähtsuse ning tuleb hinnata, et ütlused oleksid kujunenud vahetu tajumise põhjal.

Tähelepanu tuleb pöörata ka sellele, kas esineb asjaolusid, mis võivad ütluste usaldusväarsust vähendada. Seetõttu peab kohus sellistes olukordades põhjendama eriti põhjalikult, miks ühtede isikute ütlusi peetakse usaldusväärsemaks kui teiste omi ning millistele kriteeriumitele see hinnang tugineb. Riigikohus on korduvalt toonitanud, et ebausaldusväärse tunnistaja ütlustele kohtuotsuse rajamine on käsitatav kriminaalmenetlusõiguse olulise rikkumisena KrMS § 339 lg 2 mõttes ning toob endaga kaasa kohtuotsuse tühistamise.²⁹ Selline lähenemine rõhutab, et isikuliste tõendite kriitiline ja põhjendatud hindamine ei ole pelgalt formaalne nõue, vaid õiguspärase ja õiglase kohtulahendi vältimatu eeldus.

Tunnistaja usaldusväarsuse kontrollimiseks on kriminaalmenetluses ette nähtud mitmed seadusest tulenevad võimalused. Eelkõige toimub see tunnistaja vahetu ülekuulamise ja risküsitluse kaudu kohtus, mis võimaldab hinnata ütluste kujunemist, järjepidevust ja usutavust. Samuti on võimalik kontrollida ütluste kooskõla teiste tõenditega, sealhulgas dokumentaalsete ja esemeliste tõenditega ning analüüsida nende kujunemise tingimusi. Kriminaalmenetluse seadustik näeb ette ka võimaluse kasutada vastastamist (KrMS § 77), mille käigus vastandlike ütlustega isikud vastastatakse, et selgitada vastuolude põhjused ja omavahelised suhted. Lisaks võib menetleja

²⁷ Randma, P. (2021). Isikulise tõendiallika usaldusväarsuse kontroll. *Juridica*, 2021/9, lk 637.

²⁸ RKKKo 3-1-1-87-11, p 7.; RKKKo 3-1-1-85-00, p 5.2.

²⁹ RKKKo 3-1-1-89-06, p 12.; RKKKo 3-1-1-104-16, p 18.

määruse alusel vajadusel korraldada ekspertiisi (KrMS § 105 jj), kui tekib kahtlus tunnistaja tajumis- või mäluprotsesside usaldusväärsuses. Samuti on oluline roll ütluste kujunemise tingimuste hindamisel, sealhulgas ülekuulamise viisis ja võimalikes mõjutegurites.

Kui tunnistaja risküsitlemisel antud ütlused on vastuolus kohtueelses menetluses antud ütlustega, siis saab KrMS § 289 lg 1 alusel kohus tunnistaja ütluste usaldusväärsuse kontrollimiseks poole taotlusel avaldada kohtueelses menetluses antud ütlused. Kui aga tunnistaja ei mäleta tõendamiseseme asjaolusid, siis on võimalik tunnistajal tutvuda dokumendi või esemega, mis võib aidata tal neid meenutada (KrMS § 288 lg 9 p 3). Lisaks sellele võimaldab seadus teatud juhtudel avaldada ka varasemaid ütlusi muudel alustel, näiteks kui tunnistaja on surnud, pole võimeline tervises seisundi tõttu ütlusi andma või keeldub ütluste andmisest, tingimusel et see vastab seaduses sätestatud nõuetele (KrMS § 291). Selliste menetluslike vahendite eesmärk on võimaldada kohtul hinnata ütluste usaldusväärsust võimalikult mitmekülgselt ning vältida olukordi, kus otsus põhineb kontrollimata või vastuolulistel tõenditel.

Eeltoodu rõhutab vajadust, et õiguskaitseorganid oleksid teadlikud tunnistaja mälu eripäradest ning arvestaksid nendega nii ütluste kogumisel kui ka hindamisel. See omakorda loob aluse käesoleva magistr töö kesksele probleemile, milleks on õigusspetsialistide teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest ning nende teguritega arvestamine praktikas.

2. TUNNISTAJATE MÄLU MÕJUTAVAD TEGURID NING TEADLIKKUS NENDEST

2.1. Tunnistajate mälu ja ütlusi mõjutavad tegurid

Tunnistaja ütlus on kriminaalmenetluses sageli keskse tähtsusega tõend. Ütluste kujunemine on aga seotud inimese tajuprotsesside ja mäluaga, mis ei toimi pelgalt objektiivse salvestusmehhanismina, vaid on oma olemuselt mälestust uuesti konstrueeriv.³⁰ Teaduskirjanduses on korduvalt rõhutatud, et tunnistaja mälestused võivad ajas muutuda ja meenutused võivad olla mõjutatud nii sündmuse tajumise hetke kui ka hilisemate tegurite, näiteks suunavate küsimuste või välise informatsiooni poolt.³¹ Seetõttu ei saa tunnistaja ütlusi käsitada automaatselt täielikult usaldusväärse tõendina, vaid neid tuleb hinnata koos teiste tõenditega ja arvestades mälu võimalikke moonutusi. Kuna mälu ei saa pidada ühtseks ja muutumatuks nähtuseks, vaid see kujutab endast mitmetahulist ja keerukat kognitiivsete protsesside süsteemi, siis on ütlus inimese tajul ja mälu põhinev vahendatud informatsioon.³² Üks tunnustatuimaid mälu-uurijaid ja mälu teadlasi Endel Tulving on öelnud: „*Memory is in memory is in memory.*”³³ See viitab erinevate mälu protsesside kihilisusele üksteise sees ja nende omavahelisele mõjule. Mälu hõlmab mitmeid erinevaid omavahel seotud protsesse, mille piirid ei ole tegelikult selgelt määratlevad. Sellest tulenevalt on oluline mõista tegureid, mis võivad mõjutada mälu kujunemist ning mälestuse salvestamist ja hilisemat meenutamist, et tagada tõendite adekvaatne kogumine ja hindamine ning vältida ekslikke järelduste tegemist.

Ka tunnistaja ülekuulamisel on sellel tähelepanekul otsene tähendus. Tunnistaja ütlus ei kujuta endast pelgalt episoodilist mälestust konkreetsest sündmusest, vaid selle kujunemisel osalevad mitmed erinevad mälusüsteemid ja kognitiivsed protsessid. Lisaks episoodilisele mälu mõjutavad meenutust tunnistaja semantilised teadmised, emotsioonidega seotud mälu protsessid, sotsiaalsed ootused ning sündmuse kontekstuaalne tõlgendamine. Samuti tuleb arvestada, et meenutamine ei ole passiivne taasesitus, vaid aktiivne ja rekonstrueeriv protsess, mille käigus võib

³⁰ Schacter, D. L. (1999). The seven sins of memory: Insights from psychology and cognitive neuroscience. *American Psychologist*, 54(3), lk 184.

³¹ Loftus, E. F. (1975). Leading questions and the eyewitness report. *Cognitive Psychology*, 7(4), lk 561.

³² Bartlett, F. C. (viide 16). (1932).

³³ Tulving, E. (2007). Are There 256 Different Kinds of Memory? In J. S. Nairne (Ed.), *The foundations of remembering: Essays in honor of Henry L. Roediger, III*. Psychology Press, lk 48-52.

algne kogemus muutuda.³⁴ Tulving on kirjeldanud, et inimesed võivad olla veendunud, et nad on midagi näinud või kuulnud, kuigi vastav kogemus tegelikkuses puudus. Selline nähtus on seotud valemälestuste tekkega ning näitab, et subjektiivne kindlus ei taga meenutuse õigsust. Sama põhimõtte kehtib ka tunnistajate puhul, kes võivad anda ütlusi siira veendumusega nende tõesuses, kuid meenutus ise võib olla ebatäpne või osaliselt moonutatud.

Tunnistajate ütluste hindamisel on oluline mõista, et mälu ei talleta kogemusi muutumatu ja täieliku koopiana, vaid kujutab endast mitmest osast koosnevat ning olukorrast sõltuvat jälge. Endel Tulving on koos Gordon H. Boweriga rõhutanud, et mälus säiliv teave ei ole sisendi täpne koopia, sest kodeerimisprotsess ei vali üksnes olemasolevaid tunnuseid, vaid võib sisendit aktiivselt muuta, täiendada ja ümber struktureerida.³⁵ Seetõttu ei sõltu tunnistaja meenutus üksnes sellest, mida ta sündmuse ajal nägi, vaid ka sellest, kuidas ta seda tajus ja millistele aspektidele ta tähelepanu pööras ning milliseid mõtteseoseid ise lõi. Kuriteo toimumise ja selle tajumise järgselt on tunnistaja mälus toimuv jagatud kolme protsessi, et selgitada süsteemselt, kuidas inimese mälu kujuneb ja toimib alates sündmuse kogemisest kuni selle hilisema meenutamiseni. Selline jaotus võimaldab eristada erinevaid etappe: esmalt teabe tajumine, informatsiooni omandamine ehk salvestamine (inglise keeles *encoding*), selle säilitamine mälus ehk informatsiooni hoiustamine (*storing*) ning hilisem taastamine ehk informatsiooni meenutamine ja selle mälust ammutamine (*retrieving*).³⁶ Erinevate etappide eristamine on oluline, et analüüsida, millistes punktides võivad tekkida vead või moonutused.³⁷ Samas on kõik kolm etappi omavahel tihedalt seotud ning mälu edukas toimimine eeldab, et need protsessid toimivad koos. Häired või vead ükskõik millises etapis võivad viia selleni, et inimene ei suuda infot meenutada või meenutab seda ebatäpselt.

Salvestamine tähendab informatsiooni vastuvõtmist ja selle muutmist kujule, mis mälus talletuks. Tajutust saab informatsiooni salvestumisel mälujälj ning see protsess toimub enamasti automaatselt ilma inimesepoolse teadliku pingutuseta.³⁸ Midagi kogedes ei salvesta inimene kogu teavet ehk salvestuv osa on juba oma loomult selektiivne. Salvestatud teabe ümberkodeerimine on

³⁴ Tulving, E. (viide 33). (2007).; Bartlett, F. C. (viide 16). (1932).

³⁵ Tulving, E., Bower, G. H. (1975). The logic of memory representations. The psychology of learning and motivation, 8, lk 265-301.

³⁶ McDermott, K. B., Roediger, H. L. (2026). Memory (Encoding, Storage, Retrieval). In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), Noba textbook series: Psychology. Noba Project. <http://noba.to/bdc4uger>. (01.04.2026)

³⁷ Levesque, R. J. R. (2006). The Psychology and Law of Criminal Justice Processes. New York: Nova Science Publishers, lk 28-30.

³⁸ Tulving, E. (2007) Mälu. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 69-71.

protsess, mille käigus algselt talletatud informatsioon muudetakse uueks või olemasolevat täiendatakse. See toimub näiteks uute kogemuste, hilisema informatsiooni või meenutamise käigus toimuva mõjul. Samas nõuab ümberkodeerimine enamasti pingutust ning selles protsessis võivad esile kerkida valemälestused või detailid, mida tegelikult ei olnud. Sellest tulenevalt ei püsi mälus talletatud info enam muutumatuna, vaid võib täieneda, ümber struktureeruda või osaliselt moonduda. See omakorda aga mõjutab hilisemat meenutamist, sest inimene ei taasta enam algset kogemust, vaid selle vahepeal muutunud versiooni.³⁹

Säilitamine on protsess, mille jooksul püsib informatsioon mälus aja jooksul. See ei ole aga muutumatu, vaid kujutab endast dünaamilist süsteemi, mille jooksul talletatud teave võib muutuda. Seega tuleb arvestada mälu protsesside dünaamilisust, sealhulgas ümberkodeerimist (*re-encoding*). Iga meenutamine võib mälestust osaliselt muuta, kuna mälestus rekonstrueeritakse uuesti ja salvestatakse muudetud kujul. Seetõttu ei ole mälestus sündmusest staatiline, vaid ajas muutuv, kuna ka tihti sündmusele mõeldes loob inimene erinevaid tasandeid sellest sündmusest. Informatsiooni säilitamise käigus võivad seda mõjutada nii uued teadmised, hilisemalt kogetud kogemused kui ka korduv meenutamine, mille tulemusena võib algne mälestus muutuda. Selline protsess tähendab, et iga kord, kui tunnistaja sündmust meenutab või sellest räägib, võib mälestus täieneda, lihtsustuda või osaliselt moonduda. Lisaks võib säilitamise käigus osa informatsioonist kaduda või muutuda raskemini kättesaadavaks, mis omakorda mõjutab hilisemat meenutamist.⁴⁰ Mälestusse võivad lisanduda nii hiljem saadud informatsioon kui ka järeldused ja tõlgendused, mis ei pruugi pärineda algsest kogemusest. Seetõttu võib aja jooksul suureneva erinevuse tegelikult toimunu ja tunnistaja meenutuse vahel, isegi juhul, kui tunnistaja on veendunud oma ütluste õigsuses.⁴¹

Taastamine ehk meenutamine tähendab talletatud info esiletoomist ja kasutamist. Siiski ei mäletata kohe kogu mälus olevat teavet, vaid ainult seda osa, mida tegelikult taastada suudame ehk ligipääsetavat informatsiooni. Seega tuleb eristada kahte erinevat sorti informatsiooni, millest esimene on ligipääsetav ja teine kättesaamatu informatsioon. Kuna enamikke kogetud mälestustest

³⁹ Goldstein, E. B. (2019). Cognitive psychology: Connecting mind, research, and everyday experience. Cengage Learning, lk 130-131.; McLeod, S. (2023). Memory Stages: Encoding Storage and Retrieval. Simply Psychology. <https://www.simplypsychology.org/memory.html>. (02.04.2026)

⁴⁰ McDermott, K. B., Roediger, H. L. (viide 36). (2026).

⁴¹ Nader, K., Hardt, O. (2009). A single standard for memory: The case for reconsolidation. Nature Reviews Neuroscience, 10(3), lk 224–234.

ei kasutata kunagi, siis võib olla raske neid ka hiljem meenutada. Samas nende mälestuste mälujäljed on siiski tõenäoliselt mingil varjatud kujul olemas.⁴² Näiteks ei pruugi meenuda küsimuse vastus, kuid vastusevariantide kuulmisel võivad puuduolevad pusletükid oma kohale minna ning ka küsimuse vastus meenuda. Watkins ja Tulving viisid läbi uurimuse, kus inimene ei tunne äratundmistestis sõna ära, kuid suudab vihjete kaudu seda meenutada. Kuna iga kogemus jätab unikaalse mälujälje, mis sisaldab nii sisulist teavet kui ka selle olukorra konteksti, siis ei pruugi ilma kontekstita äratundmine õnnestuda ka vaatamata sellele, et inimene tegelikult mäletab sündmust.⁴³ Ka tunnistaja ütluste puhul võib selline olukord esile kerkida, kui tunnistaja ei pruugi ära tunda isikut, eset või detaile, mida tegelikult mäletab, sest äratundmise olukord ei vasta algsele kontekstile. See seab kahtluse alla levinud arusaama, et äratundmine on kindlam vaba meenutamisest. Tegelikult võib vale äratundmine tekkida just siis, kui taastamiskontekst ei sobi mälujäljega, samas kui meenutamine õnnestub sobiva vihje abil.

Tulving ja Bower on kirjeldanud, et mälus olev info muutub kättesaadavaks ainult koos meenutamist käivitavate protsessidega, sest mälujäljed ei tee iseenesest midagi, vaid need toimivad üksnes koos teiste protsessidega.⁴⁴ Elizabeth F. Loftus on mitmeid kordi katsete tulemusena täheldanud, et tunnistaja meenutust võivad oluliselt mõjutada küsitlemise sõnastus, järjekord, rõhuasetused ja kontekst.⁴⁵ Samuti võivad hilisemad vihjed või korduvad sarnased kogemused tekitada segadust või vale äratundmist, eriti kui algse sündmuse eristavad tunnused on aja jooksul nõrgenenud. Tulvingu, Boweri ja Schacteri kirjeldatud nähtused, näiteks sarnaste tunnuste põhjal tekkinud ekslikud meenutused või valepositiivsed äratundmised, on otseselt seotud olukordadega, kus tunnistaja võib olla kindel detailis, mis tegelikult pärineb mõnest muust kogemusest või küsitaja antud vihjest.⁴⁶ See kinnitab, et meenutuse sisu ei sõltu üksnes algsest tajukogemusest, vaid ka sellest, kuidas ja millises kontekstis seda hiljem esile kutsutakse. Roedigeri uurimus näitab, et mälu toimimine on tihedalt seotud kasutatavate kognitiivsete strateegiatega ning meenutamise

⁴² Watkins, M. J. (1975). Inhibition in recall with extralist "cues." *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior*, 14(3), lk 294–303.

⁴³ Watkins, M. J., Tulving, E. (1975). Episodic memory: When recognition fails. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(1), lk 5–29.

⁴⁴ Tulving, E., Bower, G. H. (viide 35). (1975).

⁴⁵ Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12(4), lk 361–366.; Loftus, E. F., Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), lk 585-589.

⁴⁶ Schacter, D. L. (viide 30). (1999).

edukus sõltub suurel määral sellest, milliseid seoseid ja struktuure inimene teabe talletamisel loob.⁴⁷ See tähelepanek on otseselt ülekantav ka tunnistaja ütluste hindamisele kriminaalmenetluses. Tunnistaja meenutus ei ole pelgalt sündmuse passiivne taasesitus, vaid sõltub sellest, kuidas sündmus algselt kodeeriti, millistele detailidele pöörati tähelepanu ning millised seosed mälus kujunesid. Nagu Roedigeri mnemooniliste strateegiate uuring näitab, võib isegi sama informatsioon olla hiljem meenutatav väga erineva täpsuse ja struktuuriga sõltuvalt sellest, kuidas see on mällu talletatud.

Tunnistaja ütluste usaldusväärsuse hindamisel on keskse tähtsusega arusaam sellest, et mälu kujunemine ei ole neutraalne ega passiivne protsess, vaid sõltub mitmetest teguritest, mis mõjutavad nii teabe kodeerimist, säilitamist kui ka meenutamist. Neid tegureid on võimalik analüütiliselt jaotada kaheks suureks rühmaks: süsteemitegurid ja hindajapõhised tegurid. Süsteemitegurid (*system variables*) hõlmavad tegureid, mis on seotud mälestuse taastamisega ja tunnistaja küsitlemise protsessiga. Need mõjutavad otseselt seda, kuidas inimene oma mälu kasutab ja kuidas ta oma ütlusi annab. Oluline on, et neid tegureid on võimalik kriminaalmenetluse käigus kontrollida ja vajadusel muuta, et tagada ütluste maksimaalse usaldusväärsus. Hindajapõhised tegurid (*estimator variables*) on seotud sündmuse algse tajumisega ja selle salvestamisega. Seekaudu mõjutavad need mälujälge, selle tugevust, sisu ja kvaliteeti. Erinevalt süsteemiteguritest ei ole neid võimalik kriminaalmenetluse käigus kontrollida ega muuta, kuna need sõltuvad tunnistajast või olukorrast, milles sündmus aset leidis.⁴⁸

2.1.1. Hindajapõhised tegurid

Hindajapõhised tegurid hõlmavad kõiki neid tunnistaja enda individuaalseid bioloogilisi ja psüühilisi omandusi, mis mõjutavad seda, kuidas inimene sündmust tajub, salvestab, säilitab ja hiljem meenutab. Rohkem uuritud on näiteks tunnistaja vanus, sugu, tema varasemad kogemused ja enda isiklik taju, emotsioonid (muuhulgas stress, hirm), tähelepanu, intelligentsus, hoiakud ja ootused ning varasem kokkupuude.⁴⁹ Lisaks lähevad hindajapõhiste tegurite alla ka sündmuse

⁴⁷ Roediger, H. L. (1980). The effectiveness of four mnemonics in ordering recall. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 6, lk 566.

⁴⁸ Wells, G. L. (1978). Applied eyewitness-testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12), lk 1546–1557.

⁴⁹ Loftus, E. F. (1981). Eyewitness testimony: Psychological Research and Legal Thought. *Crime and Justice*. 3, lk 109-110.

enda omadused, näiteks kui kaua kestis sündmus, kui keeruline või tõsine oli olukord ja kas selles esines vägivalda või keegi kasutas relva.

Hindajapõhistest sündmuse teguritest on olulised selle olemus ja tajutingimused. Sündmuse kestus, keerukus, ootamatus ning tajutingimused nagu valgus, kaugus, nähtavus mõjutavad otseselt seda, kui täpselt ja terviklikult informatsiooni üldse kodeeritakse.⁵⁰ Lühiajalised või kiiresti kulgevad sündmused võivad talletuda mällu fragmentaarselt, sest jätavad piiratud aja detailide märkamiseks ja töötlemiseks.⁵¹ Pikema kestusega sündmused võimaldavad seevastu rohkem tähelepanu suunamist ja põhjalikumalt informatsiooni töötlemist, mis võib soodustada detailsemat meenutamist.⁵² Samas ei tähenda pikem kestus alati paremat mäletamist, sest liigne informatsiooni hulk võib ületada inimese kognitiivset töötlusvõimet ning viia oluliste detailide tähelepanuta jäämiseni.⁵³ Sündmuse tajumise täpsust mõjutavad oluliselt ka tajutingimused. Halb nähtavus, pimedus, kiire liikumine, suur vahemaa ning erinevad segavad faktorid võivad vähendada nii tajumise kui ka detailide kodeerimise täpsust.⁵⁴ Eriti mõjutab see tunnistaja poolt inimese äratundmist, mis on oma loomult niigi keeruline protsess, kuid selliste faktorite tõttu veelgi keerukam. Ebasoodsates tingimustes võib tunnistaja võime isikut õigesti tuvastada oluliselt väheneda, kuna näotuvastus nõuab piisavat visuaalset informatsiooni ja tähelepanu suunamist.⁵⁵

Teiseks mõjutab tunnistaja mälu oluliselt sündmuse stressirohkus ja olemus. Kõrge stressitase mõjutab tähelepanu suunamist ning võib seetõttu halvendada detailide salvestamist ja seekaudu hilisemat meenutamist. Kuigi stress võib muuta mälestuse elevaks, siis näitavad uuringud, et see ei taga suuremat täpsust, vaid pigem vähendab meenutavate detailide täpsust.⁵⁶ Samas võib mõõdukas stress parandada keskendumist olulistele detailidele, kuid kõrge stress kitsendada

⁵⁰ Wells, G. L., Olson, E. A. (viide 25). (2003).

⁵¹ Eysenck, M. W., Keane, M. T. (2015). *Cognitive psychology: A student's handbook* (7th ed.). Psychology Press.; Goldstein, E. B. (viide 39). (2019).

⁵² Wells, G. L., Olson, E. A. (viide 25). (2003).

⁵³ Baddeley, A., Eysenck, M. W., Anderson, M. C. (2020). *Memory* (3rd ed.). Routledge. A Psychology Press Book, lk 16-17.

⁵⁴ Wells, G. L., Olson, E. A. (viide 25). (2003).

⁵⁵ Bruce, V., Young, A. (1986). Understanding face recognition. *British Journal of Psychology*, 77(3), lk 305–327.

⁵⁶ Devitt, A. L., Schacter, D. L. (2016). False memories with age: neural and cognitive underpinnings. *Neuropsychologia*, 91, lk 346-359.

tähelepanu ja halvendada üldist tajutäpsust.⁵⁷ Seda on tõendatud relvafookuse efekti näol⁵⁸, mille puhul tunnistaja keskendub relvastatud rünnaku puhul relvale, jättes seejuures tähelepanuta ründaja näo või muud sündmuse lõikes olulised detailid.⁵⁹ Kõrge stressitasemega sündmused võivad viia tähelepanu kitsenemiseni, mille tulemusena keskendub inimene vaid üksikutele, sageli emotsionaalselt või ohuga seotud aspektidele, jättes teised olulised detailid tähelepanuta.⁶⁰ Kui sündmus on oma olemuselt keeruline, hõlmab mitut osapoolt või on kaootiline, siis nende detailide salvestamine koormab töömälu ja nõuab suurt pingutust, mis omakorda vähendab salvestuse täpsust. Sellisel juhul on tavapärane, et tunnistaja keskendub vaid ühele aspektile ja jätab teised tähelepanuta.⁶¹ Lisaks sellele mõjutab ka sündmuse ootamatus tunnistaja tähelepanu ja informatsiooni salvestamist, sest ootamatud sündmused salvestuvad üldiselt halvemini ja ebatäpsemalt kui oodatavad või aimatavad sündmused.⁶²

Tunnistaja endaga seotud hindajapõhistest teguritest saab esmalt välja tuua tähelepanu ehk kui suurt tähelepanu tunnistaja toimunud sündmusele pööras. Kuna inimene ei suuda samaaegselt töödelda kogu ümbritsevat informatsiooni, on juba kodeerimise etapis toimuv valikuline protsess.⁶³ Samuti märkavad erinevad inimesed erinevaid detaile ja peavad erinevaid fragmente sündmusest oluliseks, mis sõltub nende tähelepanu suunamisest ja kognitiivsetest eripäradest.⁶⁴ Tähelepanu suunamine teatud detailidele tähendab vältimatult, et osa informatsioonist jääb kodeerimata või talletub mälu puudulikult. Seetõttu ei kajasta tunnistaja meenutus kunagi kogu sündmust, vaid üksnes neid elemente, millele tunnistaja tähelepanu oli suunatud.

Teiseks mõjutavad mälu tunnistaja enda varasemad teadmised ja kogemused. Kuna mälu protsess on rekonstrueeriv, siis võib viia see olukorrani, kus meenutusse lisanduvad elemendid, mis ei pärine otseselt kogetud sündmusest, vaid tulenevad isiku ootustest või varasemast kogemusest.

⁵⁷ Marr, C., Sauerland, M., Otgaar, H., Quaedflieg, C. W. E. M., Hope, L. (2021). The effects of acute stress on eyewitness memory: An integrative review for eyewitness researchers. *Memory*, 29(8), lk 1091–1100.

⁵⁸ Samas on ka uuringuid, mis ei ole seda efekti replikeerinud: West, J. T., Mulligan, N. W., Bornstein, B. H. (2026). Four (and a half) preregistered failures to replicate the weapon focus effect in online samples. *Psychology, Public Policy, and Law*, 32(1), lk 48–64.

⁵⁹ Loftus, E. F., Loftus, G., Messo, J. (1987). Some facts about “weapon focus”. *Law and Human Behavior*, 11(1), lk 55–62.

⁶⁰ Devitt, A. L., Schacter, D. L. (viide 56). (2016).

⁶¹ Baddeley, A., Eysenck, M. W., Anderson, M. C. (viide 53). (2020).

⁶² Goldstein, E. B. (viide 39). (2019).

⁶³ Goldstein, E. B. (viide 39). (2019).

⁶⁴ Eysenck, M. W., Keane, M. T. (viide 51a). (2015).

Tavapärase on, et inimene võib lisada sündmusele enda aju poolt genereeritud tüüpilisi detaile, mis tegelikult puudusid, kuid mis on varasemalt sarnaste sündmuste puhul esinenud. Sarnast efekti on täheldatud sündmuste puhul, kus kõiki detaile pole teada. Sellisel juhul kipub inimene täitma mälus olevad lüngad loogiliste, kuid mitte tingimata tegelikkusele vastavate detailidega.⁶⁵

Kolmandaks on oluline tunnistaja emotsionaalne ja füsioloogiline seisund sündmuse toimumise ajal. Unetus, väsimus või halb tervislik seisund võivad vähendada tähelepanuvõimet ja halvendada mälu protsesse, mõjutades nii mälestuse kodeerimist kui ka hilisemat meenutamist.⁶⁶ Samuti tuleb arvestada sellega, kas tunnistaja võis olla alkohoolse või narkootilise aine mõju all. Need võivad oluliselt halvendada nii tajumist kui ka mälestuse talletamist ning suurendada mälu lünkade või moonutuste tekkimise tõenäosust. Alkoholi tarvitatus ei kustu olemasolevad mälestused, kuid alkohol võib segada uue informatsiooni ülekandumist lühimälust pikaajalisse mälu.⁶⁷ Seetõttu tuleb alkoholi või narkootilise mõju all olnud inimese tunnistusi hinnata eriti kriitiliselt, sest tõendamist vajav teave võib juba kujunemise etapis olla oluliselt moonutatud või selles võivad esineda mälu lüngad. Samas viitab uuem teaduskirjandus, et alkoholi mõju tunnistajate mälu ei seisne niivõrd meenutuse ebatäpsuses, vaid pigem selle vähesemas mahus. Analüüside ja eksperimentaalsete uuringute põhjal meenutavad alkoholi joober isikud üldjuhul vähem detaile, kuid säilinud mälestused võivad olla võrreldava täpsusega kainete isikute meenutustega, eriti kerge kuni mõõduka joober korral.⁶⁸

Neljandaks võivad tunnistajate mälu mõjutada individuaalsed erinevused, nagu vanus, kognitiivne võimekus ja stressitaluvus. Lapsed kalduvad kohandama oma vastuseid intervjuueerija ootuste või hoiakute järgi ning on tundlikumad sotsiaalsete ja emotsionaalsete mõjutuste, nagu kiitus, surve või hirm, suhtes. Lisaks esineb lastel sagedamini allikavigu, mistõttu võivad nad segi ajada isiklikult kogetu ja teiste poolt kuuldu informatsiooni.⁶⁹ Ka eakate tunnistajate puhul võivad

⁶⁵ Brewer, W. F., Treyns, J. C. (1981). Role of schemata in memory for places. *Cognitive Psychology*, 13(2), lk 207–230.

⁶⁶ Lim, J., Dinges, D. F. (2010). A meta-analysis of the impact of short-term sleep deprivation on cognitive variables. *Psychological Bulletin*, 136(3), lk 375–389.

⁶⁷ White, A. M. (2003). What happened? Alcohol, memory blackouts, and the brain. *Alcohol Research & Health*, 27(2), lk 186–196.

⁶⁸ Bartlett, G., Albery, I. P., Frings, D., Gawrylowicz, J. (viide 23a). (2022).; Stevens, L. M., Monds, L. A., Riordan, B., Hayre, R. K., Flowe, H. D. (2023). Acute alcohol intoxication and alcohol expectancy effects on women's memory for consensual and non-consensual sexual activity. *Frontiers in Psychology*, 13, art. 1008563.

⁶⁹ Bruck, M., Ceci, S. (1999). The Suggestibility of Children's Memory. *Annual Review of Psychology* 50(1), lk 419–421.

esineda spetsiifilised mäluprotsesside eripärad, sest vanusega võivad kaasneda mäluprotsesside aeglustumine, raskused detailide eristamisel ning suurem sõltuvus üldistest teadmistest ja skeemidest. Samuti võib nende tähelepanu olla selektiivsem, mistõttu ei pruugi kõik sündmuse detailid üldse mällu talletuda. Selle tulemusena võivad eakad mäletada sündmuse üldist kulgu, kuid mitte selle täpseid detaile.⁷⁰ Siiski ei muuda tunnistaja vanus ütlusi iseenesest ebausaldusväärseks, vaid pigem suurendab vanus teatud tüüpi vigade esinemise tõenäosust. Seetõttu tuleb ütluste hindamisel arvestada vanusest tulenevate eripäradega ning hinnata tunnistaja ütlusi koos teiste tõenditega.

2.1.2. Süsteemitegurid

Süsteemitegurid on need asjaolud, mis ei tulene tunnistaja isikuomadustest, vaid hõlmavad menetluslikke mõjutusi, mis võivad tunnistaja mälu ja ütluste kvaliteeti mõjutada. Süsteemitegurid mõjutavad peamiselt seda, kuidas mälestus taastatakse. Nende alla kuuluvad näiteks ülekuulamise viis, ülekuulamisel esitatud küsimuste sõnastus, sündmusest möödunud aeg, meedia ja teiste inimeste või tunnistajate mõju.⁷¹

Esmalt on olulised pärast sündmust toimuvad mõjutused. Tunnistaja mälu võib muutuda kokkupuutel uue informatsiooniga, näiteks teiste inimeste ütluste, meediainfo või korduvate arutelude kaudu. Sellised mõjud võivad viia mälestuse muutumiseni või uute, tegelikkuses mitte eksisteerinud detailide lisandumiseni. Teiste tunnistajate või osapooltega sündmuse arutamine on tavapärane, kuid sellisel juhul hakkab inimene oma mälestusi kohandama teiste ütluste ja arvamuste põhjal. Seda nimetatakse mälu konformsuseks (*memory conformity*), mille korral võib tunnistaja omaks võtta teiste esitatud detailid, isegi kui ta ise neid ei tajunud. Näiteks võib tunnistaja hakata uskuma detaili, mida ta ise ei näinud, kuid mida teine tunnistaja väitis nägevat, ning integreerida see oma mälestusesse.⁷² Selline protsess illustreerib, et mälestused ei kujune üksnes individuaalse kogemuse põhjal, vaid võivad olla sotsiaalselt mõjutatud ja ajas muutuvad. Eeltoodust tulenevalt tuleb kriminaalmenetluses arvestada, et tunnistaja ütlused võivad olla mõjutatud mitte ainult sündmuse vahetust tajumisest, vaid ka hilisemast informatsioonist ja

⁷⁰ Devitt, A. L., Schacter, D. L. (viide 56). (2016).

⁷¹ Loftus, E. F. (viide 49). (1981).

⁷² Gabbert, F., Memon, A., Allan, K. (2003). Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other's memories for an event? *Applied Cognitive Psychology*, 17(5), lk 533–543.

sotsiaalsest suhtlusest. Seetõttu on oluline hinnata, kas ja millisel määral on tunnistaja kokku puutunud teiste isikutega enne oma ütluste andmist, kuna see võib oluliselt mõjutada tõendusteabe usaldusväärsust. Võimaluse korral peaks tunnistajate ja menetlusosaliste vahelist kokkupuudet ennetama.

Teiseks mängivad olulist rolli küsitlemise tingimused ja viis. Kuna tunnistaja ülekuulamine on kriminaalmenetluses oluline menetlustoiming ja selle kvaliteet võib otseselt mõjutada uurimise tulemust, siis tuleb sellele eriti tähelepanu pöörata. Seda saab pidada üheks olulisemaks aspektiks, sest küsimuste sõnastus, järjekord ja toon võivad suunata tunnistaja meenutust.⁷³ Eriti haavatavad on lapsed, kelle puhul on uuringud näidanud suuremat vastuvõtlikkust suunavatele ja korduvatele küsimustele. Lapsed võivad integreerida küsimustes sisalduvat eksitavat informatsiooni oma mälestustesse ning kujundada seeläbi valemälestusi, isegi kui vastav sündmus ei toimunud kirjeldatud viisil.⁷⁴ Seetõttu on eriti oluline kasutada selliseid ülekuulamise meetodeid, mis toetavad mälu protsesse ning aitavad kaasa võimalikult täpse ja täieliku informatsiooni esilekutsumisele. Üheks enim uuritud ja praktikas laialdaselt kasutatavaks meetodiks on kognitiivne intervjuu, mille eesmärk on suurendada tunnistajate meenutatud informatsiooni hulka, säilitades seejuures selle täpsuse. Kognitiivne intervjuu põhineb mitmel mälu protsesse toetaval tehnikal, nagu sündmuse konteksti taastamine, vaba meenutuse soodustamine ning intervjuerimise struktureeritud läbiviimine. Uuringud on näidanud, et selle meetodi kasutamine võimaldab tunnistajatel meenutada rohkem korrektset informatsiooni võrreldes tavapärase küsitlemisviisidega.⁷⁵

Arvestades, et tunnistaja mälu on mõjutatav ülekuulamise tingimustest ja küsitlemise tehnikatest, siis on uuritud, et mis on kõige rohkem mõjutavad küsitlemise viisid. Eriti problemaatilised on suunavad küsimused, mis võivad mõjutada nii meenutatava info sisu kui ka tunnistaja kindlustunnet oma vastustes. Küsimuse sõnastus võib suunata tunnistaja meenutust ning viia selleni, et tunnistaja lisab oma ütlustesse detaile, mida ta tegelikult ei tajunud.⁷⁶ Samuti võivad korduvad küsimused tekitada tunnistajas kahtlusi oma varasemate vastuste suhtes. Sellises

⁷³ Fisher, R. P., Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Charles C Thomas, Publisher.

⁷⁴ Bruck, M., Ceci, S. (viide 69). (1999).; Principe, G. F., Schindewolf, E. (2012). Natural conversations as a source of false memories in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 32(3), lk 205-223.

⁷⁵ Paulo, R. M., Albuquerque, P. B., Vitorino, F., Bull, R. (2017). Enhancing the Cognitive Interview with an alternative procedure to witness-compatible questioning: Category Clustering Recall. *Category clustering recall. Psychology, Crime & Law*, 23(10), lk 967–982.

⁷⁶ Loftus, E. F., Palmer, J. C. (viide 45b). (1974).

olukorras võib tunnistaja eeldada, et tema esialgne vastus ei olnud piisav või korrektne ning püüda seda muuta või täiendada. See aga suurendab omakorda ebatäpsuste tekkimise riski.⁷⁷ Nende nähtustega on tihedalt seotud nn valeinfo efekt (*misinformation effect*), mille kohaselt võib pärast sündmust esitatud eksitav või vale informatsioon integreeruda tunnistaja mälestusse ning muutuda selle lahutamatuks osaks. Sellisel juhul ei pruugi tunnistaja olla teadlik, et tema meenutus on mõjutatud välisest informatsioonist, vaid peab seda siiralt omaenda kogemuseks.⁷⁸

Lõpuks tuleb arvestada ajateguriga, millel on oluline mõju tunnistaja mälu täpsusele. Aja möödudes mälestused üldjuhul nõrgenevad ning muutuvad vastuvõtlikumaks erinevatele moonutustele. Säilitamisfaasis toimuvad muutused võivad viia selleni, et algne informatsioon kas kaob või seguneb hilisemate kogemustega. Mälestuste hääbumine on loomulik protsess, mille käigus detailide hulk väheneb ning meenutus muutub aja jooksul üldisemaks. Mida rohkem aega sündmusest möödub, seda suurem on tõenäosus, et mämlülüngad täidetakse oletuste, varasemate teadmiste või hilisemate kogemuste põhjal kujunenud informatsiooniga.⁷⁹ Seetõttu on oluline arvestada, et mida pikem ajavahemik jääb sündmuse ja ütluste andmise vahele, seda suurem on tõenäosus, et tunnistaja meenutus ei kajasta enam sündmust selle algses kujus, vaid on kujunenud ajas muutunud ja osaliselt rekonstrueeritud mälestuseks.

2.2. Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest

Nagu eelnevalt nähtub on tunnistaja mälu mõjutavad tegurid mitmekesised ning avalduvad nii süsteemi kui ka hindajapõhisel tasandil. Kõigi nende tegurite koosmõju tõttu on tunnistaja ütlus alati rekonstrueeritud, mitte täielikult objektiivne kirjeldus toimunust. Seetõttu on õigusteadlaste ja menetlejate jaoks hädavajalik mõista mälu protsesside toimimist ning neid mõjutavaid tegureid, et hinnata tunnistaja ütluste usaldusväärsust mitte üksnes formaalsete kriteeriumite, vaid ka nende kujunemise tingimuste põhjal. Teadlikkus mälu mõjutavatest teguritest aitab vältida eksitavaid järeldusi ning toetab õiguspäraste ja põhjendatud otsuste tegemist kriminaalmenetluses.

⁷⁷ Poole, D. A., White, L. T. (1991). Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 27(6), lk 975–986.

⁷⁸ Loftus, E. F., Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118(1), lk 100–104.

⁷⁹ Schacter, D. L. (viide 30). (1999).

2.2.1. Varasemad uuringud tunnistaja mälu mõjuteguritest

Kui uurida, kui hästi on kursis tunnistajate mälu mõjutavate teguritega õigusteadlased ja teised õiguspraktikud, siis on erinevate riikide uuringute tulemusel selgunud, et teadmised on endiselt lünklikud. Õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkust käsitlevad uuringud näitavad, et eri riikide õigusspetsialistide arusaam tunnistajate mäluga seotud teguritest varieerub märkimisväärselt. Uuringute kohaselt jääb kohtunike üldine teadlikkus vahemikku 47–63%⁸⁰, politseinikel 56–61%⁸¹, advokaatidel 71–78%⁸² ning prokuröridel umbes 47%⁸³. Need tulemused viitavad, et teadmised tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest on õigusvaldkondade sees ebahühtlased ning mitme ametirühma puhul pigem madalad.

Rahvusvahelised uuringud Ameerika Ühendriikides, Norras, Hiinas ja Euroopas näitavad ühtlaselt, et õiguspraktikute teadmised tunnistajate mälu toimimisest on sageli piiratud ning mitmes keskse tähtsusega küsimuses esineb jätkuvalt eksiarvamusi. Ameerika Ühendriikide kohtunike seas läbiviidud uuring näitas, et teadmisküsimustikus vastati õigesti kõigest 55 %-le küsimustest ning paljud kohtunikest ei teadnud põhilisi fakte tunnistajate usaldusväärse kohta.⁸⁴ Kuigi Norra kohtunikud osutasid mõnevõrra teadlikumaks kui nende USA kolleegid (teadmiste tase 55-60%), jäi mõlema rühma teadmiste tase selgelt alla tunnistajate mälu ekspertide omale, mis näitab, et märkimisväärne osa hinnanguid põhineb ekslikel arusaamadatel või ebapiisavatel teadmistel.⁸⁵ Uuringutest ilmneb, et õiguspraktikute teadmiste tase jääb sageli tagasihoidlikuks

⁸⁰ Bjørndal, L. D., McGill, L., Magnussen, S., Richardson, S., Saraiva, R., Stadel, M., Brennen, T. (viide 5a). (2021).; Magnussen, S., Wise, R. A., Raja, A. Q., Safer, M. A., Pawlenko, N., Stridbeck, U. (2008). What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime & Law*, 14(3), lk 177–188.; Wise, R. A., Safer, M. A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18(4), lk 427–443.

⁸¹ Fraser, I., Waite, K., Bond-Fraser, L. (2013). Canadian Police Officers' Knowledge of the Fallibility of Eyewitness Testimony. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 1(3), lk 1-11.; Wise, R. A., Safer, M. A., Maro, C. M. (2011). What U.S. law enforcement officers know and believe about eyewitness factors, eyewitness interviews and identification procedures. *Applied Cognitive Psychology*, 25(3), lk 488–500.

⁸² Magnussen, S., Safer, M. A., Sartori, G., Wise, R. A. (viide 4). (2013).; Wise, R. A., Pawlenko, N. B., Safer, M. A., Meyer, D. (2009). What US prosecutors and defence attorneys know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 23(9), lk 1266–1281.

⁸³ Wise, R. A., Pawlenko, N. B., Safer, M. A., Meyer, D. (viide 82b). (2009).

⁸⁴ Wise, R. A., Sartori, G., Magnussen, S., Safer, M. A. (2014). An Examination of the Causes and Solutions to Eyewitness Error. *Frontiers in Psychiatry*, 5(102).

⁸⁵ Magnussen, S., Melinder, A., Stridbeck, U., Raja, A. Q. (2010). Beliefs about factors affecting the reliability of eyewitness testimony: A comparison of judges, jurors and the general public. *Applied Cognitive Psychology*, 24(1), lk 122–133.

ning praktiline töökogemus ei taga iseenesest paremat arusaamist mälu toimimisest.⁸⁶ Samuti hinnatakse sarnaseid tõendeid eri menetlejate poolt ebahühtlaselt, mis võib mõjutada õigusemõistmise ühtsust.⁸⁷ Uuemad Euroopa uuringud tõid lisaks esile väärarusaamad laste tunnistuste, valemälu, traumadega seotud mälu ja mälukaotuse küsimustes ning näitasid, et mälu-ekspertide kaasamist ei peeta piisavalt vajalikuks.⁸⁸ Üldine järeldus on, et puudulikud teadmised tunnistajate mälust võivad mõjutada tõendite hindamise kvaliteeti ning seetõttu on vajalik suurem teaduspõhine koolitus ja eksperditeadmiste süsteemsem kasutamine kohtumenetluses.⁸⁹

Eestis on seda teemat uurinud Kristjan Kask, kelle uuring käsitleb õiguskaitseametnike (kohtunikud, prokurörid, uurijad ja politseinikud) ning tavainimeste teadmisi tunnistajate mälu toimimisest ja seda mõjutavatest teguritest. Uuringu lähtekoht on arusaam, et tunnistajate eksimused on üks peamisi vale süüdimõistmise põhjuseid ning tulenevad suuresti inimliku mälu loomupärastest piirangutest. Uuringu tulemused näitavad, et õiguskaitseametnike teadmised kattuvad paljudes küsimustes ekspertide seisukohtadega, kuid esineb ka olulisi eksiarvamusi. Näiteks pidasid ametnikud ekslikult tunnistaja võimet meenutada väikseid detaile heaks indikaatoriks isikutuvastuse täpsuse kohta, kuigi teadusuuringud seda ei kinnita. Samuti usuti, et tunnistaja enesekindlus on hea täpsuse näitaja, kuigi tegelikkuses on nende kahe vahel seos nõrk. Olulised puudujäägid ilmnasid ka äratundmisprotseduuride mõistmisel. Näiteks ei peetud probleemseks olukorda, kus äratundmisprotseduuri viib läbi isik, kes teab kahtlustatavat, kuigi see võib mõjutada tunnistaja otsust. Samuti hinnati valesti erinevate äratundmismeetodite (nt samaaegne vs järjestikune äratundmine) mõju eksimisriskile. Võrdlus tavainimestega näitas, et kuigi õiguskaitseametnike teadmised olid mõnevõrra paremad, ei olnud erinevus märkimisväärne. See tähendab, et ka professionaalid ei omanud oluliselt kõrgemat teadmiste taset valdkonnas, mis on nende töö seisukohalt kriitilise tähtsusega. Uuring ei tuvastanud olulisi erinevusi erinevate ametirühmade vahel (kohtunikud, prokurörid, uurijad, politseinikud), mis viitab suhteliselt

⁸⁶ Magnussen, S., Wise, R. A., Raja, A. Q., Safer, M. A., Pawlenko, N., Stridbeck, U. (viide 80b). (2008).

⁸⁷ Jiang, Y., Hou, Y., Zhou, X. (2016). Legal professionals' knowledge of eyewitness testimony in China. PLOS ONE, 11(2).

⁸⁸ Houben, S. T. L., Otgaar, H., Granhag, P.-A., Roos af Hjelmsäter, E., Sauerland, M. (2024). Knowledge of legal professionals about age trends in false memory propensity: A vignette study. Scientific Reports, 14.

⁸⁹ Radcliffe, P. J., Patihis, L. (2024). Judges and lawyers' beliefs in repression and dissociative amnesia may imperil justice: Further guidance required. Memory, lk 1083-1099.

ühtlasele, kuid piiratud teadmiste tasemele. See omakorda osutab süsteemsele probleemile õigusosalases väljaõppes ja praktikas.⁹⁰

Seega kokkuvõtlikult on varasemad uuringud käsitlenud tunnistaja mälu mõjutegureid väga põhjalikult ja üsna järjepideva tulemusega: mälu mõjutavad nii sündmuse tingimused, tunnistaja individuaalsed omadused kui ka hilisemad menetluslikud ja sotsiaalsed mõjud. Samal ajal näitavad eri riikides tehtud uuringud, et kohtunikud, prokurörid, politseinikud ja kaitsjad teavad osa põhitõdesid, kuid mitte piisavalt, eriti keerukamates küsimustes nagu stressi mõju, tunnistaja enesekindluse tähendus, laste ja eakate mälu iseärasused ning ülekuulamisest tulenevad mälumoonutused. Just sellest tulenebki praktiline vajadus siduda õiguskäsitlus tugevamalt kognitiivpsühholoogia ja mäluteaduse tulemustega.

2.2.2. Uuringu „Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest“ valim ja meetodika

Õiguspraktikute ja tavainimeste teadlikkuse analüüsimiseks tunnistajate mälu mõjutavate tegurite osas viis autor koos juhendajatega läbi empiirilise uuringu, mille valimisse kuulusid Eesti kohtunikud, advokaadid, prokurörid, politseinikud ja üldpopulatsioon.⁹¹ Uuringu läbiviimine oli põhjendatud, kuna varasemad samateemalised uuringud Eesti kontekstis on piiratud ning viimane ulatuslik käsitlus pärineb enam kui kümne aasta tagusest ajast. Samal ajal on rahvusvahelises kirjanduses järjepidevalt rõhutatud, et tunnistajate mälu mõjutegurite ebapiisav mõistmine võib viia ekslike järeldusteni tõendite hindamisel ning suurendada alusetute süüdimõistmiste riski.⁹² Seetõttu on oluline hinnata Eesti õigussüsteemi osaliste teadlikkuse taset nendest teguritest ning kas see vastab kaasaegsetele teaduslikele teadmistele. Uuringu teostamiseks taotleti Tartu Ülikooli

⁹⁰ Kask, K. (2011). Comparison of knowledge of law enforcement and lay people regarding eyewitness testimony. *Juridica International*, 18, lk 161–172.

⁹¹ Käesoleva magistritöö autori panus uuringu koostamisse seisnes eelkõige uuringu ettevalmistava ja korraldusliku poole toetamises. Autor osales Tartu Ülikooli inimuuringu eetika komitee kooskõlastuse koostamise ja taotlemise protsessis ning aitas kaasa Politsei- ja Piirivalveameti nõusoleku koostamisele ja taotlemisele uuringu läbiviimiseks. Lisaks sellele lõi autor kaasa uuringu ülesehituslike küsimuste ning korralduslike lahenduste kujundamise aruteludes ja jagas uuringukutset, kutsudes sihtrühma esindajaid uuringus osalema.

⁹² Innocence Project kodulehekülg. (2020). How Eyewitness Misidentification Can Send Innocent People to Prison. <https://innocenceproject.org/news/how-eyewitness-misidentification-can-send-innocent-people-to-prison/>. (06.04.2026)

juures tegutseva Tartu Ülikooli inimuuringute eetika komitee (alates 01.01.2026 Tartu Ülikooli juures tegutsev teaduseetika komitee) kooskõlastust (nr 400/T-32).

Advokaatide, kohtunike ja prokuröridele uuringukutse edastamiseks võeti ühendust advokatuuri, prokuratuuri, nelja Eesti maakohtu, kahe ringkonnakohtuga ja Riigikohtuga, kellel paluti uuringukutse laiali saata kriminaal- ja süütegudega võistlevas menetluses olevatele advokaatidele, prokuröridele ja kohtunikele. Politseitöötajate seas uuringu läbiviimiseks tuli taotleda Politsei- ja Piirivalveameti uurimistöde komisjoni käest kooskõlastust (nr 1.1-14/73-2 06.05.2024) ning seejärel sai uuringu küsimustik saadetud ligi 200 kriminaal- ja süütegusid menetlevale politseitöötajale. Üldpopulatsiooni olid oodatud kõik eesti keelt kõnelevad täisealised inimesed, kellel puhul võis tegemist olla nii tudengite kui ka kriminaalmenetluses valdkonnast väljaspool tegutsevate inimestega ning nendeni jõudmine toimus läbi tutvusringkonna, sotsiaalmeedia ning Tartu Ülikooli tudengilistide.

Uuringu läbiviimiseks kasutati küsimustikku, mis koostati Tartu Ülikooli poolt toetatavas Microsoft Forms veebikeskkonnas. Uuringus osalejad said küsimustikule vastata omaale sobival ajal, kohas ja seadmes. Enne uurimisküsimustikule vastamist tuli vastajal anda informeeritud nõusolek uuringus osalemiseks, mille järgselt avanes võimalus alustada küsimustiku täitmisega. Uuringus osales kokku 296 inimest, kellest 214 kuulusid üldpopulatsiooni ning 85 olid erialaspetsialistid. Käesoleva magistritöö fookusest lähtuvalt, mille eesmärk on analüüsida just erialaspetsialistide teadlikkust tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest, on edasises analüüsis üldpopulatsiooni vastused kõrvale jäetud ning keskendutakse üksnes erialaspetsialistide tulemuste käsitlemisele. Erialaspetsialistide hulgas olid esindatud erinevad õigus- ja õiguskaitsevaldkonna ametid, sh Politsei- ja Piirivalveameti uurijad ja patrullpolitseinikud, prokurörid, kohtunikud, advokaadid, juristid, nõunikud ning konsultandid. Samas ei ole tulemusi ametite lõikes eraldi analüüsitud, kuna üksikute rühmade esindatus jäi ebapiisavaks, et teha usaldusväärseid ja üldistatavaid järeldusi. Lisaks ei olnud käesoleva uuringu eesmärgiks võrrelda erinevate ametirühmade vahelisi erinevusi, vaid hinnata erialaspetsialistide teadlikkust tervikuna.

Uuringküsimuste koostamisel ja küsimustikku väidete valimisel tugineti varasemalt läbiviidud sarnastele uuringutele.⁹³ Küsimustik on ülesehituslikult jaotatud kolme sektsiooni:

- 1) Esimeses koguti osalejate taustaandmeid (sugu, vanus, haridustase, amet, tööstaaž) valimi kirjeldamiseks, mis võimaldaksid hiljem tulemuste pinnalt teha täpsemaid ja usaldusväärsemaid järeldusi.
- 2) Teise jaotuse eesmärk oli kindlaks teha uuringus osalejate teadmised erinevatest tunnistaja mälu mõjutavatest teguritest. Selle tarbeks paluti kõigil osalejatel esmalt oma sõnadega kirjeldada ühte kõige olulisemat tegurit, mis mõjutab inimeste mälu. Seejärel esitati osalejatele juhuslikus järjekorras 28 väidet tunnistaja mälust ning äratundmiseks esitamist mõjutavate tegurite kohta, mille järel tuli osalejatel hinnata, mis määral nad antud väitega nõustuvad. Igale väite juures oli 7-palli skaalal võimalik hinnata (kus 1 tähendas „Ei ole üldse nõus“, 4 tähendas „Ei ole nõus ega vastu“ ning 7 tähendas „Täiesti nõus“), kas ja mil määral vastaja nõustub väites kirjeldatuga.
- 3) Küsimustiku kolmandas jaos oli eesmärk saada lisainfot osalejate teemakohaste teadmiste kaardistamiseks. Selle tarbeks uuriti, kas küsimustikule vastaja on kursis kirjandusega tunnistajate mälu kohta, kas vastaja on saanud väljaõpet või osalenud koolitusel tunnistajate mälu, küsitlemise ning äratundmiseks esitamise kohta, ning kas vastaja leiab, et õigusvaldkonna spetsialiste tuleks rohkem koolitada tunnistajate mälu ja äratundmiseks esitamise teemadel.

Uuringu lõpus toodi osalejatele välja ka lühike kokkuvõte sellest, mida leiab teaduskirjandus seoses tunnistaja mälu ja isikute äratundmiseks esitamist mõjutavate tegurite kohta. See aitas uuringus osalenutel teema kohta ka teaduslikke teadmisi saada. Kõik kogutud andmed olid anonüümsed ega võimaldanud küsimustikule vastanuid kindlaks teha.

⁹³ Bjørndal, L. D., McGill, L., Magnussen, S., Richardson, S., Saraiva, R., Stadel, M., Brennen, T. (viide 5a). (2021).; Kask, K. (viide 90). (2011).; Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (2001). On the “General Acceptance” of Eyewitness Testimony Research: A New Survey of the Experts. *American Psychologist*, 56(5), lk 405–416.; Magnussen, S., Wise, R. A., Raja, A. Q., Safer, M. A., Pawlenko, N., Stridbeck, U. (viide 80b). (2008).; Seale-Carlisle, T. M., Quigley-McBride, A., Teitcher, J. E. F., Crozier, W. E., Dodson, C. S., Garrett, B. L. (2024). New Insights on Expert Opinion About Eyewitness Memory Research. *Perspectives on Psychological Science*, 17456916241234837.; Wise, R. A., Safer, M. A. (viide 80c). (2004).

2.2.3. Uuringu „Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest“ tulemused

Käesoleva magistritöö raames on uuringu tulemused süstematiseeritud viisil, mis võimaldab võrrelda erialakirjanduses esitatud teaduslikke seisukohti ning erialaspetsialistide vastuseid. Selle põhjal on iga tunnistajate mälu mõjutava teguri kohta arvatud, kui suur osa spetsialistidest andis vastava teguri osas korrektse või eksliku hinnangu. Empiirilise uuringu raames kaardistati kõigepealt õigusvaldkonna spetsialistide üldine teadlikkus, mis oli keskmiselt 68%, varieerudes vahemikus 15,3% kuni 98,8%. Enim olid õigusvaldkonna spetsialistid kursis tunnistaja enda varasemate hoiakute ja ootuste mõjuga sündmuse tajumisele ning hiljem mäletamisele. Kõige suurem teadmatus valitses aga efektis, mille puhul tunnistaja ei tuvastanud äratundmisreasi kahtlustatavat ning lisab, et kurjategijat reas pole. Selle pinnalt arvati, et sellisel juhul pole reas olev kahtlustatav ka tegelikult kurjategija. Õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkus oli kõrge ehk vähemalt 80% vastanutest andis korrektse vastuse 26-st tegurist 11 teguri puhul (vt Tabel 1).

Tabel 1

Õigusvaldkonna spetsialistide vastuste korrektsus protsentides konkreetse tunnistajate mälu mõjutava teguri kohta

Tegur	Õige	Vale
Hindajapõhine		
Varasemad ootused, hoiakud ja uskumused	98,8%	1,2%
Sündmusjärgne info	97,6%	2,4%
Alkoholijoove sündmuse ajal	92,9%	7,1%
Kindlushinnangu mõjutatavus	85,9%	14,1%
Kahtlustatava varasem teadmine	82,4%	17,6%
Stressi mõju	80%	20%
Relvafookus	78,8%	21,2%
Äratundmisotsuse kiirus	78,8%	21,2%
Teise rassi äratundmine	76,5%	23,5%
Sündmuse nägemise aeg	72,9%	27,1%
Peakatte kandmise mõju	72,9%	27,1%

Unustamiskõver	52,9%	47,1%
Detailide meenutamine	25,9%	74,1%
Kindlushinnang kurjategija tuvastamisel	21,2%	78,8%
Äratundmisrea tagasilükkamine	15,3%	84,7%
Süsteempõhine		
Küsimuste sõnastus küsitlemisel	96,5%	3,5%
Kahtlustatava foto eelnev nägemine	95,3%	4,7%
Äratundmiseks esitamise kordamine	87,1%	12,9%
Kindlushinnangu mõjutatavus	85,9%	14,1%
Tõeste ja väärade mälestuste eristamine	84,7%	15,3%
Äratundmisrea juhised	82,4%	17,6%
Kirjeldustele vastavad äratundmisread	71,8%	28,2%
Üksikäratundmiseks esitamine	69,4%	30,6%
Esialgne kindlushinnang	56,5%	43,5%
Kindlushinnang kohtusaalis	35,3%	64,7%
Äratundmisrea formaat	32,9%	67,1%
Kahtlustatava eristumine äratundmisreas	25,9%	74,1%

Järgnevalt analüüsitakse teadlikkust tunnistaja ütluste usaldusväärsust mõjutavatest teguritest, eristades seejuures süsteemitegureid ja hindajapõhiseid tegureid. Selline jaotus võimaldab hinnata, kui võrd hästi tunnevad õigusspetsialistid ühelt poolt mälu ja ütluste kujunemist mõjutavaid objektiivsemaid asjaolusid ning teiselt poolt hindaja enda tajust, eelarvamustest ja otsustusprotsessidest tulenevaid mõjutegureid. Grupi teadlikkust konkreetse teguri kohta loeti kõrgeks juhul, kui vähemalt 80% vastanutest andis selle teguri osas korrektse hinnangu. Selline lähenemine võimaldab hinnata teadmiste taset süsteemselt ning eristada tegelikku teadlikkust juhuslikest õigetest vastustest, tuginedes varasemates uuringutes kasutatud metodoloogiale.⁹⁴ Mõlema tegurigrupi käsitlemisel tuuakse esmalt välja need tegurid, millele vastas korrektset

⁹⁴ Bjørndal, L. D., McGill, L., Magnussen, S., Richardson, S., Saraiva, R., Stadel, M., Brennen, T. (viide 5a). (2021).; Wise, R. A., Gong, X., Safer, M. A., Lee, Y.-T. (2010). A comparison of Chinese judges' and US judges' knowledge and beliefs about eyewitness testimony. *Psychology, Crime & Law*, 16(8), lk 695–713.

vähemalt 80% vastanutest, mis viitab õigusspetsialistide kõrgele teadlikkusele vastava asjaolu mõjust tunnistaja ütluste usaldusväärsele. Seejärel käsitletakse tegureid, mille osas olid teadmised tagasihoidlikumad või vastused enam varieeruvad, et selgitada välja peamised teadmislüngad ja võimalikud probleemkohad praktikas. Süsteemi- ja hindajapõhiste tegurite analüüsimisel oli õigusvaldkonna spetsialistide teadlikkus süsteemiteguritest 71,2% ja hindajapõhistest teguritest 64,9%. Mõlemal juhul on teadlikkuse määr sarnane, kuid jääb alla kõrgeks lugemise 80%-le.

Tunnistajate mälu mõjutavate tegurite hulgas on oluline käsitleda hindajapõhiseid tegureid.

1. Isiku varasemaid hoiakuid, uskumusi ja ootusi, mis võivad mõjutada nii sündmuse tajumist kui ka hilisemat meenutamist. Kuna tajumine ei ole passiivne protsess, vaid kujuneb varasemate kogemuste ja teadmiste mõjul, võivad erinevad inimesed sama sündmust tõlgendada ja mäletada erinevalt.⁹⁵ Käesolevas uuringus vastas sellele väitele õigesti 98,8% erialaspetsialistidest, mis viitab väga kõrgele teadlikkuse tasemele ning ületab selgelt 80% piirmäära.
2. Sündmusjärgne info. Teaduskirjanduses on laialdaselt kinnitust leidnud, et tunnistaja ütlused võivad sisaldada hiljem omandatud informatsiooni, mis tähendab, et tunnistaja võib siiralt uskuda oma ütluste õigsusse, kuigi osa sellest põhineb hiljem lisandunud või moonutatud informatsioonil.⁹⁶ Uuringu andmed kinnitavad selle nähtuse laialdast teadlikkust ka ekspertide seas, sest 97,6% spetsialistidest vastas õigesti. See viitab tugevale teadlikule konsensusele ning rõhutab vajadust arvestada mälumoonutuste võimalusega ka õigusemõistmises.
3. Alkoholijoove sündmuse ajal. Teaduskirjandus näitab, et alkoholi mõju ei ole üheselt lineaarne, vaid sõltub joobe astmest. Mõõduka joobe korral võib küll väheneda meelde jäetava informatsiooni hulk, kuid säilinud mälestused võivad olla suhteliselt täpsed. Seevastu tugev alkoholijoove võib kahjustada nii mälu mahtu kui ka selle täpsust, vähendades võimet salvestada ja hiljem meenutada sündmusega seotud detaile.⁹⁷

⁹⁵ Brewer, W. F., Treyens, J. C. (viide 65). (1981).

⁹⁶ Loftus, E. F. (viide 45a). (2005).

⁹⁷ White, A. M. (viide 67) (2003).

Alkoholijoobe mõju kohta vastas õigesti 92,9% spetsialistidest, mis näitab, et selle teguri mõju on õigusspetsialistide seas suhteliselt hästi teadvustatud.

4. Kindlushinnangu mõjutatavus mõjutatavatest teguritest. Teaduskirjanduses on leitud, et tunnistaja enesekindlus ei sõltu üksnes otsuse tegelikust täpsusest, vaid seda võivad mõjutada ka mitmed kõrvalised tegurid, nagu menetleja tagasiside, teiste isikute arvamused või hilisem kokkupuude täiendava informatsiooniga.⁹⁸ Seetõttu ei saa tunnistaja kõrget kindlust automaatselt samastada äratundmisotsuse õigsusega. Ka uuringus vastas sellele väitele õigesti 85,9% erialaspetsialistidest, mis viitab kõrgele teadlikkuse tasemele ning ületab 80% piirmäära. Tulemus näitab, et enamik vastanutest on teadlikud sellest, et tunnistaja kindlushinnang võib kujuneda ka selliste tegurite mõjul, mis ei ole seotud mälu tegeliku täpsusega.
5. Stressi mõju sündmuse tajumisele ja hilisemale meenutamisele. Teaduskirjanduses on leitud, et kuigi mõõdukas stress võib teatud juhtudel soodustada mälu kujunemist, mõjub väga kõrge stressitase üldjuhul negatiivselt sündmuse detailide meeldejätmisele.⁹⁹ Intensiivne stress võib piirata tähelepanu ja kognitiivseid ressursse, mistõttu keskendub tunnistaja üksikutele elementidele ning teised olulised detailid jäävad salvestamata või salvestuvad ebatäpselt. Käesolevale väitele vastas õigesti 80% erialaspetsialistidest, mis jääb täpselt kõrge teadlikkuse piirmäärale. Tulemus viitab, et enamik spetsialiste on teadlikud stressi negatiivsest mõjust tunnistajate mälule, kuid samas esineb veel märkimisväärne osa vastanutest, kes ei erista piisavalt mõõduka ja kõrge stressi erinevat mõju mälule.
6. Nn relvafookuse efekt (*weapon focus effect*), mis kirjeldab olukorda, kus relva olemasolu sündmuse ajal suunab tunnistaja tähelepanu eelkõige relvale, mitte kurjategija näole. Seetõttu väheneb tunnistaja võime hiljem kurjategijat täpselt tuvastada. Vastupidiselt levinud intuitiivsele arusaamale ei paranda relva olemasolu tunnistaja äratundmistäpsust, vaid pigem kahjustab seda, kuna tähelepanuressurs on piiratud ning keskendumine relvale toimub sageli teiste oluliste detailide arvelt.¹⁰⁰ Käesolevas uuringus vastas sellele väitele

⁹⁸ Wells, G. L., Bradfield, A. L. (1998). "Good, you identified the suspect": Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), lk 360–376.

⁹⁹ Marr, C., Sauerland, M., Otgaar, H., Quaedflieg, C. W. E. M., Hope, L. (viide 57). (2021).

¹⁰⁰ Loftus, E. F., Loftus, G., Messo, J. (viide 59). (1987).

õigesti 78,8% erialaspetsialistidest. Tulemus viitab suhteliselt kõrgele teadlikkusele, kuid jääb veidi alla 80% piirmäära, et lugeda teadlikkust kõrgeks.

7. Äratundmisotsuse kiirus. Levinud eksiarvamus on, et kiire otsus äratundmisreas viitab suuremale eksimisriskile, kuid empiirilised uuringud näitavad vastupidist tendentsi. Üldjuhul tehakse õiged äratundmisotsused kiiremini kui valed, kuna need põhinevad vahetumal ja tugevamal mälurepresentatsioonil. Samas ei ole võimalik määratleda universaalset ajapiiri, millest alates ei saaks otsust enam pidada kiireks, mistõttu tuleb seda tegurit hinnata ettevaatlikult ja kontekstipõhiselt.¹⁰¹ Enamik praktikuid on teadlikud, et kiire otsus ei pruugi tähendada ebatäpsust, vaid võib hoopis viidata usaldusväärsemale mälestusele, sest 78,8% vastas küsimusele õigesti.
8. Teise rassi äratundmine (*cross-race effect*), mille kohaselt on inimesed üldjuhul täpsemad omaenda rassigrupi liikmete äratundmisel võrreldes teistest rassidest isikute tuvastamisega.¹⁰² Käesolevas uuringus vastas sellele väitele õigesti 76,5% erialaspetsialistidest. Kuigi selline tulemus viitab suhteliselt heale teadlikkusele, ei ületa see varasemates uuringutes kasutatud 80% piirmäära, millest alates saab rääkida kõrgest teadlikkuse tasemest. Seega võib järeldada, et teadlikkus teise rassi hindamise efektist on küll lähedal kõrgele tasemele, kuid ei ole täielikult kinnistunud.
9. Sündmuse kogemise või isiku nägemise kestus. Levinud arusaama kohaselt mõjutab nägemis- ja kogemisaeg otseselt seda, kui palju ja kui täpselt tunnistaja hiljem sündmust mäletab. Teaduskirjandus kinnitab, et lühem nägemis- ja kogemisaeg piirab võimalust salvestada olulisi detaile, mistõttu kannatab nii mälu täpsus kui ka põhjalikkus. Pikem kokkupuude võimaldab üldjuhul paremat salvestamist ning seeläbi ka täpsemat hilisemat meenutamist.¹⁰³ Empiirilised andmed näitavad, et 72,9% spetsialistidest tuvastas õigesti nägemis- ja kogemisaja mõju tunnistajate mälu, mis viitab küll suhteliselt heale teadlikkusele, kuid jätab siiski ruumi eksiarvamustele. Seetõttu tuleb kohtul tunnistaja ütluste hindamisel arvestada mitte ainult sündmuse enda tingimusi, vaid ka tunnistaja kogetu kestust ja konteksti tervikuna.

¹⁰¹ Wixted, J. T. (viide 6b). (2023).; Wixted, J. T., Wells, G. L. (2017). The relationship between eyewitness confidence and identification accuracy: A new synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), lk 55.

¹⁰² Meissner, C. A., Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), lk 3–35.

¹⁰³ Wells, G. L., Olson, E. A. (viide 25). (2003).; Baddeley, A., Eysenck, M. W., Anderson, M. C. (viide 53). (2020).

10. Peakatte kandmise mõju sündmuse ajal. Äratundmise täpsust mõjutavad ka sündmuseaegsed tajutingimused, mille kohaselt võivad peakatted, maskid või muud aksessuaarid raskendada kurjategija näo salvestamist, kuna need varjavad või muudavad olulisi näojooni.¹⁰⁴ Sellisel juhul ei pruugi tunnistaja hiljem olla võimeline kurjategijat tuvastama, kuna osa vajalikust visuaalsest informatsioonist ei ole algselt mällu talletunud. Uuringu kohaselt teadis 72,9% spetsialistidest maskeeringute negatiivset mõju äratundmisele.
11. Unustamise aeg pärast sündmust, mida kirjeldab unustamiskõver. Selle kohaselt toimub suurim osa informatsiooni unustamisest vahetult pärast sündmust, samas kui aja möödudes unustamise tempo aeglustub ning mälestus stabiliseerub. Seega ei ole unustamine lineaarne protsess, vaid intensiivsem just esimeses faasis, mille järel allesjäänud info püsib suhteliselt stabiilsena.¹⁰⁵ Uuringu raames vastas sellele väitele õigesti 52,9% erialaspetsialistidest, mis viitab selgelt madalale teadlikkusele antud küsimuses. Tulemus näitab, et ligi pooled vastanutest ei ole teadlikud sellest, millal on mälu kaotus kõige intensiivsem.
12. Detailide meenutamine. Tunnistaja võime meenutada väikeseid detaile kuriteo kohta võib esmapilgul näida usaldusväärse indikaatorina tema äratundmisotsuse täpsuse kohta. Intuitiivselt eeldatakse, et mida detailsem ja rikkalikum on tunnistaja mälestus, seda täpsem peaks olema ka tema otsus. Teaduskirjandus sellist otsust seost siiski ei kinnita. Uuringud näitavad, et detailide meenutamise võime ja äratundmise täpsus ei ole usaldusväärselt seotud ning detailirohkus ei pruugi peegeldada mälestuse õigsust.¹⁰⁶ Asjaolu, et vaid 25,9% spetsialistidest tuvastas, et detailide meenutamise võime ei ole usaldusväärne indikaator äratundmisotsuse täpsuse kohta, viitab sügavalt juurdunud intuitiivsele väärarusaamale.
13. Kindlushinnang kurjategija tuvastamiseks ei taga kurjategija tuvastamist. On levinud vaelevaramus, et kui tunnistaja väljendab enne äratundmisprotseduuri kindlust oma võimes kurjategija ära tunda, on tal ka tegelikult suurem tõenäosus seda edukalt teha. Teaduskirjandus sellist seost siiski ei kinnita. Uuringud näitavad, et enne äratundmist antud

¹⁰⁴ Bruce, V., Young, A. (2012). Face perception. Psychology Press.

¹⁰⁵ Wixted, J. T. (2004). The psychology and neuroscience of forgetting. Annual Review of Psychology, 55, lk 264–265.

¹⁰⁶ Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A. (2020). Policy and procedure recommendations for the collection and preservation of eyewitness identification evidence. Law and Human Behavior, 44, lk 11.

kindlushinnang ei ole usaldusväärset seotud hilisema äratundmisotsuse täpsusega, kuna see peegeldab pigem tunnistaja subjektiivset enesehinnangut kui tegelikkuse mälurepresentatsiooni.¹⁰⁷ Ka läbiviidud uuring tuvastas, et kõigest 21,2% erialaspetsialistidest olid teadlikud, et kindlus enne äratundmist ei taga edukust, mis viitab väga madalale teadlikkuse tasemele selles küsimuses.

14. Äratundmisrea tagasilükkamine. Teaduskirjanduses ei ole olukorrale, kus tunnistaja ei tuvasta äratundmiseks esitamise reast kedagi ning märgib, et kurjategijat reas ei ole, kujunenud ühtset seisukohta. On uuringuid, mis on leidnud, et sellist otsust võib käsitada kahtlustatavat õigustava asjaoluna, kuna see viitab võimalusele, et tegelik toimepanija ei olnud reas esindatud.¹⁰⁸ Samas on rõhutatud, et tuvastamata jätmine võib tuleneda ka tunnistaja nõrgast või ebatäpsest mälujäljest, mistõttu ei saa sellisele otsusele alati omistada kindlat õigeusmõistvat tähendust.¹⁰⁹ Käesolevas uuringus vastas sellele väitele õigesti vaid 15,3% erialaspetsialistidest, mis viitab väga madalale teadlikkuse tasemele. Tulemus näitab, et valdav enamus vastanutest ei olnud teadlikud selle küsimuse keerukusest ega teaduskirjanduses esinevast ebakindlusest. See eristab antud tegurit selgelt enamikust teistest uuritud teguritest, mille puhul teadmiste tase oli märksa kõrgem. Samas võis madal protsent tuleneda ka küsimuse keerukast sõnastusest.

Tunnistajate ütlusi ja mälu mõjutavate tegurite hulgas on tähtis käsitleda süsteempõhiseid tegureid.

1. Tunnistaja küsitlemisel kasutatud küsimuste sõnastus. Teaduskirjandus kinnitab, et küsimuste tüüp (avatud, suletud või suunavad) mõjutab otseselt tunnistaja vastuseid ning on üks keskseid tegureid, mis mõjutab saadava informatsiooni hulka ja täpsust. Suunavad küsimused võivad mitte ainult mõjutada tunnistaja vastuseid, vaid ka muuta mälestuse sisu ennast, suurendades valemälestuste tekkimise riski.¹¹⁰ Seetõttu ei pruugi küsitlemise tulemus kajastada üksnes tunnistaja algset mälu pilti, vaid ka küsitlemise käigus tekkinud

¹⁰⁷ Wells, G. L., Yang, Y., Smalarz, L. (2015). Eyewitness identification: Bayesian information gain, base-rate effect equivalency curves, and reasonable suspicion. *Law and Human Behavior*, 39(2), lk 99–100.

¹⁰⁸ Smith, A. M., Lampinen, J. M., Ying, R. C., Ayala, N. T., Dobbins, I. G. (2025). The rejection-inferiority effect: Why are eyewitness lineups more effective at demonstrating guilt than innocence?

¹⁰⁹ Menne, N. M., Winter, K., Bell, R., Buchner, A. (2022). A validation of the two-high threshold eyewitness identification model by reanalyzing published data. *Scientific Reports*, 12, art. 13379.

¹¹⁰ Fisher, R. P., Geiselman, R. E. (viide 73). (1992).

mõjutusi. Uuringu andmed näitavad, et 96,5% spetsialistidest tuvastas õigesti, et küsimuste sõnastus mõjutab tunnistaja ütlusi, mis viitab tugevale teadlikkusele selles küsimuses.

2. Kahtlustatava varasem nägemine fotolt või tundmine mõnest muust olukorrast enne äratundmiseks esitamist. Teadusuuringud on näidanud, et kahtlustatava või tema foto eelnev nägemine suurendab tõenäosust, et tunnistaja valib hiljem äratundmisreast sama isiku, sõltumata sellest, kas tegemist on tegeliku toimepanijaga.¹¹¹ Samuti võivad tunnistajad äratundmiseks esitamise reast ekslikult tuvastada isiku, kes on neile tuttav mõnest muust olukorrast, mis ei ole seotud kuriteoga.¹¹² Küsimusele, mis viitas varasemalt foto näitamisele vastas õigesti 95,3% erialaspetsialistidest ning varasemale teadmisele mõnest teistest sündmusest vastas õigesti 82,4% spetsialistidest, mis viitab mõlemal puhul kõrgele teadlikkuse tasemele. Tulemus näitab, et enamik spetsialiste on teadlikud selle teguri mõjust tunnistaja otsusele. Samas ei välista ka kõrge teadlikkus vajadust selle teguriga menetluses järjepidevalt arvestada, kuna praktikas võib varasem kokkupuude kahtlustatavaga jääda märkamata või dokumenteerimata.
3. Äratundmiseks esitamise kordamine. Teaduskirjanduses põhjal võib sama kahtlustatava korduv esitamine mõjutada tunnistaja otsust, kuna varasem äratundmiskogemus hakkab suunama hilisemat valikut. Sellisel juhul ei pruugi tunnistaja otsus tugineda üksnes algele mälestusele kurjategijast, vaid ka eelnevale kokkupuutele äratundmisprotseduuril. See suurendab riski, et tunnistaja kinnitab oma varasemat valikut või eelistab tuttavana tunduvat isikut, sõltumata selle tegelikust seotusest sündmusega.¹¹³ Sellele väitele vastas õigesti 87,1% erialaspetsialistidest, mis viitab kõrgele teadlikkuse tasemele ja näitab, et enamik spetsialiste on teadlikud korduva äratundmisega seotud riskidest.
4. Kindlushinnangu mõjutatavus. Menetleja roll ei ole neutraalne, vaid võib mõjutada tunnistaja tehtavaid otsuseid, eriti juhul, kui menetleja teab, kes äratundmisreast on kahtlustatav. Teaduskirjanduses on leitud, et selline teadmine võib viia tahtmatute vihjete

¹¹¹ Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22(6), lk 610-611.

¹¹² Ross, D. F., Ceci, S. J., Dunning, D., Togliani, M. P. (1994). Unconscious transference and mistaken identity: When a witness misidentifies a familiar but innocent person. *Journal of Applied Psychology*, 79(6), lk 918-930.; Seda fenomeni saab pidada nii süsteemi- kui ka hindajapõhiseks teguriks. Oma loomult on tegemist hindajapõhise teguriga, kuid selle olukorra tekkimine, kus äratundmiseks esitatakse keegi, kes on tuttav varasemast olukorrast, on süsteempõhine tegur.

¹¹³ National Research Council (viide 3b). (2014).

andmiseni, näiteks kehakeele, hääletooni või küsimuste sõnastuse kaudu, mis omakorda suunavad tunnistajat konkreetse isiku valimise poole.¹¹⁴ Uuringus osalenud spetsialistidest on selle nähtusega kursis 85,9%, mis viitab kõrgele teadlikkusele.

5. Tõeste ja väärade mälestuste eristamine. Uuringud on korduvalt näidanud, et tõesed ja valed mälestused võivad olla subjektiivse kogemuse tasandil väga sarnased, mistõttu ei suuda inimesed, sealhulgas spetsialistid, neid järjekindlalt eristada. Valemälestused ei erine sageli oma detailirohkuse, emotsionaalsuse ega veenvuse poolest tõestest mälestustest. Tunnistaja võib esitada ekslikke mälestusi sama veenvalt ja enesekindlalt kui tõeseid, mis muudab nende usaldusvääruse hindamise eriti keeruliseks.¹¹⁵ Seetõttu ei saa menetleja hinnangut tunnistaja usutavusele pidada piisavaks aluseks tõe ja vale eristamisel. Ka uuringu andmed kinnitavad seda probleemi praktikute tasandil, 84,7% spetsialistidest tuvastas õigesti, et menetlejad ei suuda usaldusväärset eristada tõeseid ja valesid mälestusi.
6. Äratundmisrea juhised. Samuti võivad menetleja poolt tunnistajale enne äratundmiseks esitamist antavad instruktsioonid oluliselt mõjutada tunnistaja tehtavat otsust. Teaduskirjandus käsitleb äratundmisprotseduuri kui sotsiaalset interaktsiooni, mille käigus tunnistaja käitumist ja valikuid võivad suunata menetleja poolt antud juhised. Eriti oluline on see, millist informatsiooni tunnistajale enne otsuse tegemist edastatakse.¹¹⁶ Ka uuringu andmed kinnitavad selle teguri olulisust, sest 82,4% spetsialistidest tuvastas õigesti instruktsioonide mõju tunnistaja otsustele. Instruktsioonide mõju puhul võib kõrge teadlikkuse tase olla seotud selle nähtuse nähtavusega, erinevalt mälu protsessidest, mis toimuvad suuresti teadvustamata, on instruktsioonid otseselt menetleja kontrolli all ning seetõttu kergemini mõistetavad.
7. Kirjeldustele vastavad äratundmisread. Teaduskirjanduses on rõhutatud, et äratundmiseks esitamise rea koostamisel peaksid kõik selle liikmed vastama tunnistaja eelnevalt antud kurjategija kirjelduse üldistele tunnustele. Selline lähenemine aitab tagada rivistuse neutraalsuse ning vähendada riski, et kahtlustatav eristub teistest ja muutub seetõttu valiku objektiks sõltumata tunnistaja tegelikust mälust.¹¹⁷ Empiiriliste andmete kohaselt vastas

¹¹⁴ National Research Council (viide 3b). (2014).

¹¹⁵ Loftus, E. F. (viide 45a). (2005).; Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (viide 93b). (2001).

¹¹⁶ Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (viide 111). (1998), lk 613, 615.

¹¹⁷ Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (viide 111). (1998), lk 612.

71,8% spetsialistidest sellele väitele õigesti, mis viitab teatud puudustele teadlikkusele rivistuse õiglase koostamise põhimõtetest.

8. Üksikäratundmiseks esitamine. Kui äratundmiseks esitamise rea asemel esitatakse tunnistajale ainult kahtlustatav või tema foto, on tõenäoline, et tunnistaja peab esitatud isikut kurjategijaks, isegi juhul, kui tegemist ei ole tegelikult teo toimepanijaga.¹¹⁸ Antud küsimusele vastas õigesti 69,4% õigusspetsialistidest, mis viitab, et kuigi enamik vastanutest oli teadlik üksikäratundmisega soetud riskidest, esineb siiski kolmandikel selles küsimuses teadmistelünk.
9. Esialgne kindlushinnang. Tunnistaja esialgne kindlushinnang võib anda informatsiooni otsuse usaldusväärsuse kohta juhul, kui äratundmiseks esitamine on läbi viidud tõenduspõhiste juhiste kohaselt ning kindlushinnang kogutakse vahetult pärast otsuse tegemist, enne võimalikke hilisemaid mõjutusi. Sellisel juhul võib kõrge esialgne kindlus olla mõõdukas täpsuse indikaator. See seos ei laiene aga hiljem, näiteks kohtusaalis väljendatud kindlusele, mis võib olla kujunenud menetluse käigus ning seetõttu eksitav.¹¹⁹ Empiirilised andmed näitavad, et ka see nüanss ei ole praktikute seas täielikult juurdunud, sest vaid 56,5% vastanutest tuvastas õigesti, et kui küsitakse kindlushinnangut kohe pärast otsuse tegemist, siis võib see anda informatsiooni tehtud otsuse usaldusväärsuse kohta.
10. Väärarusaam, et tunnistaja kohtusaalis väljendatud kindlus oma äratundmisotsuse suhtes on hea näitaja selle otsuse täpsusest. Tegelikuses ei toeta teaduskirjandus sellist seost, kuna tunnistaja kindlushinnang on tugevalt mõjutatav erinevatest menetluslikest ja psühholoogilistest teguritest, sealhulgas tagasisidest, korduvast küsitlemisest ning ajalisest distantsist sündmusest.¹²⁰ Seda väärarusaama kinnitab ka empiirilise uuringu tulemus, mille kohaselt vaid 35,3% spetsialiste tuvastas õigesti, et tunnistaja kohtusaalis väljendatud kindlus ei ole seotud tema varasema äratundmisotsuse täpsusega, mis viitab laialt levinud väärarusaamadele ka õigussüsteemi praktikute seas.
11. Äratundmisrea formaat. Tunnistaja äratundmisotsuse usaldusväärsuse kontekstis on tähelepanu pööratud sellele, kas järjestikused (*sequential*) või samaaegsed (*simultaneous*) äratundmisread tagavad täpsemaid tulemusi. Teaduskirjandus jõudnud selles küsimuses

¹¹⁸ *Ibidem*, lk 605.

¹¹⁹ Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A. (viide 106). (2020), lk 3–36.

¹²⁰ Kassir, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (viide 93b). (2001).

ühtsele seisukohale. Uuemad uuringud viitavad, et kumbki meetod ei ole üheselt teisest parem ning nende tõhusus sõltub konkreetsetest tingimustest, nagu juhiste andmine ja rivistuse ülesehitus.¹²¹ Sellele küsimusele vastas uuringus õigesti vaid 32,9% spetsialistidest, mis viitab puudulikule teadlikkuse tasemele.

12. Kahtlustatava eristumine äratundmiseks esitamise reas. Teadusuuringud näitavad, et kahtlustatava eristumine teistest rivistuse liikmetest, suurendab tõenäosust, et tunnistaja valib ta välja sõltumata sellest, kas tegemist on tegeliku kurjategijaga. See näitab, kuidas tunnistaja otsus võib põhineda mitte mälu, vaid suhtelisel võrdlusel rivistuses, kus valitakse silmapaistvam inimene, mitte tingimata õige inimene.¹²² Asjaolu, et vaid 25,9% spetsialistidest tuvastas õigesti, viitab märkimisväärsele riskile menetluspraktikas.

Uuringu analüüs näitas, et suurim teadlikkus tunnistaja ütlusi mõjutavatest teguritest oli tunnistaja varasemate hoiakute, uskumuste ja ootuste mõjul (98,8%), millele järgnesid teadlikkus sündmusjärgse info mõjust (97,6%), küsimuste sõnastusest küsitlemisel (96,5%), kahtlustatava foto eelnev nägemine (95,3%) ning alkoholijoobe mõjust sündmuse ajal (92,9%). Selline tulemus on märkimisväärne võrdluses teiste teguritega, kus teadmiste tase oli madalam. Kõige madalam teadlikkus oli äratundmisrea tagasilükkamise puhul (15,3%), kurjategija tuvastamise kindlushinnangu (21,2%), kahtlustatava äratundmisreas eristumise (25,9%), äratundmisrea formaadi (32,9%) ja kohtusaali kindlushinnangu (35,3%) küsimustes. See viitab, et teatud üldisemad ja intuitiivsemalt mõistetavad mälu protsessid, nagu hoiakute, küsimuste sõnastuse ja alkoholijoobe mõju tajule, on erialaspetsialistidele paremini omased kui spetsiifilisemad või vähem intuitiivsed tegurid. Analüüsist ilmselt ilmnes, et vaid 52,9% erialaspetsialistidest teadis, millal on mälu kaotus peale sündmust kõige intensiivsem. Praktilises kontekstis võib see viia ekslike järeldusteni tunnistaja ütluste hindamisel. Kui menetlejad ei arvesta, et kõige rohkem informatsiooni kaob vahetult pärast sündmust, võivad nad alahinnata varajaste ütluste tähtsust või pidada hilisemaid, detailsemaid meenutusi põhjendamatult usaldusväärsemaks. Samuti võib jääda tähelepanuta asjaolu, et hilisemad täiendused ütlustes ei pruugi tuleneda mälu paranemisest, vaid võivad olla seotud mälu lünkade täitmise või välise mõjutustega.

¹²¹ Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A. (viide 106). (2020), lk 17.

¹²² Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (viide 111). (1998).

3. TUNNISTAJATE MÄLU MÕJUTAVATE TEGURITEGA ARVESTAMINE

Tunnistajate ülekuulamisel võib Eesti õiguse üheks peamiseks probleemkohaks pidada seda, et seadus sätestab üksnes üldised raamid ja nõuded, millega ei tohi otseselt vastuollu minna. Seega on menetlejal suur otsustusõigus, millisel viisil nad kohtueelses menetluses tunnistajaid üle kuulavad. Arvestades, et tunnistaja ütlused kujutavad endast kriminaalmenetluses üht kesket isikulist tõendiallikat ning neil võib olla määrav tähtsus faktiliste asjaolude tuvastamisel, muutub oluliseks see, millisel viisil on korraldatud ülekuulamised, et tagada ütluste usaldusväärsus. Rahvusvahelised teaduslikud käsitlused rõhutavad, et tunnistajate eksimused ei tulene üksnes mälu loomupärastest piirangutest, vaid ka menetluslikest teguritest, mis võivad mälu moonutada. Tunnistajate ütluste usaldusväärsus sõltub seega nii sündmuse tajumise tingimustest kui ka sellest, kuidas õigussüsteem neid ütlusi kogub ja hindab. Sellest tulenevalt on õigussüsteemi osaliste teadlikkus mälu mõjutavatest teguritest kriitilise tähtsusega, kuna menetluslikud vead võivad oluliselt suurendada ekslike süüdimõistmiste riski.¹²³ See seob tunnistajate mälu teadlikkuse küsimuse otseselt isikulise tõendiallika kogumise ja kasutamise regulatsiooniga.

Kui tunnistaja ütluste kujunemist mõjutavad ülekuulamise viis, küsimuste sõnastus, hilisem informatsioon või muud menetluslikud asjaolud, ei saa ütlusi käsitada pelgalt neutraalse teabeallikana, vaid tõendina, mille kvaliteet sõltub suurel määral selle kogumise tingimustest. Sellest tulenevalt on õigussüsteemi osaliste teadlikkus mälu mõjutavatest teguritest kriitilise tähtsusega, kuna menetluslikud vead võivad oluliselt suurendada eksliku tuvastamise riski ning seeläbi mõjutada ka kohtulahendi õiguspärasust. Samas jätab seadus konkreetse tunnistaja ülekuulamise või muu tõendi kogumise menetleja otsustada. Kuigi selline paindlikkus võimaldab arvestada üksikjuhtumi eripäradega sõltuvalt olukorrast, tähendab see ühtlasi, et tunnistaja ütluste kogumise praktika võib märkimisväärselt varieeruda nii uurija, asutuse kui ka konkreetse menetluse lõikes. See mõjutab omakorda isikulise tõendiallika kvaliteeti ning tõstatab küsimuse, kas olemasolev regulatsioon tagab piisavalt ühtlase ja teaduspõhise lähenemise tunnistaja ütluste kogumisel.

¹²³ National Research Council (viide 3b). (2014).

Magistritöö raames läbiviidud uuringust ilmnis, et Eesti õigusspetsialistide üldine teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest oli keskmiselt 68%. Selline tulemus viitab mõõdukale teadmiste tasemele, kuid näitab samal ajal, et valdkondlik teadlikkus ei ole ühtlane ega terviklik. Süsteemipõhistest teguritest oli suurim teadlikkus 100% ning väikseim 30%, hindajapõhistest teguritest suurim 93,75% ning väikseim kõigest 25%. Uuringu tulemused osutasid selgelt, et õigussüsteemi spetsialistide teadmised varieeruvad märkimisväärselt sõltuvalt konkreetsest teemast. Mõningate mõjutegurite, nagu küsimuste sõnastuse mõju, korduvalt äratundmiseks esitamise kahjulikkuse või sündmusejärgse informatsiooni rolli, osas oli teadlikkus kõrge, samas kui teiste aspektide, näiteks tunnistaja enesekindluse seos täpsusega või detailirohkuse tähendus, osas esines märkimisväärsed teadmiste lünki. See näitab, et õigusspetsialistide teadmised tunnistajate mälu toimimisest on sageli killustunud, teatud intuiivselt mõistetavaid või praktikas sagedamini käsitletavaid teemasid tuntakse paremini, kuid keerukamate küsimuste osas jääb teadlikkus tagasihoidlikumaks. Sellest tulenevalt ei pruugi üldine keskmine teadlikkuse näitaja peegeldada tegelikku valmisolekut nendega küsitlemisel või toimingu läbiviimisel arvestada ja hinnata tunnistaja ütluste usaldusväärsust kõigis olukordades võrdselt adekvaatselt.

Teadmiste ebahühtlane jaotumine omab praktilist tähtsust ka menetluse kvaliteedi seisukohalt. Tunnistajate mälu mõjutegurite arvestamine võib praktikas sõltuda sellest, kes menetlust läbi viib, milline on menetleja ettevalmistus, teadlikkus ja oskus rakendada teaduspõhiseid põhimõtteid. See suurendab riski, et tõendite kvaliteet ja nende hindamise tase ei ole süsteemselt ühtlane, vaid varieerub isikupõhiselt. Empiirilised uuringud kinnitavad, et isegi juhul, kui menetlejad on teadlikud tõenduspõhistest küsitlusvõtetest, ei rakendata neid praktikas järjepidevalt. See on oluline, sest tunnistaja ütluste kvaliteet sõltub otseselt sellest, kuidas neid kogutakse. Kui teaduspõhiseid meetodeid praktikas ei järgita, suureneb risk, et tunnistaja mälu mõjutatakse menetluse käigus ning ütlustesse lisandub ebatäpsusi või moonutusi. Sellisel juhul ei pruugi kogutud teave kajastada enam üksnes tunnistaja algset mälestust, vaid osaliselt ka küsitlemise mõjul tekkinud mälestusi. On leitud, et uurijad ei pruugi oma teadmisi küsimuste tüüpide kohta reaalses ülekuulamissituatsioonis korrektselt kasutada ning sarnane lõhe teoreetiliste teadmiste ja praktilise rakendamise vahel on täheldatav ka alaealiste ülekuulamisel.¹²⁴ Ka Eesti 2009. aastal

¹²⁴ Yii, S.-L. B., Powell, M. B., Guadagno, B. (2014). The association between investigative interviewers' knowledge of question type and adherence to best-practice interviewing. *Legal and Criminological Psychology*, 19(2), lk 277–

läbiviidud uuringu tulemustest on näha, et kuigi menetlejate teadmiste tase on üldiselt hea, siis praktilises töös tuli esile oluline vahe teadmiste ja nende rakendamise vahel. Uuringust ilmselt, et alaealiste küsitlemisel kasutati suurel määral suletud küsimusi ning menetlejad ei pidanud vajalikuks spetsialistide kaasamist alla 14-aastaste tunnistajate ülekuulamisele.¹²⁵ Selline olukord, kus teadmisi praktikas ei rakendata, mõjutab tugevalt ütluste kvaliteeti ja seeläbi menetluse usaldusväärsust.

Teoreetiliste teadmiste olemasolu võib küll luua eelduse kvaliteetseks ülekuulamiseks ja tõendi hindamiseks, kuid ilma regulaarse kasutamise, kordamise ja praktilise kinnistamiseta ei pruugi need teadmised reaalses tööolukorras rakenduda ning võivad kippuda aja jooksul hääbuma.¹²⁶ Menetluse käigus tuleb otsuseid teha sageli kiiresti, pingelistes tingimustes ning keeruliste suhtlussituatsioonide keskel, mistõttu kaldutakse toetuma harjumuspärasele töövõtetele, varasematele kogemustele või intuiitsetele lahendustele.¹²⁷ Kui teaduspõhised oskused ei ole muutunud menetleja tavapäraseks tööpraktikaks, võivad need jääda formaalse teadmisenähtisele tahaplaanile ning nende kasutamine muutuda ajas ebajärjekindlaks. Samuti on uuringud järjepidevalt rõhutanud, et tõhus koolitus ei piirdu üksnes üldiste loengute või normatiivsete juhtivate tutvustamisega, vaid peab hõlmama mitmekesiseid teoreetilisi ja praktilisi komponente, mis pakuks osalejatele rohkelt võimalusi ka praktilisteks harjutusteks. Selle lähenemise kaudu on osalejatel võimalik õppida mitte ainult seda, mida tuleks teha, vaid ka seda, kuidas neid teadmisi tegelikes menetlusolukordades rakendada.¹²⁸ Kvaliteetsete intervjuude läbiviimise oskuste säilitamiseks on vajalik regulaarne juhendamine ja tagasiside tehtavate intervjuude kohta. Empiirilised uuringud näitavad, et isegi pärast esmast koolitust võivad intervjuueerijad aja jooksul

280.; Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K. J., Lamb, M. E. (2000). Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse & Neglect*, 24(10), lk 1357–1360.

¹²⁵ Kask, K. (2009). Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus, lk 3, 7, 10, 17-18, 24-25. https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/erialaspetsialistide_padevus_alaealiste_ulekuulamise_kohta_kriminaalmenetluses_justiitsministeerium_k.kask_.2009.pdf. (22.04.2026)

¹²⁶ Powell, M. B. (2008). Designing effective training programs for investigative interviewers of children. *Current Issues in Criminal Justice*, 20(2), lk 201-205.

¹²⁷ Price, H. L., Roberts, K. P. (2011). The effects of an intensive training and feedback program on police and social workers' investigative interviews of children. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 43(4), lk 239–242.

¹²⁸ Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., Esplin, P. W. (2002). The effects of intensive training and ongoing supervision on the quality of investigative interviews with alleged sex abuse victims. *Applied Developmental Science*, 6(3), lk 119–123.; Akca, D., Larivière, C. D., Eastwood, J. (2021). Assessing the efficacy of investigative interviewing training courses: A systematic review. *International Journal of Police Science & Management*, 23(1), lk 79–82.

tagasi langeda varasemate harjumuspäraste töövõtete juurde, näiteks hakata kasutama rohkem suletud või suunavaid küsimusi ning vähendada avatud küsimuste osakaalu. Selliste tendentside ennetamiseks on vajalik pidev supervisioon, intervjuude analüüs ning konstruktiivne tagasiside konkreetsete juhtumite põhjal. Tagasiside võimaldab menetlejal märgata oma korduvaid vigu, kinnistada tõenduspõhiseid töövõtteid ning parandada intervjuude kvaliteeti järjepidevalt.¹²⁹

Läbiviidud uuringu tulemused näitasid selgelt vajadust täiendava erialase väljaõppe järele, kuna koguni 95,1% vastanutest leidis, et õigusvaldkonna spetsialiste tuleks koolitada tunnistaja mälu ja äratundmiseks esitamise teemadel. Selline üksmeelne hinnang viitab sellele, et praktikud ise tunnetavad nimetatud valdkondade olulisust ning peavad olemasolevaid teadmisi või koolitusvõimalusi ebapiisavaks. Arvestades, et tunnistaja mälu usaldusväärsus ja äratundmiseks esitamise korrektsus võivad otseselt mõjutada tõendite kvaliteeti ning menetluse lõpptulemust, kinnitab see tulemus vajadust süsteemse ja teaduspõhise täiendkoolituse järele. Eelkõige näitab see, et õigusemõistmise kvaliteedi tagamiseks ei piisa üksnes üldistest menetlusõiguslikest teadmistest, vaid vajalik on ka spetsiifiline arusaam mälu toimimisest, mälumoonutuste riskidest ning äratundmismenetluste psühholoogilistest eripäradest.

Eriti kõnekaks muudab tulemuse asjaolu, et samal ajal oli vaid 34,1% vastanutest ise osalenud koolitustel või saanud väljaõpet seoses tunnistaja mälu ja äratundmiseks esitamise teemaga. See osutab selgele lõhele tajutud vajaduse ja tegelike koolitusvõimaluste vahel. Teisisõnu peetakse vastavat pädevust praktikas väga oluliseks, kuid märkimisväärsel osal spetsialistidest puudub sellealane süstemaatiline ettevalmistus. Selline olukord võib kaasa tuua teadmiste ebaühtlase jaotumise ning sõltuvuse sellest, kas konkreetne menetleja on vastava teemaga iseseisvalt kokku puutunud või mitte. Seetõttu näitavad uuringutulemused, et õigusemõistmise kvaliteedi tagamiseks ei piisa üksnes üldistest menetlusõiguslikest teadmistest, vaid vajalikud on täiendkoolitused ja väljaõpe. Kui enamik spetsialiste peab sellist väljaõpet vajalikuks, kuid vaid ligikaudu kolmandik on seda saanud, viitab see vajadusele muuta vastav koolitus regulaarseks ja süsteemseks osaks õigusvaldkonna spetsialistide ettevalmistusest.

¹²⁹ Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Esplin, P. W., Mitchell, S. (2002). Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? *Applied Developmental Science*, 6(1), lk 35–41.; Powell, M. B. (viide 126). (2008).

3.1. Tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamine ütluste kogumisel

Kuna tunnistaja ütlused on kriminaalmenetluses üks olulisemaid tõendiliike, mille usaldusväärsus sõltub suurel määral nii psühholoogilisest kui ka menetluslikust raamistikust, siis ei tohiks alahinnata ülekuulamise viisi ning esitatavate küsimuste mõju ütluste kujunemisele. Teaduskirjanduses on korduvalt rõhutatud, et küsimuste sõnastus võib otseselt mõjutada tunnistaja mälu ja selle väljendumist, mistõttu ei pruugi ütlused kajastada üksnes algset mälestust, vaid ka küsitlemise käigus tekkinud mõjutusi. Eelkõige on probleemsed suunavad küsimused, mis võivad panna tunnistajat meenutama detaile, mida ta tegelikult ei ole tajunud või muuta mälestuse sisu, suurendades seeläbi ebatäpsust ja valemälestuste tekkimise riski.¹³⁰ Kassini 2001. aasta uuringu kohaselt pidas koguni 98% tunnistaja mälu tegelevatest ekspertidest küsimuste sõnastuse mõju piisavalt tõsiseltvõetavaks mõjutuseks, et seda saab ka kohtumenetluses arvestada.¹³¹ Ka käesoleva magistr töö raames läbiviidud uuringu tulemused kinnitavad sarnast teadlikkust, sest 96,5% vastanud õigusvaldkonna spetsialistidest olid teadlikud, et tunnistaja küsitlemisel kasutatud küsimuste sõnastus võib mõjutada tunnistaja antavaid vastuseid. Selline kõrge hinnang viitab, et tegemist on ühe keskse riskiteguriga tunnistajatõendi hindamisel.

Eesti kriminaalmenetluse seadustik ei sisalda üksikasjalikke juhiseid küsimuste sõnastamise kohta, piirdudes üldiste põhimõtetega KrMS § 68 jj alusel. Sama sätte kommentaaride kohaselt tuleb ülekuulamisel vältida isiku mõjutamist ning ülekuulamine peaks olema jaotatud vabaks meenutuseks ja küsitluseks.¹³² Erialakirjanduse põhjal annab vaba meenutus enamasti ulatuslikuma ja täpsema ülevaate seostest ning tunnistajat ei tohiks seejuures katkestada ega ta ei tohiks tunda end küsimustest mõjutatuna.¹³³ Praktikas tähendab see aga, et ülekuulamise kvaliteet sõltub suurel määral menetleja oskustest ja teadlikkusest. Kui menetleja ei arvesta tunnistaja mälu psühholoogiliste eripäradega, võib ta tahtmatult mõjutada tunnistaja ütlusi näiteks kinnitavate või suunavate küsimuste kaudu. Tunnistaja ülekuulamise koha pealt on küll sätestatud, et suunavaid küsimusi võib esitada üksnes seaduses sätestatud juhtudel, kuid norm ei sisalda konkreetseid

¹³⁰ Fisher, R. P., Geiselman, R. E. (viide 73). (1992).

¹³¹ Kassini, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (viide 93b). (2001), lk 410.

¹³² Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 11). (2012), lk 231-232.

¹³³ Ackermann, R., Clages, H., Role, H. (2011). Handbuch der Kriminalistik. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung. 4 Auflage. Stuttgart: Boorberg, lk 541.

juhiseid küsimuste sõnastuse kohta, ei defineeri, mida suunavate küsimuste all mõeldakse ega keela selgesõnaliselt suunatud küsimuste kasutamist. Seega ei tulene seadusest otsesest kohustust kasutada neutraalseid ja avatud küsimusi, kuigi teaduskirjandus peab seda tunnistaja mälu usaldusväärsuse seisukohalt hädavajalikuks. Sellest tulenevalt on menetlejale jäetud ulatuslik diskretsioon otsustada, millisel viisil tunnistajat küsitleda. Arvestades aga teaduskirjanduse selgeid järeldusi ning magistritöö raames läbiviidud uuringu tulemusi, ei ole selline lähenemine piisav, et tagada tunnistaja ütluste kujunemise objektiivsus.

Riigikohtu praktika tunnistab neid probleeme ning juhib tähelepanu, et näiteks alaealise tunnistaja ülekuulamisel on suunavaid küsimusi lubatud kasutada, kuid seda tohib teha vaid kohtu loal. Riigikohus on lahendi 3-1-1-50-13 p-s 15.1 toonitanud, et kohtupoolne luba alaealisele suunava küsimuse esitamiseks peab küsimuse esitamisele eelnema, sest vastasel juhul võib ülekuulatava isiku ütluse usaldusväärsus saada juba kahjustatud ning ei ole võimalik kindlaks teha, kas isik räägib seda, mida ta tõendamisasjaolude kohta teab või edastab hoopis küsitleja soovitud teavet. Sama lahendi p-s 15.2 on kohus märkinud, et ka täpsustavate küsimuste küsimisel risküsitluse esmasküsitlusel tuleb küsimusi esitada stiilis, mis ei oleks suunav, vaid avatud ja võimaldaks vaba meenutuse kaudu ütlust täpsustada.¹³⁴ Riigikohus on lahendi 1-21-1652 p-s 8 määratlenud, et laste küsitlemisel võib kõige usaldusväärsemaks pidada vaba meenutuse vormis ise rääkimisvõimaluse andmist ning soovitavad pole suletud küsimused, mis eelavad jah/ei-vastuseid, kuna nendele on lihtne vastata juhtunud meenutama. Riigikohtu hinnangul pole ka valikvastustega, pikad ja mitmest osast koosnevad küsimused soovituslikud, kuna siis vastatakse tavaliselt viimasele küsimusele. Suunavate küsimuste esitamisel tuleks neid kasutada alles ülekuulamise lõpus, et need ei rikuks ära ülejäänud ülekuulamist. Riigikohus märkis, et korduvad küsimused võivad olla ohtlikud, kuna tunnistaja võib arvata, et kui teist korda küsitakse, siis polnud esimene vastus õige ning seetõttu tuleb põhjendada, miks uuesti küsitakse.¹³⁵

Eeltoodud põhimõtted ei ole asjakohased üksnes alaealiste tunnistajate ülekuulamisel, vaid küsimuste sõnastus ja küsitlemisviis mõjutavad oluliselt ka täiskasvanud tunnistajate ütluste kvaliteeti. Kuigi märkimisväärne osa intervjuerimise alastest teadusuuringutest on keskendunud laste küsitlemisele, on ka täiskasvanutega läbi viidud uuringud kinnitanud, et küsimuse tüüp

¹³⁴ RKKKo 3-1-1-50-13, p-d 15.1, 15.2.

¹³⁵ RKKKo 1-21-1652, p 8.

mõjutab vastuste täpsust, detailsust ja usaldusväärust.¹³⁶ Uuringud on näidanud, et täiskasvanud tunnistate vastuste täpsust võivad vähendada valikvastustega, korduvad, eitust sisaldavad ning keerukalt sõnastatud küsimused.¹³⁷ Samuti võivad täiskasvanud vastata ka siis, kui neil tegelikult puudub vajalik teadmine, pakkudes oletuslikke vastuseid.¹³⁸ Täiskasvanud on eriti mõjutatavad suunavate ja eksitavate küsimuste suhtes. Küsimustes sisalduv väärinformatsioon võib mõjutada nende hilisemaid ütlusi, eriti juhul, kui küsimus sisaldab faktilist eeldust detaili kohta, mida tunnistaja ise pole maininud.¹³⁹ Uuringud näitavad ka, et lisaks lastele annavad ka täiskasvanud tunnistajad üldjuhul kõige täpsemaid ütlusi vaba meenutamise tingimustes, kus neil võimaldatakse sündmust oma sõnadega kirjeldada ilma liigse katkestamise ja suunamiseta.¹⁴⁰ Samuti on leitud, et avatud küsimused toovad võrreldes mittesoovitatavate küsimusvormidega kaasa täpsemad ja sisukamad vastused, samas kui suletud, piiravate valikute või suunava ülesehitusega küsimused võivad vastuste täpsust vähendada.¹⁴¹ Seega on küsitlemistehnika kvaliteet oluline ka täiskasvanute ülekuulamisel. Riigikohtu rõhutatud nõue vältida suunavaid küsimusi ja eelistada avatud küsimusi on kooskõlas teadusliku teadmise, et küsimuste sõnastus võib mõjutada tunnistaja ütluste sisu ning seeläbi tõendi usaldusväärust ning seda mitte ainult alaealiste, vaid ka täiskasvanud tunnistajate ütluste kujunemisel.

Samas jääb Riigikohtu praktika pigem tagantjärele hindamise tasandile, mitte ei loo selgeid *ex ante* reegleid menetlejatele. Teisisõnu, kohus küll kontrollib hiljem, kas ütlused on usaldusväärsed ja kas nende kogumisel on lähtutud seadustest, kuid seadus ega praktika ei taga piisavalt, et need

¹³⁶ Lipton, J. P. (1977). On the psychology of eyewitness testimony. *Journal of Applied Psychology*, 62(1), lk 94.; Sutherland, R., & Hayne, H. (2001). The effect of postevent information on adults' eyewitness reports. *Applied Cognitive Psychology*, 15(3), lk 259-261.

¹³⁷ Ibabe, I., Sporer, S. L. (2004). How you ask is what you get: On the influence of question form on accuracy and quantity of information. *Legal and Criminological Psychology*, 9(1), lk 15.; Chrobak, Q. M., Zaragoza, M. S., Strange, D. (2015). Omitted details and complexity in witness questioning: Effects on eyewitness memory reports. *Applied Cognitive Psychology*, 29(6), lk 879.; Wade, K. A., Spearing, E. R. (2022). The effect of cross-examination style questions on adult eyewitness accuracy depends on question type and eyewitness confidence. *Memory*, 31(2), lk163–178.

¹³⁸ Poole, D. A., White, L. T. (viide 77). (1991).; Waterman, A. H., Blades, M., Spencer, C. (2001). Interviewing adults and children: The effect of question format on the tendency to speculate. *Applied Cognitive Psychology*, 15(5), lk 529.

¹³⁹ Sharman, S. J., Powell, M. B., Memon, A. (2015). A comparison of open and closed questions for obtaining eyewitness testimony. *Psychiatry, Psychology and Law*, 22(2), lk 255.

¹⁴⁰ Lipton, J. P. (viide 136a). (1977).; Allwood, C. M., Innes-Ker, Å. H., Holmgren, J., Fredin, G. (2008). Children's and adults' realism in their event-recall confidence in responses to free recall and focused questions. *Psychology, Crime & Law*, 14(6), lk 539–542.

¹⁴¹ Kebbell, M. R., Giles, D. C. (2000). Lawyers' questions and witness confidence: Some experimental influences of lawyers' complicated questions on eyewitness confidence and accuracy. *The Journal of Psychology*, 134(2), lk 135.

ütlused kujuneksid algselt usaldusväärset viisil. Samuti tekib probleeme sellest, et teadlikkus ei pruugi väljenduda praktikas ning menetlejate reaalsed lähenemised erinevad teaduskirjanduse soovitudest. Selline lähenemine on problemaatiline, kuna paljusid mälumoonutusi ei ole hiljem võimalik tuvastada ega seejärel parandada. Mälupsühholoogia seisukohalt on tegemist fundamentaalse probleemiga, sest tunnistaja mälu ei ole staatiline, vaid rekonstrueeriv ning allub mõjutustele juba esmasel meenutamisel.¹⁴² Kui tunnistajat küsitletakse mõjutaval viisil või esitatakse talle suunavaid küsimusi, võib see muuta mitte ainult tema vastuseid, vaid ka mälestuse sisu ennast. Sellisel juhul ei ole hilisemal menetlusel enam võimalik eristada, milline osa ütlusest pärineb algselt tajust ja milline osa on kujunenud menetluse käigus. Riigikohtu praktika, mis keskendub tõendi hilisemale hindamisele, ei arvesta aga piisavalt selle pöördumatuse aspektiga. Kuigi kohus võib tuvastada vastuolusid või hinnata ütluste usaldusväärsust kogumis, ei pruugi ta olla võimeline tuvastama varjatud mõjutusi, mis on kujundanud tunnistaja mälestuse juba enne kohtumenetlust. Seetõttu võib formaalselt korrektne ja kooskõlaline ütlus olla sisuliselt ebatäpne, ilma et see kohtulikus hindamises ilmneks.

Analüüsi käigus ilmnes, et Eesti õigus ei sätesta piisavalt detailselt menetluse ja ülekuulamise läbiviimise nõudeid, mistõttu jääb menetlejatele ulatuslik kaalutlusruum, mis võib osutada probleemseks erinevate menetlustoimingute kontekstis ning mõjutada kogutavate ütluste kvaliteeti ja usaldusväärsust. See ilmneb esmalt ülekuulamise struktuuris. Teaduspõhised lähenemised ühes Riigikohtu praktikaga soovivad esmalt võimaldada tunnistajal anda vaba meenutus ilma katkestusteta, millele järgneb täpsustav küsitlemine. Selline lähenemine aitab vähendada mõjutuste mõju ning suurendab tõenäosust, et tunnistaja ütlused põhinevad tema enda mälestusel, mitte menetleja suunamisel.¹⁴³ Eesti õiguses ei ole aga selline ülekuulamise ülesehitus menetluse käigus kohustuslik, mistõttu võib praktika olla ebahühtlane. Lisaks tekitab selline lähenemine ka raskusi kaitseõiguse tagamisel. Kui kaitsja ei saa tõhusalt kontrollida, millistel tingimustel tunnistaja ütlused kujunesid, näiteks milliseid küsimusi esitati või millist infot tunnistaja eelnevalt sai, võib see piirata riskküsitluse efektiivsust ning seeläbi ka süüdistatava õigust õiglasele menetlusele.

¹⁴² Loftus, E. F. (viide 45a). (2005).

¹⁴³ Ackermann, R., Clages, H., Role, H. (viide 133). (2011).

Probleemi süvendab asjaolu, et tavapäraselt protokollitakse ülekuulamisel eeskätt tunnistaja vastuseid, mitte kogu küsitlemise protsessi selle tegelikus kulgemises. See tähendab, et protokollist ei pruugi nähtuda küsimuste täpne sõnastus, nende esitamise järjekord, võimalikud korduvad või suunavad küsimused, menetleja reaktsioonid ega muud suhtluslikud nüansid, mis võisid mõjutada ütluste kujunemist. Seetõttu võib hilisemal kohtulikul kontrollil jääda ebaselgeks, kas tunnistaja ütlused väljendavad tema iseseisvat meenutust või on need osaliselt kujunenud küsitlemise käigus. Seega ei ole tegemist üksnes tõendite usaldusvääruse küsimusega, vaid ka menetlusõigusliku õiguskaitse probleemiga. Seetõttu oleks tunnistajate ütluste usaldusvääruse tagamiseks vaja ennetavaid mehhanisme, mis suunaksid menetlejat kasutama teaduspõhiseid küsitlusmeetodeid. Ilma selliste ennetavate normideta võib tõendite kvaliteet olla suuresti juhuslik ja kõikum ning tuleneda menetleja individuaalsest pädevusest, mis pole ühtlane.

Samuti tõstatuvad probleemid äratundmiseks esitamise kontekstis. Äratundmiseks esitamine on kriminaalmenetluses oluline uurimistoiming KrMS § 81 lg 1 alusel, mille kohaselt võib menetleja vajaduse korral esitada isiku, asja või muu objekti ülekuulatud kahtlustavale, süüdistatavale, kannatanule või tunnistajale äratundmiseks. Tegemist on vahendiga, mille eesmärk on kinnitada isiku või objekti seos uuritava sündmusega. Samas on selle usaldusväärus samuti tugevalt sõltuv nii psühholoogilistest kui ka menetluslikest teguritest. KrMS § 81 lg 2 alusel esitatakse äratundmiseks isik, asi või muu objekt koos vähemalt kahe sellega sarnase objektiga. Kuigi norm seab formaalse miinimumnõude, ei täpsusta see, milliste kriteeriumide alusel tuleb hinnata objektide sarnasust ega kuidas tagada esitatava kogumi neutraalsus. Praktikas tähendab see, et sarnasuse hindamine ning sobivate võrdlusobjektide valik jääb menetleja otsustada. Selline lahendus annab menetlejale ulatusliku diskretsiooni, kuid samal ajal loob ka märkimisväärseid riske tõendi usaldusväärusele.¹⁴⁴ Eriti problemaatiline on rivistuse ülesehituse regulatsiooni ebapiisavus. Teaduskirjandus rõhutab, et õiglase rivistus eeldab, et kahtlusalune ei eristu teistest rivis olevatest inimestest, kuna vastasel juhul võib tunnistaja valik põhineda mitte määlul, vaid visuaalsel silmatorkavusel. Näiteks kui kahtlustatav võib olla ainus, kes vastab tunnistaja varasemale kirjeldusele, või erineda teistest silmatorkavate tunnuste poolest (nt vanus, riietus,

¹⁴⁴ Palu, A., Soo, A. (2023). From tradition to evidence: Rethinking the law on eyewitness identification in Estonia. *Juridica International*, 32, lk 87.

füüsilised eripärad), siis on tõenäoline, et tunnistaja valib tema.¹⁴⁵ Eesti õiguses puuduvad aga konkreetsete kriteeriumid, mille põhjal valitakse rivistusse ülejäänud inimesed. Samuti ei ole seaduses määratud, et objektikogum tuleb esitada äratundmiseks samaaegselt, ehkki KrMS § 81 lg 2 sõnastus sellele viitab ja sama sätte kommentaarid seda järeldavad.¹⁴⁶

Tuleb kriitiliselt hinnata äratundmisele eelneva ülekuulamise regulatsiooni puudulikkust. Teaduskirjandus rõhutab, et enne isikutuvastust tuleb koguda tunnistajalt võimalikult detailne kirjeldus kurjategijast ning hinnata sündmuse tajutingimusi, kuna see võimaldab nii sobivate võrdlusisikute valikut kui ka tunnistaja mälu usaldusväarsuse hindamist.¹⁴⁷ Ehkki KrMS § 81 lg 1 alusel saab äratundmiseks esitamist teha pärast ülekuulamist, siis pole täpsemalt sätestatud selgeid nõudeid äratundmiseks esitamisele eelnevale ülekuulamise sisule ega läbiviimise viisile. See tähendab, et tunnistaja mälu võib enne äratundmiseks esitamist olla juba mõjutatud näiteks teiste tunnistajate, meedia või uurija suunavate küsimuste kaudu. Sellisel juhul ei kajasta tuvastus enam algset mälestust, vaid selle modifitseeritud versiooni, mis vähendab tõendi usaldusväarsust.¹⁴⁸ Seega saab järeldada, et õigusnormide üldsõnalisus ja menetlejate lai diskretsioon võivad viia ebaühtlase praktikani ning suurendada ekslike äratundmiste riski. Seetõttu on põhjendatud seisukoht, et Eesti õigus vajab selgemaid ja siduvamaid juhiseid, mis lähtuksid kaasaegsest teaduspõhisest arusaamast tunnistaja mälu toimimisest ja seda mõjutavatest teguritest.

Kui analüüsida ütluste seostamist olustikuga, siis selle puhul tehakse ülekuulatud kahtlustatavale, süüdistatavale, kannatanule või tunnistajale ettepanek selgitada ja täpsustada kuriteosündmusse puutuvaid asjaolusid kohapeal ja seostada ütlused sündmuskoha olustikuga (KrMS § 79 lg 1). Tunnistaja mälu mõjutavate tegurite kontekstis omab selline toiming olulist rolli, kuna see võimaldab võrrelda tunnistaja subjektiivset mälopilti reaalse sündmuskohaga. Arvestades, et mälu on rekonstrueeriv ning vastuvõtlik erinevatele moonutustele, võib kohapealne olukorra visualiseerimine aidata tuvastada vastuolusid, ebatäpsusi või lünki ütlustes. Näiteks võivad erinevused tunnistaja kirjeldatud ja tegeliku nähtavuse, vahemaade või liikumisvõimaluste vahel viidata sellele, et mälu on olnud mõjutatud sündmuse ajal esinenud piiravatest teguritest või

¹⁴⁵ Colloff, M. F., Wade, K. A., Strange, D. (2016). Unfair lineups make witnesses more likely to confuse innocent and guilty suspects. *Psychological Science*, 27(9), lk 1227–1239.

¹⁴⁶ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 11). (2012), lk 249-250.

¹⁴⁷ Palu, A., Soo, A. (viide 144). (2023), lk 90.

¹⁴⁸ Blank, H., Launay, C. (2014). How to protect eyewitness memory against the misinformation effect: A meta-analysis of post-warning studies. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3(2), lk 77–88.

hilisematest mõjutustest. Samas tuleb arvestada, et ka ütluste seostamine olustikuga ei kõrvalda täielikult mäluvigade riski. Tunnistaja võib kohapeal rekonstrueerida sündmust mitte algse mälestuse, vaid juba muutunud või täiendatud mälu pildi alusel. Lisaks võib menetlustoimingu läbiviimise viis, näiteks esitatavad küsimused või menetleja suunav käitumine, mõjutada tunnistaja vastuseid ja seeläbi ka ütluste sisu. Seetõttu on oluline, et selline toiming viiakse läbi võimalikult neutraalselt ning teadlikult, arvestades tunnistaja mälu psühholoogilisi eripärasid. Erialakirjanduses on välja toodud, et ütluste seostamisel olustikuga peaks looma tingimused, mis tagavad selle, et tunnistaja toimingud ja selgitused oleksid täiesti iseseisvad ja oleks välistatud tema suunamine või talle ette ütlemine.¹⁴⁹

Eeltoodud toimingute kõrval tuleb eraldi käsitleda ka tunnistaja mälu mõjutamist pärast esmast sündmuse tajumist ja ütluste andmist. Teaduskirjanduses on korduvalt rõhutatud nn sündmusejärgse info (*post-event information*) mõju, mille kohaselt võib tunnistaja mälestus muutuda või täieneda hilisema teabe mõjul. Selliseks teabeks võivad olla teiste tunnistajate ütlused, meediakajastus, menetleja küsimused või muud menetluse käigus saadud vihjed.¹⁵⁰ Selline mõju on problemaatiline eelkõige seetõttu, et tunnistaja ei pruugi ise teadvustada, milline osa tema mälestusest pärineb algsest tajust ja milline osa on kujunenud hilisema info mõjul. Seetõttu võib tunnistaja anda kohtus enesekindlaid ja kooskõlalisi ütlusi, mis ei pruugi siiski vastata tegelikkusele. Mälupsühholoogia seisukohalt on tegemist olulise riskiga, kuna kord kujunenud või muudetud mälestust ei ole hiljem võimalik usaldusväärset taastada selle algsel kujul. Eesti kriminaalmenetluse regulatsioon ei sisalda spetsiifilisi norme, mis piiraksid tunnistaja kokkupuudet sündmusejärgse informatsiooniga enne või pärast ülekuulamist. Praktikas tähendab see, et tunnistajad võivad omavahel suhelda, saada teavet meediast või puutuda kokku menetluse muude osalistega, mis võib mõjutada nende mälestusi. Kuigi sellist mõju on menetluses keeruline täielikult välistada, ei ole kehtivas õiguses ette nähtud ka piisavaid meetmeid selle riski maandamiseks ega selle mõju dokumenteerimiseks. Isegi, kui tunnistaja suhtlemist teiste tunnistajate või menetlusosalistega ei saa ennetada ega vältida, siis saab uurida, kellega inimene

¹⁴⁹ Kergandberg, E., Pikamäe, P. (viide 11). (2012), lk 248.

¹⁵⁰ Lee, Y.-S., Chen, K.-N. (2013). Post-event information presented in a question form eliminates the misinformation effect. *British Journal of Psychology*, 104, lk 119–129.

on rääkinud ning seeläbi mõista, kas selle omavahelise kontakti tulemusel võis mälujälj moonduda.

Tunnistaja mälu võib mõjutada ka menetluse käigus saadav tagasiside. Näiteks võib menetleja või muu menetlusosaline kinnitada tunnistajale, et tema ütlus on „õige“ või „abistav“, mis võib suurendada tunnistaja enesekindlust sõltumata ütluste tegelikust täpsusest.¹⁵¹ Ka menetlejapoolne küsimustega suunamine „oli ju nii?“ annab märku, millist vastust oodatakse ning tunnistaja võib vastata sellele survele nii nagu ta arvab, et temalt oodatakse.¹⁵² Teadusuuringud on näidanud, et sellised mõjutused võivad kujundada mitte üksnes tunnistaja vastuseid, vaid ka tema mälestuse sisu ning suurendada enesekindlust ka ebatäpsete ütluste korral.¹⁵³ Sellest tulenevalt ei saa tunnistaja ütluste usaldusväärsust hinnata üksnes nende sisulise kooskõla või veenvuse alusel, vaid tuleb arvestada ka sellega, millistes tingimustes need ütlused kujunesid. Kui tunnistaja on olnud mõjutatud sündmusejärgsest infost või menetluslikest teguritest, võib see oluliselt vähendada ütluste tõenduslikku väärtust, isegi kui need näivad esmapilgul usaldusväärsed. Seega võib järeldada, et ülekuulamise metoodika ebapiisav reguleeritus kujutab endast olulist riski tunnistajate ütluste usaldusväärsusele. Arvestades, et ülekuulamine on sageli kogu tõendikogumi kujunemise lähtepunkt, on menetleja roll tunnistaja mälu mõjutegurite arvestamisel keske tähtsusega. Sellest lähtuvalt on väga oluline pöörata tähelepanu tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamisele ütluste usaldusväärsuse hindamise puhul.

3.2. Tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamine ütluste usaldusväärsuse hindamisel

Tunnistaja ütluste usaldusväärsuse hindamine on Eesti kriminaalmenetluses kohtu keskne ülesanne, mis tuleneb KrMS § 61 põhimõttest, mille kohaselt hindab kohus tõendeid nende kogumis oma siseveendumuse alusel. See tähendab, et kohus ei ole seotud formaalsete tõendireeglitega, vaid peab igal konkreetsel juhul hindama, kuivõrd konkreetne ütlus on usaldusväärne ja veenev. Samas kerkib küsimus, mil määral ja kuidas arvestatakse selle hindamise käigus tunnistajate mälu psühholoogilisi eripärasid. See tähendab, et ütluste usaldusväärsuse

¹⁵¹ Wells, G. L., Bradfield, A. L. (viide 98). (1998).

¹⁵² RKKKo 1-21-1652, p 8.

¹⁵³ Wells, G. L., Bradfield, A. L. (viide 98). (1998).

hindamisel ei piisa pelgalt tunnistaja siiruse või järjepidevuse kontrollimisest, vaid tuleb arvestada ka neid tegureid, mis võivad mälusisu tahtmatult moonutada. Riigikohus on toonud lahendi 3-1-1-89-12, p-s 14 välja, et tõendi usaldusväarsuse küsimus tõusetub kohtumenetluses üldjuhul tõendite hindamise staadiumis KrMS § 61 tähenduses, s.o pärast seda, kui kohus on tõendi vastu võtnud, avaldanud ning see on läbinud asjakohasuse ja lubatavuse kontrolli. Sellises olukorras tähendab tõendi tunnistamine usaldusväärseks eeskätt kohtu veendumust, et konkreetne tõend kajastab menetluses tähtsust omavaid asjaolusid adekvaatselt ning seda kajastust on võimalik kriminaalmenetluses veenvalt kasutada. Kuna kohus on oma hindamises vaba, siis on eriti oluline, et kohtunike teadlikkus oleks võimalikult kõrge, sest seda suurema tõenäosusega on nad oma hinnangus täpsemad.

Praktikas on leitud, et tunnistaja ütluste usaldusväarsust võib toetada see, kui isik suudab kirjeldada sündmusi üksikasjalikult, esitada detailirohkeid meenutusi toimunud vestlustest või kohtumistest ning tuua esile ka kõrvalisi detaile, mis ei ole otseselt seotud tõendamiseseme kesksete asjaoludega. Selliste kõrvaldetailide olemasolu võib viidata sellele, et ütlus põhineb tegelikul mälestusel, mitte hiljem konstrueeritud või väljamõeldud narratiivil.¹⁵⁴ Riigikohus on lahendi 1-20-1208 p-s 39 rõhutanud, et isikulise tõendiallika ütluste usaldusväarsuse hindamisel on kohtupraktikas välja kujunenud mitmed olulised põhimõtted. Muu hulgas tuleb hinnata, kas isiku ütlused on järjepidevad või esineb neis vastuolusid ning kas isik on menetluse eri etappides esitanud sisult samalaadseid või üksteisest lahknevaid ütlusi. Isikulise tõendi hindamisel peab kohus arvestama kõiki asjaolusid, mis võivad mõjutada ütluste usaldusväarsust. Nende hulka kuuluvad ka tõendiallika menetlusseisund ning sellest tulenevad võimalikud huvid ja motiivid.¹⁵⁵

Eeltoodust tulenevalt ei saa tunnistaja ütluste usaldusväarsuse hindamine piirduda üksnes formaalse kontrolliga, vaid eeldab sisulist analüüsi selle kohta, kuidas ja millistel tingimustel ütlused on kujunenud. Seejuures tuleb arvesse võtta nii ütluste andmise konteksti kui ka võimalikke tegureid, mis võisid mõjutada tunnistaja taju, mälestuste talletamist ja hilisemat meenutamist. Erilist tähelepanu tuleb pöörata ülekuulamise viisile, kuna küsimuste sõnastus, nende esitamise järjekord ning menetleja käitumine võivad mõjutada tunnistaja vastuseid.¹⁵⁶

¹⁵⁴ RKKKo 3-1-1-89-12, p 14.

¹⁵⁵ RKKKo 1-20-1208, p 39.

¹⁵⁶ Loftus, E. F. (viide 45a). (2005).

Samuti võib tunnistaja mälu mõjutada korduv küsitlemine, mille tulemusena võib esialgne mälestus aja jooksul muutuda või kinnistuda ebatäpsel kujul.¹⁵⁷ Lisaks menetluslikele teguritele tuleb arvestada ka psühholoogiliste teguritega, mis mõjutavad mälu toimimist. Inimese mälu ei ole staatiline ega eksimatu, vaid kujuneb dünaamilise protsessina, mille käigus mälestused võivad muutuda, täieneda või moonuda.¹⁵⁸ Seetõttu on oluline analüüsida, kas tunnistaja ütlustes esineb märke võimalikest mälumoonutustest, näiteks vastuolusid, ebalooilisusi või ootamatuid muutusi ütluste sisus. Selline lähenemine võimaldab hinnata tunnistaja ütluste tõenduslikku väärtust mitte üksnes nende sisu, vaid ka nende kujunemisprotsessi põhjal. Just see on eriti oluline olukordades, kus isikulised tõendid on keskse tähtsusega, kuna nende kriitiline hindamine aitab vältida ekslike järelduste tegemist ning tagada kriminaalmenetluses õiglane tulem.

Kohtupraktikas on korduvalt rõhutatud, et tõendite hindamisel tuleb lähtuda nende kogumist ning hinnata iga tõendi usaldusväärsust seoses teiste tõenditega. See tähendab, et tunnistaja ütlusi ei saa käsitleda isoleeritult, vaid neid tuleb võrrelda muu tõendikogumiga, sealhulgas dokumentaalsete, esemeliste ja muude isikuliste tõenditega. Kui tunnistaja ütlused leiavad kinnitust teistest tõenditest, võib see suurendada nende usaldusväärsust, samas kui olulised vastuolud võivad viidata vajadusele ütlusi kriitilisemalt hinnata. Selline terviklik lähenemine on eriti oluline olukordades, kus kohtulahend tugineb suurel määral ühe või mitme tunnistaja ütlustele. Kohtupraktikas on tõendi usaldusväärsust põhjendatud ka sellega, mil määral see haakub teiste tõenditega. Omavahel kooskõlas olevate tõendite kogum võib suurendada nende abil tuvastatava asjaolu tõenäosust, kuid pelk kooskõla ei ole iseenesest konkreetse tõendi omadus, mis automaatselt tõstaks selle usaldusväärsust. Samuti ei tähenda see, et teiste tõenditega otseselt mittedobituv tõend oleks tingimata ebausaldusväärne.¹⁵⁹ Lisaks on Riigikohus lahendis 3-1-1-74-05, p-s 15 märkinud, et ütluste usaldusväärsuse kontrollimisel ei saa piirduda üksnes kontrollitavate ütluste kõrvutamisega teiste kriminaalasjas leiduvate tõenditega, sest oluline on muuhulgas hinnata ka ütlustes väljendatud asjaolude „elulist usutavust“ ehk seda, milline on ütlustes kajastuvate asjaolude esinemise üldine tõenäosus.¹⁶⁰ Samas on Riigikohus selgitanud, et eluline usutavus on küll üks

¹⁵⁷ Shaw, J., Porter, S. (2015). Constructing rich false memories of committing crime. *Psychological Science*, 26(3), lk 291-301.

¹⁵⁸ Tulving, E. (2002). Episodic memory: from mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53, lk 20.

¹⁵⁹ RKKKo 3-1-1-142-05, p 14.

¹⁶⁰ RKKKo 3-1-1-74-05, p 15.

tõendi usaldusväarsuse hindamise kriteeriume, aga mitte iseseisev tõend KrMS § 63 lg 1 tähenduses.¹⁶¹

Seega on Eesti kriminaalmenetluses tunnistaja mälu mõjutavate teguritega arvestamine oluline nii ütluste kogumise kui ka nende hilisema hindamise etapis. Kuigi Kriminaalmenetluse seadustik (KrMS) ei reguleeri otsesõnu kõiki kognitiivpsühholoogiast tulenevaid nüansse, tulenevad mitmed olulised põhimõtted seadusest, kohtupraktikast ning menetluslikest standarditest. Samas kerkib siinkohal esile probleem, mil määral vastavad need põhimõtted kaasaegsele teaduslikule teadmisele tunnistajate mälu toimimisest. Eelkõige ei nähtu kehtivast regulatsioonist piisava selgusega, et ütluste usaldusväarsuse hindamisel tuleks süstemaatiliselt arvestada ka tingimusi ja viisi, kuidas ütlused on saadud, sealhulgas küsitlemise meetodikat ning võimalikke mõjutegureid. Kuigi Eesti õigussüsteem on viimastel aastatel üha enam pööranud tähelepanu tunnistajate mälu usaldusväarsusele, siis teaduspõhiste soovitude rakendamine on endiselt ebäühtlane. Annegrete Palu ja Anneli Soo on oma analüüsis öelnud, et Eesti õigussüsteem on olnud aeglane teaduspõhiste soovitude omaksvõtmisel ning toetub endiselt traditsioonilistele põhimõtetele tunnistaja kohta käivas seadusandluses.¹⁶²

¹⁶¹ RKKKo 3-1-1-72-13, p 14.

¹⁶² Palu, A., Soo, A. (viide 144). (2023), lk 87.

KOKKUVÕTE

Käesoleva magistritöö eesmärgiks oli analüüsida, kui suur on Eesti õigusspetsialistide teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest ning mil määral arvestatakse tunnistaja mälu mõjutavate psühholoogiliste eripäradega menetluspraktikas tunnistaja ütluste kogumise ja nende hindamisel. Magistritöö olulisus ja uurimisprobleem seisneb selles, et kuigi tunnistajate ütlused on kriminaalmenetluses keskse tähtsusega tõend, võib nende usaldusväärsus olla oluliselt mõjutatud süsteemi- ja hindajapõhistest teguritest. Samas ei ole selge, kuivõrd Eesti õigusspetsialistid neid tegureid tegelikult mõistavad ja menetluspraktikas arvesse võtavad, mistõttu võib see ohustada tõendite korrektset hindamist ja menetluse õiglast tulemust. Antud teema uurimisel selgus, et kuigi varasemalt on neid teemasid uuritud mitmetes teistes riikides, siis Eestis on teemat varasemalt kajastanud peamiselt Kristjan Kask oma 2011. aasta uuringus. Sellest tulenevalt sai magistritöö raames läbiviidud ka uuring „Teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest“, mille eesmärk oli teada saada, millised on õigusvaldkonna spetsialistide teadmised erinevatest mälu mõjutavatest teguritest ning mil määral on nende teadmised kooskõlas teaduskirjanduses leituga ning mäluteadlaste hinnangutega. Töö kirjutamisel kasutati õigusalast erialakirjandust, õigusakte, varasemalt läbiviidud uuringuid, kohtupraktikat ning selle töö raames läbiviidud uuringu tulemusi.

Selleks, et täita magistritöö eesmärk, oli vaja leida vastused neljale uurimisküsimusele:

1. Mis on tunnistaja ütluse kui isikulise tõendiallika roll ja kuidas seda kogutakse?
2. Mis hindajapõhised ja süsteemitegurid mõjutavad tunnistajate mälu?
3. Mis on õigusspetsialistide teadlikkus nendest mälu mõjutavatest teguritest?
4. Kuidas väljendub tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest teadlikkus praktikas?

Eesmärgi täitmiseks on esmalt mõtestatud lahti tunnistaja ütluste kui isikulise tõendiallika roll ja selle kogumine ning kasutamine kriminaalmenetluses. Tunnistaja on KrMS § 66 lg 1 tähenduses füüsiline isik, kes võib teada tõendamiseseme asjaolusid, ning tema roll kriminaalmenetluses seisneb menetluse seisukohalt olulise teabe vahendamises neutraalse teabeallikana. Tunnistaja ei ole menetlusosaline, kuid tunnistaja ütlus on KrMS § 63 lg 1 kohaselt tõend, mille kaudu edastatakse menetlusse teave minevikus toimunud asjaolude kohta ning mida kogutakse eelkõige ülekuulamisel, kuid ka muude menetlustoimingute käigus seaduses sätestatud korras. Tunnistaja ütlus kujutab endast isikulist tõendiallikat, kuna tõendusteave pärineb konkreetse inimese tajust,

mälust ja meenutamisest, mistõttu ei ole see objektiivne salvestus, vaid inimese vahendatud informatsioon. Kuigi isikulise tõendiallika kogumine ja kasutamine on kriminaalmenetluses rangelt reguleeritud, siis selle tõendiväärtus sõltub nii menetlusnormide järgimisest kui ka ütluste sisulisest usaldusväärsusest, mida kontrollitakse kohtus vahetu uurimise, risküsitluse ja teiste tõenditega võrdlemise kaudu. Isikulisel tõendiallikal on keskne roll eeskätt olukordades, kus muud tõendid puuduvad või on piiratud, sest sageli võimaldab just tunnistaja ütlus rekonstrueerida sündmuse kulgu ning kujundada kohtu siseveendumust asja lahendamisel.

Teisele uurimisküsimusele vastuse leidmiseks kaardistati tunnistate mälu mõjutavad tegurid, mida saab jagada hindajapõhisteks ja süsteemipõhisteks teguriteks. Hindajapõhisteks teguriteks saab pidada neid, mis on seotud tunnistaja enda omadustega ja mis on seotud sellega, kuidas inimene sündmust tajub, seda salvestab ja mäletab. Töö raames läbitöötatud uuringutest ilmnes, et hindajapõhised tegurid mõjutavad oluliselt tunnistaja mälu kõiki etappe: nii sündmuse tajumist, info talletamist kui ka hilisemat meenutamist. Tunnistaja ütluste täpsust võivad vähendada nii sündmusega seotud asjaolud, nagu lühike kestus, halb nähtavus, ootamatus, vägivald ja kõrge stress, kui ka tunnistaja enda individuaalsed omadused, näiteks tähelepanu suunatus, varasemad kogemused, emotsionaalne seisund, joove, vanus ja kognitiivsed eripärad. Seetõttu ei saa tunnistaja ütluste usaldusväärsust hinnata üksnes nende sisu põhjal, vaid alati tuleb arvestada ka tingimusi, milles mälestus kujunes. Süsteemitegurid hõlmavad menetluslikke mõjutusi ega ole seotud tunnistaja isikuomadustega. Uuringutest ilmnes, et süsteemitegurid mõjutavad tunnistaja mälu eeskätt pärast sündmust ja selle taastamise käigus, kujundades seeläbi ütluste sisu ja täpsust. Kõige olulisemateks süsteemiteguriteks osutusid hilisem kokkupuude uue informatsiooniga, teiste inimeste või meedia mõju, küsitlemise viis ja küsimuste sõnastus ning sündmusest möödunud aeg. Eriti võib tunnistaja mälu moonutada vale- või kõrvalinfo, suunavad ja korduvad küsimused ning teiste tunnistajatega toimunud arutelud, mille tulemusena võib inimene integreerida oma mälestusse detaile, mida ta tegelikult ei tajunud. Samuti näitasid uuringud, et aja möödudes mälestused nõrgenevad ja muutuvad vastuvõtlikumaks moonutustele, mistõttu tuleb ütluste hindamisel alati arvestada ka nende kujunemise menetluslikke tingimusi.

Kuna menetluslike tegurite arvestamine on tunnistaja ütluste usaldusväärsuse seisukohalt määrava tähtsusega, mõjutades otseselt nii mälestuste kujunemist kui ka nende hilisemat hindamist, viis töö autor läbi empiirilise uuringu, et kaardistada Eesti õigusspetsialistide teadlikkust nendest

teguritest. Läbiviidud uuringu tulemuste analüüsist ilmses, et õigusspetsialistide teadlikkus hindajapõhistest teguritest oli ebaühtlane: hästi tunti, ehk rohkem kui 80% vastanutest andis korrektse vastuse, üldisemaid ja intuiivsemaid mõjutegureid, nagu varasemate hoiakute ja ootuste mõju tajule, sündmusjärgse info mõju, alkoholijoovet ning stressi mõju tunnistajate mälule. Samuti oli suhteliselt hea teadlikkus relvafookuse efektist, teise rassi äratundmise raskusest ning sündmuse kestuse mõjust mäletamisele, kuigi nende puhul jäi osa vastuseid alla kõrge teadlikkuse piirmäära. Seevastu märkimisväärsed teadmislüngad ilmsesid tegurite osas, mis puudutavad mälu ajas toimimist ja äratundmistõendi hindamist, näiteks unustamiskõverat, tunnistaja kindlushinnangu ja täpsuse seost, detailiderohkuse tähendust ning äratundmisrea tagasilükkamise tõenduslikku väärtust. Tulemused viitavad, et praktikutel on parem arusaam igapäevaselt tajutavatest mälumõjuritest, kuid keerukamate ja vähem intuiivsete teaduspõhiste nähtuste osas esineb olulisi väärarusaamu.

Läbiviidud uuring näitas, et õigusspetsialistide teadlikkus süsteemiteguritest oli üldiselt kõrgem kui hindajapõhistest teguritest, vastavalt 71,2% ja 64,9%, eriti hästi tunti küsimuste sõnastuse mõju, korduva äratundmiseks esitamise riske, tunnistaja kindlushinnangu mõjutatavust ning varasema kokkupuute mõju äratundmisotsusele. Samuti oldi valdavalt teadlikud sellest, et menetleja juhised ja käitumine võivad tunnistaja otsuseid suunata ning et maskeeringud raskendavad hilisemat äratundmist. Seevastu märgatavad teadmislüngad ilmsesid äratundmisrea formaadi, kahtlustatava rivistuses eristumise ning üksikäratundmiseks esitamise riskide osas, kuigi just need tegurid võivad tugevalt mõjutada äratundmistõendi usaldusväärsust. Tulemused näitavad, et praktikutel on parem arusaam menetluslikest aspektidest ning neid mõistetakse üldiselt paremini kui psühholoogilisi ja keerukamaid protseduurilisi protsesse. See võib tuleneda asjaolust, et menetluslikud nõuded on vahetumalt seotud praktilise tööga ning seetõttu nähtavamad ja kergemini mõistetakse.

Magistritöö kolmandas peatükis analüüsiti, kuidas tunnistajate mälu mõjutavate teguritega arvestamine väljendub praktikas. Töö tulemustest ilmses, et tunnistaja ütluste usaldusväärsus sõltub kogu menetlusprotsessist, alates ütluste kogumisest kuni nende kohtuliku hindamiseni, sest ütlusi kujundavad samaaegselt nii mälu psühholoogilised eripärad kui ka menetluslikud tingimused. Eesti õiguses seisneb peamine probleem selles, et seadus annab küll üldised raamid, kuid jätab menetlejale ulatusliku kaalutlusruumi, mistõttu võivad ülekuulamise viis, küsimuste

sõnastus, äratundmiseks esitamise praktika ja sündmusejärgsed mõjutused menetluses oluliselt erineda ning mõjutada tõendi kvaliteeti. Uuring näitas ühtlasi, et õigusspetsialistide teadlikkus tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest on ebaühtlane ning teoreetiliste teadmiste ja praktilise rakendamise vahel esineb selge lõhe, mis osutab vajadusele süsteemse koolituse, juhendamise ja kvaliteedikontrolli järele. Analüüsisist järeldus, et tunnistaja ütluste hindamine ei saa piirduda formaalse kontrolli või ütluste sisemise loogika analüüsiga, vaid peab hõlmama ka nende kujunemistingimusi, võimalikke mälumoonutusi, seost teiste tõenditega ning elulist usutavust. Menetlejate pädevus ei sõltu seega üksnes esmasest väljaõppest, vaid pidevast professionaalsest arengust, kus koolitus, praktiline harjutamine, tagasiside ja supervisioon moodustavad tervikliku süsteemi.

Magistritöö panus õigusteadusesse seisneb selles, et töö seob Eesti kriminaalmenetluse regulatsiooni ja kohtupraktika kaasaegsete mälupsühholoogia teadmistega ning toob empiiriliste andmete põhjal esile Eesti õigusspetsialistide tegeliku teadlikkuse taseme tunnistajate mälu mõjutavatest teguritest. Sellega loob töö aluse teaduspõhisemate ülekuulamisstandardite, täiendkoolituste ja usaldusväärsema tõendihindamise arendamiseks Eesti õiguskorras. Kuna käsitletav valdkond on õigusteaduses kõrge praktilise tähtsusega ning samas alles kujunemisjärgus, tõusetuvad sellest paratamatult ka vajadus edasiseks uurimiseks ja uute uurimissuundade määratlemiseks.

Edasist uurimist vajavate suundadena saab välja tuua põhjalikuma analüüsi, kuidas Eesti õigussüsteemi praktikud tegelikult teadmisi tunnistajate mälust igapäevases menetlustöös rakendavad. Käesolev töö käsitles peamiselt teadlikkust ja sellega arvestamist, kuid edaspidi oleks oluline uurida, kas ja millisel määral väljenduvad need teadmised reaalses ülekuulamispraktikas ning selle kasutamiseks analüüsida ülekuulamisprotokolle, käia ülekuulamistel kaasas ning näha, kuidas päriselt menetlejad ülekuulamisi läbi viivad. Lisaks saaks uurida erinevate ametirühmade vahelisi erinevusi. Kohtunike, prokuröride, advokaatide ja uurijate tööülesanded on erinevad ning seetõttu võivad erineda ka nende teadmised, hoiakud ja vajadused seoses tunnistajate mälu küsimustega. Selline võrdlev analüüs aitaks kujundada sihistatumaid koolitusprogramme ning parandada valdkondlikku pädevust seal, kus puudujäägid on suurimad.

WITNESS TESTIMONY AS A PERSONAL SOURCE OF EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: INFLUENCING FACTORS, AWARENESS OF THESE FACTORS, AND THEIR CONSIDERATION AMONG ESTONIAN LEGAL PROFESSIONALS

Summary

The aim of this master's thesis was to analyse the extent to which Estonian legal professionals are aware of the factors influencing witness memory, and to what degree the psychological characteristics affecting witness memory are taken into account in procedural practice when collecting and evaluating witness testimony. In researching this topic, it became clear that although these issues have been studied in several other countries in Estonia the topic has previously been addressed mainly by Kristjan Kask in his study conducted 15 years ago. Previous studies have examined the awareness of legal professionals regarding factors that influence witness memory in Europe, America, Australia and Asia. The results of these studies consistently show that while awareness is high regarding certain individual factors, such as the effects of alcohol, general knowledge often falls short of the level considered reasonable by the scientific literature and experts in the field.

To assess the awareness of legal practitioners and the general public regarding factors that influence witness memory, the author and supervisors conducted an empirical study "Awareness of Factors Affecting Witness Memory" involving a sample of Estonian judges, attorneys, prosecutors, police officers, and representatives of the general population. The study was necessary because previous research on this topic in Estonia is limited, and the most recent comprehensive study dates back more than a decade. Data was collected using a Microsoft Forms online questionnaire, which was completed on the basis of voluntary informed consent, and the study was approved by the University of Tartu Ethics Committee for Human Research. A total of 296 people participated in the study, 85 of whom were legal professionals; in line with the objectives of the master's thesis, the subsequent analysis focused specifically on their responses. The questionnaire covered participants' background information, their knowledge of factors influencing witness memory and recognition, and their assessments of the need for additional training, thereby allowing for an evaluation of the level of awareness among Estonian legal professionals in comparison with current scientific knowledge.

In writing this thesis, legal literature, legislation, previously conducted studies, case law, and the results of the study conducted as part of this work were utilised. To fulfill the objective of this master's thesis, it was necessary to find answers to four research questions: 1. What is the role of witness testimony as a personal source of evidence, and how is it collected? 2. What evaluator-based and systemic factors influence witnesses' memory? 3. What is the awareness of legal professionals regarding these factors that influence memory? 4. How is the consideration of factors affecting witness memory manifested in practice?

To achieve this objective, we first examine the role of witness testimony as a personal source of evidence, as well as its collection and use in criminal proceedings. Under Estonian law, a witness is a personal source of evidence of central importance, whose definition and procedural role are derived from the Code of Criminal Procedure. Pursuant to § 66(1) of the Code of Criminal Procedure, a witness is a natural person who may be aware of the facts of the matter to be proven; therefore, certain knowledge is not required, but a reasonable possibility that the person may possess information relevant to the proceedings is sufficient. The Supreme Court has emphasised that a person whose potential knowledge of the facts is evident from the case materials or a party's motion may also be considered a witness. The role of a witness in criminal proceedings consists of conveying information relevant to the proceedings as a neutral source of information and assisting in the clarification of the facts, without representing the interests of any party. A witness is not a party to the proceedings, but pursuant to § 63(1) of the Code of Criminal Procedure, their testimony constitutes evidence through which information regarding past events is conveyed to the proceedings.

A witness's testimony constitutes a personal source of evidence, as the evidentiary information originates from a specific person's perception, memory, and recollection. Therefore, it is not an objective record, but rather information mediated by a person, the content and accuracy of which depend on both the person's perceptual abilities and the functioning of their memory. Testimony is primarily collected during interrogations, but also during other procedural acts in accordance with the procedure established by law. Although the collection and use of personal evidence sources are strictly regulated in criminal proceedings, their probative value depends both on

compliance with procedural rules and on the substantive reliability of the testimony. This is verified in court through direct examination, cross-examination, and comparison with other evidence. Personal testimony plays a central role, particularly in situations where other evidence is lacking or limited. Often, it is the witness's testimony that allows the course of events to be reconstructed, the behavior of the parties to be clarified, and a factual basis for the proceedings to be established. Therefore, a witness's testimony may prove to be decisive evidence and directly influence the court's formation of its own conviction in resolving the case.

To answer the second research question, it was important to map the factors influencing a witness's memory, which can be divided into evaluator-based and system-based factors. Evidentiary factors can be considered those related to the witness's own characteristics and to how a person perceives, records, and remembers an event. The studies reviewed in this work revealed that witness-based factors significantly influence all stages of a witness's memory—the perception of the event, the storage of information, and subsequent recall. The accuracy of a witness's testimony may be reduced by both circumstances related to the event—such as short duration, poor visibility, unexpectedness, violence, and high stress—as well as the witness's own individual characteristics, such as attention focus, prior experiences, emotional state, intoxication, age, and cognitive characteristics. Therefore, the reliability of witness testimony cannot be assessed solely on the basis of its content; one must always also consider the conditions under which the memory was formed. Systemic factors encompass procedural influences and are not related to the witness's personal characteristics. Studies have shown that systemic factors influence the witness's memory primarily after the event and during its reconstruction, thereby shaping the content and accuracy of testimony. The most significant systemic factors were found to be subsequent exposure to new information, the influence of other people or the media, the manner of questioning and the wording of questions, and the time elapsed since the event. In particular, a witness's memory can be distorted by false or extraneous information, leading and repetitive questions, and discussions with other witnesses, which may result in a person integrating details into their memory that they did not actually perceive. Studies have also shown that as time passes, memories fade and become more susceptible to distortion; therefore, when evaluating testimony, one must always take into account the procedural conditions under which it was formed.

An analysis of the results of the survey conducted as part of this study revealed that legal professionals' awareness of assessor-based factors was uneven: they were well-informed—more than 80% of respondents gave the correct answer—regarding more general and intuitive influencing factors, such as the impact of prior attitudes and expectations on perception, the influence of post-event information, and the effects of alcohol intoxication and stress on witness memory. There was also relatively good awareness of the gun-focus effect, the difficulty of recognising a different race, and the impact of event duration on recall, although for these, some responses fell below the high-awareness threshold. In contrast, significant knowledge gaps emerged regarding factors related to the temporal functioning of memory and the evaluation of recognition evidence, such as the forgetting curve, the relationship between witness confidence and accuracy, the significance of detail richness, and the evidential value of rejection of a recognition lineup. The results suggest that practitioners have a better understanding of the memory factors they encounter in daily practice, but there are significant misconceptions regarding more complex and less intuitive science-based phenomena.

The study showed that legal professionals' awareness of systemic factors was generally higher than that of evaluator-based factors, at 71.2% and 64.9%, respectively; with a particularly strong awareness of the impact of question wording, the risks of repeated identification, the susceptibility of a witness's certainty assessment, and the influence of prior exposure on identification decisions. There was also a general awareness that the investigator's instructions and behavior can influence a witness's decisions and that disguises make subsequent identification more difficult. In contrast, noticeable knowledge gaps emerged regarding the format of the identification lineup, the suspect's distinctiveness within the lineup, and the risks associated with single-subject identification, even though these factors can strongly influence the reliability of identification evidence. The results indicate that practitioners have a better understanding of procedural aspects, and these are generally better understood than psychological and more complex procedural processes. This may stem from the fact that procedural requirements are more directly linked to practical work and are therefore more visible and easier to understand.

The third chapter of the master's thesis analysed how the consideration of factors influencing witness memory is reflected in practice. The results of the study revealed that the reliability of witness testimony depends on the entire procedural process, from the collection of testimony to its judicial evaluation, because testimony is shaped simultaneously by both the psychological characteristics of memory and procedural conditions. The main problem in Estonian law is that while the law provides a general framework, but leaves the investigator with extensive discretion, which is why the manner of questioning, the wording of questions, the practice of presenting for identification, and post-event influences in the proceedings may vary significantly and affect the quality of the evidence. The study also showed that legal professionals' awareness of factors affecting witness memory is inconsistent, and there is a clear gap between theoretical knowledge and practical application, indicating a need for systematic training, guidance, and quality control. The analysis concluded that the evaluation of witness testimony cannot be limited to formal verification or an analysis of the internal logic of the testimony, but must also encompass the circumstances under which it was formed, potential memory distortions, connections to other evidence, and overall credibility. The competence of investigators therefore does not depend solely on initial training, but on continuous professional development, in which training, practical exercises, feedback, and supervision form a comprehensive system.

The contribution of this master's thesis to legal science lies in the fact that it links Estonian criminal procedure regulations and judicial practice with contemporary knowledge of memory psychology and, based on empirical data, highlights the actual level of awareness among Estonian legal professionals regarding factors influencing witness memory. In doing so, the thesis lays the groundwork for the development of more research-based interrogation standards, continuing education programs, and more reliable evidence evaluation within the Estonian legal system.

KASUTATUD ALLIKAD

Kasutatud kirjandus

1. Ackermann, R., Clages, H., Role, H. (2011). *Handbuch der Kriminalistik. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung*. 4 Auflage. Stuttgart: Boorberg, lk 541.
2. Akca, D., Larivière, C. D., Eastwood, J. (2021). Assessing the efficacy of investigative interviewing training courses: A systematic review. *International Journal of Police Science & Management*, 23(1), lk 79–82.
3. Allwood, C. M., Innes-Ker, Å. H., Holmgren, J., Fredin, G. (2008). Children's and adults' realism in their event-recall confidence in responses to free recall and focused questions. *Psychology, Crime & Law*, 14(6), lk 539–542.
4. Baddeley, A., Eysenck, M. W., Anderson, M. C. (2020). *Memory* (3rd ed.). Routledge. A Psychology Press Book, lk 16-17.
5. Bartlett, F. C. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge University Press, lk 30.
6. Bartlett, G., Albery, I. P., Frings, D., Gawrylowicz, J. (2022). The effects of alcohol and co-witness information on memory reports: a field study. *Psychopharmacology*, 239(9), lk 2945-2953.
7. Bjørndal, L. D., McGill, L., Magnussen, S., Richardson, S., Saraiva, R., Stadel, M., Brennen, T. (2021). Norwegian judges' knowledge of factors affecting eyewitness testimony: A 12-year follow-up. *Psychiatry, Psychology and Law*, 28(5), lk 665–682.
8. Blank, H., Launay, C. (2014). How to protect eyewitness memory against the misinformation effect: A meta-analysis of post-warning studies. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3(2), lk 77–88.
9. Brewer, W. F., Treyens, J. C. (1981). Role of schemata in memory for places. *Cognitive Psychology*, 13(2), lk 207–230.
10. Bruce, V., Young, A. (1986). Understanding face recognition. *British Journal of Psychology*, 77(3), lk 305–327.
11. Bruce, V., Young, A. (2012). *Face perception*. Psychology Press.
12. Bruck, M., Ceci, S. (1999). The Suggestibility of Children's Memory. *Annual Review of Psychology* 50(1), lk 419-421.

13. Cederborg, A.-C., Orbach, Y., Sternberg, K. J., Lamb, M. E. (2000). Investigative interviews of child witnesses in Sweden. *Child Abuse & Neglect*, 24(10), lk 1357–1360.
14. Christianson, S.-Å. (1992). Emotional stress and eyewitness memory: A critical review. *Psychological Bulletin*, 112(2), lk 284–309.
15. Chrobak, Q. M., Zaragoza, M. S., Strange, D. (2015). Omitted details and complexity in witness questioning: Effects on eyewitness memory reports. *Applied Cognitive Psychology*, 29(6), lk 879.
16. Colloff, M. F., Wade, K. A., Strange, D. (2016). Unfair lineups make witnesses more likely to confuse innocent and guilty suspects. *Psychological Science*, 27(9), lk 1227–1239.
17. Devitt, A. L., Schacter, D. L. (2016). False memories with age: neural and cognitive underpinnings. *Neuropsychologia*, 91, lk 346-359.
18. Eysenck, M. W., Keane, M. T. (2015). *Cognitive psychology: A student's handbook* (7th ed.). Psychology Press.
19. Fisher, R. P., Geiselman, R. E. (1992). *Memory-enhancing techniques for investigative interviewing: The cognitive interview*. Charles C Thomas, Publisher.
20. Fraser, I., Waite, K., Bond-Fraser, L. (2013). Canadian Police Officers' Knowledge of the Fallibility of Eyewitness Testimony. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 1(3), lk 1-11.
21. Gabbert, F., Memon, A., Allan, K. (2003). Memory conformity: Can eyewitnesses influence each other's memories for an event? *Applied Cognitive Psychology*, 17(5), lk 533–543.
22. Goldstein, E. B. (2019). *Cognitive psychology: Connecting mind, research, and everyday experience*. Cengage Learning, lk 130-131.
23. Houben, S. T. L., Otgaar, H., Granhag, P.-A., Roos af Hjelmsäter, E., Sauerland, M. (2024). Knowledge of legal professionals about age trends in false memory propensity: A vignette study. *Scientific Reports*, 14.
24. Ibabe, I., Sporer, S. L. (2004). How you ask is what you get: On the influence of question form on accuracy and quantity of information. *Legal and Criminological Psychology*, 9(1), lk 15.

25. Innocence Project kodulehekülj. (2020). How Eyewitness Misidentification Can Send Innocent People to Prison. <https://innocenceproject.org/news/how-eyewitness-misidentification-can-send-innocent-people-to-prison/>.
26. Jiang, Y., Hou, Y., Zhou, X. (2016). Legal professionals' knowledge of eyewitness testimony in China. PLOS ONE, 11(2).
27. Jores, T., Colloff, M. F., Kloft, L., Smailes, H., Flowe, H. D. (2019). A meta-analysis of the effects of acute alcohol intoxication on witness recall. Applied Cognitive Psychology, 33(3), lk 334–343.
28. Kask, K. (2009). Erialaspetsialistide pädevus alaealiste tunnistajate ja kannatanute ülekuulamise kohta kriminaalmenetluses. Justiitsministeeriumi kriminaalteabe ja analüüsi talitus, lk 3, 7, 10, 17-18, 24-25.
https://www.kriminaalpoliitika.ee/sites/krimipoliitika/files/elfinder/dokumendid/erialaspetsialistide_padevus_alaealiste_ulekuulamise_kohta_kriminaalmenetluses._justiitsministeerium_k.kask_.2009.pdf.
29. Kask, K. (2011). Comparison of knowledge of law enforcement and lay people regarding eyewitness testimony. Juridica International, 18, lk 161–172.
30. Kassin, S. M., Tubb, V. A., Hosch, H. M., Memon, A. (2001). On the “General Acceptance” of Eyewitness Testimony Research: A New Survey of the Experts. American Psychologist, 56(5), lk 405–416.
31. Kebbell, M. R., Giles, D. C. (2000). Lawyers' questions and witness confidence: Some experimental influences of lawyers' complicated questions on eyewitness confidence and accuracy. The Journal of Psychology, 134(2), lk 135.
32. Kergandberg, E., Pikamäe, P. (2012). Kriminaalmenetluse seadustik: Kommenteeritud väljaanne. Tallinn: Juura, lk 219, 231-232, 248-250.
33. Kergandberg, E., Sillaots, M. (2006). Kriminaalmenetlus. Tallinn: Juura, lk 169, 174-175.
34. Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Esplin, P. W., Mitchell, S. (2002). Is ongoing feedback necessary to maintain the quality of investigative interviews with allegedly abused children? Applied Developmental Science, 6(1), lk 35–41.
35. Lamb, M. E., Sternberg, K. J., Orbach, Y., Hershkowitz, I., Horowitz, D., Esplin, P. W. (2002). The effects of intensive training and ongoing supervision on the quality of

- investigative interviews with alleged sex abuse victims. *Applied Developmental Science*, 6(3), lk 119–123.
36. Lee, Y.-S., Chen, K.-N. (2013). Post-event information presented in a question form eliminates the misinformation effect. *British Journal of Psychology*, 104, lk 119–129.
 37. Levesque, R. J. R. (2006). *The Psychology and Law of Criminal Justice Processes*. New York: Nova Science Publishers, lk 28-30.
 38. Lim, J., Dinges, D. F. (2010). A meta-analysis of the impact of short-term sleep deprivation on cognitive variables. *Psychological Bulletin*, 136(3), lk 375-389.
 39. Loftus, E. F. (1975). Leading questions and the eyewitness report. *Cognitive Psychology*, 7(4), lk 561.
 40. Loftus, E. F. (1975). *Reconstructing Memory: The Incredible Eyewitness*. *Jurimetrics Journal*.
 41. Loftus, E. F. (1981). Eyewitness testimony: Psychological Research and Legal Thought. *Crime and Justice*. 3, lk 109-110.
 42. Loftus, E. F. (2005). Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory. *Learning & Memory*, 12(4), lk 361–366.
 43. Loftus, E. F. (2019). Eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 33(4), lk 498-503.
 44. Loftus, E. F., Hoffman, H. G. (1989). Misinformation and memory: The creation of new memories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 118(1), lk 100–104.
 45. Loftus, E. F., Loftus, G., Messo, J. (1987). Some facts about “weapon focus”. *Law and Human Behavior*, 11(1), lk 55–62.
 46. Loftus, E. F., Palmer, J. C. (1974). Reconstruction of automobile destruction: An example of the interaction between language and memory. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 13(5), lk 585-589.
 47. Magnussen, S., Melinder, A., Stridbeck, U., Raja, A. Q. (2010). Beliefs about factors affecting the reliability of eyewitness testimony: A comparison of judges, jurors and the general public. *Applied Cognitive Psychology*, 24(1), lk 122–133.
 48. Magnussen, S., Safer, M. A., Sartori, G., Wise, R. A. (2013). What Italian Defense Attorneys Know about Factors Affecting Eyewitness Accuracy: A Comparison with U.S. and Norwegian Samples. *Frontiers in Psychiatry*, 4.

49. Magnussen, S., Wise, R. A., Raja, A. Q., Safer, M. A., Pawlenko, N., Stridbeck, U. (2008). What judges know about eyewitness testimony: A comparison of Norwegian and US judges. *Psychology, Crime & Law*, 14(3), 177–188.
50. Marr, C., Sauerland, M., Otgaar, H., Quaedflieg, C. W. E. M., Hope, L. (2021). The effects of acute stress on eyewitness memory: An integrative review for eyewitness researchers. *Memory*, 29(8), 1091–1100.
51. McDermott, K. B., Roediger, H. L. (2026). Memory (Encoding, Storage, Retrieval). In R. Biswas-Diener & E. Diener (Eds), *Noba textbook series: Psychology*. Noba Project. <http://noba.to/bdc4uger>.
52. McLeod, S. (2023). Memory Stages: Encoding Storage and Retrieval. *Simply Psychology*. <https://www.simplypsychology.org/memory.html>.
53. Meissner, C. A., Brigham, J. C. (2001). Thirty years of investigating the own-race bias in memory for faces: A meta-analytic review. *Psychology, Public Policy, and Law*, 7(1), 3–35.
54. Menne, N. M., Winter, K., Bell, R., Buchner, A. (2022). A validation of the two-high threshold eyewitness identification model by reanalyzing published data. *Scientific Reports*, 12, art. 13379.
55. Mickes, L., Wilson, B. M., Wixted, J. T. (2025). The cognitive science of eyewitness memory. *Trends in Cognitive Sciences*. ScienceDirect, 29(7), 655-668.
56. Morgan, C. A., Hazlett, G., Doran, A., Garrett, S., Hoyt, G., Thomas, P., Baranoski, M., Southwick, S. M. (2004). Accuracy of eyewitness memory for persons encountered during exposure to highly intense stress. *International Journal of Law and Psychiatry*, 27(3), 265–279.
57. Nader, K., Hardt, O. (2009). A single standard for memory: The case for reconsolidation. *Nature Reviews Neuroscience*, 10(3), 224–234.
58. National Research Council. (2014). *Identifying the Culprit: Assessing Eyewitness Identification*. The National Academies Press.
59. Palu, A., Soo, A. (2023). From tradition to evidence: Rethinking the law on eyewitness identification in Estonia. *Juridica International*, 32, 87, 90.
60. Paulo, R. M., Albuquerque, P. B., Vitorino, F., Bull, R. (2017). Enhancing the Cognitive Interview with an alternative procedure to witness-compatible questioning: Category

Clustering Recall. Category clustering recall. *Psychology, Crime & Law*, 23(10), lk 967–982.

61. Piilberg, L. Mäluvigade tekkimise võimalused tunnistaja ütluste kujunemisel kriminaalmenetluses. Juhendaja Andreas Kangur. Tartu: Tartu Ülikool 2017.
62. Poole, D. A., White, L. T. (1991). Effects of question repetition on the eyewitness testimony of children and adults. *Developmental Psychology*, 27(6), lk 975–986.
63. Powell, M. B. (2008). Designing effective training programs for investigative interviewers of children. *Current Issues in Criminal Justice*, 20(2), lk 201-205.
64. Price, H. L., Roberts, K. P. (2011). The effects of an intensive training and feedback program on police and social workers' investigative interviews of children. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 43(4), lk 239–242.
65. Principe, G. F., Schindewolf, E. (2012). Natural conversations as a source of false memories in children. *Journal of Experimental Child Psychology*, 32(3), lk 205-223.
66. Radcliffe, P. J., Patihis, L. (2024). Judges and lawyers' beliefs in repression and dissociative amnesia may imperil justice: Further guidance required. *Memory*, lk 1083-1099.
67. Rammo, R. (2006). Alaealise ülekuulamine kriminaalmenetluse kohtueelses staadiumis. *Juridica*, 2006/5, lk 318.
68. Randma, P. (2021). Isikulise tõendiallika usaldusväarsuse kontroll. *Juridica*, 2021/9, lk 636-637.
69. Roediger, H. L. (1980). The effectiveness of four mnemonics in ordering recall. *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory*, 6, lk 566.
70. Ross, D. F., Ceci, S. J., Dunning, D., Togliani, M. P. (1994). Unconscious transference and mistaken identity: When a witness misidentifies a familiar but innocent person. *Journal of Applied Psychology*, 79(6), lk 918–930.
71. Schacter, D. L. (1999). The seven sins of memory: Insights from psychology and cognitive neuroscience. *American Psychologist*, 54(3), lk 184.
72. Seale-Carlisle, T. M., Quigley-McBride, A., Teitcher, J. E. F., Crozier, W. E., Dodson, C. S., Garrett, B. L. (2024). New Insights on Expert Opinion About Eyewitness Memory Research. *Perspectives on Psychological Science*, 17456916241234837.

73. Sharman, S. J., Powell, M. B., Memon, A. (2015). A comparison of open and closed questions for obtaining eyewitness testimony. *Psychiatry, Psychology and Law*, 22(2), lk 255.
74. Shaw, J., Porter, S. (2015). Constructing rich false memories of committing crime. *Psychological Science*, 26(3), lk 291-301.
75. Smith, A. M., Lampinen, J. M., Ying, R. C., Ayala, N. T., Dobbins, I. G. (2025). The rejection-inferiority effect: Why are eyewitness lineups more effective at demonstrating guilt than innocence?
76. Stevens, L. M., Monds, L. A., Riordan, B., Hayre, R. K., Flowe, H. D. (2023). Acute alcohol intoxication and alcohol expectancy effects on women's memory for consensual and non-consensual sexual activity. *Frontiers in Psychology*, 13, art. 1008563.
77. Sumampouw, N., Bjørndal, L. D., Magnussen, S., Otgaar, H., Brennen, T. (2022). Knowledge about eyewitness testimony: A survey of Indonesian police officers and psychologists. *Psychology, Crime & Law*, 28(8), lk 763–777.
78. Tulving, E. (2002). Episodic memory: from mind to brain. *Annual Review of Psychology*, 53, lk 20.
79. Tulving, E. (2007). Are There 256 Different Kinds of Memory? In J. S. Nairne (Ed.), *The foundations of remembering: Essays in honor of Henry L. Roediger, III*. Psychology Press, lk 48-52.
80. Tulving, E. (2007) Mälu. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, lk 69-71.
81. Tulving, E., Bower, G. H. (1975). The logic of memory representations. *The psychology of learning and motivation*, 8, lk 265-301.
82. Wade, K. A., Spearing, E. R. (2022). The effect of cross-examination style questions on adult eyewitness accuracy depends on question type and eyewitness confidence. *Memory*, 31(2), lk 163–178.
83. Waterman, A. H., Blades, M., Spencer, C. (2001). Interviewing adults and children: The effect of question format on the tendency to speculate. *Applied Cognitive Psychology*, 15(5), lk 529.
84. Watkins, M. J. (1975). Inhibition in recall with extralist "cues." *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior*, 14(3), lk 294–303.

85. Watkins, M. J., Tulving, E. (1975). Episodic memory: When recognition fails. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104(1), 1k 5–29.
86. Wells, G. L. (1978). Applied eyewitness-testimony research: System variables and estimator variables. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(12), 1k 1546–1557.
87. Wells, G. L., Bradfield, A. L. (1998). "Good, you identified the suspect": Feedback to eyewitnesses distorts their reports of the witnessing experience. *Journal of Applied Psychology*, 83(3), 1k 360–376.
88. Wells, G. L., Kovera, M. B., Douglass, A. B., Brewer, N., Meissner, C. A. (2020). Policy and procedure recommendations for the collection and preservation of eyewitness identification evidence. *Law and Human Behavior*, 44, 1k 3–36.
89. Wells, G. L., Olson, E. A. (2003). Eyewitness testimony. *Annual Review of Psychology*, 54, 1k 277-295.
90. Wells, G. L., Small, M., Penrod, S., Malpass, R. S., Fulero, S. M., Brimacombe, C. A. E. (1998). Eyewitness identification procedures: Recommendations for lineups and photospreads. *Law and Human Behavior*, 22(6), 1k 605, 610-613, 615.
91. Wells, G. L., Yang, Y., Smalarz, L. (2015). Eyewitness identification: Bayesian information gain, base-rate effect equivalency curves, and reasonable suspicion. *Law and Human Behavior*, 39(2), 1k 99–100.
92. West, J. T., Mulligan, N. W., Bornstein, B. H. (2026). Four (and a half) preregistered failures to replicate the weapon focus effect in online samples. *Psychology, Public Policy, and Law*, 32(1), 1k 48–64.
93. West, R. L., Stone, K. R. (2014). Age Differences in Eyewitness Memory for a Realistic Event. *The Journals of Gerontology: Series B*, 69(3), 1k 338–347,
94. White, A. M. (2003). What happened? Alcohol, memory blackouts, and the brain. *Alcohol Research & Health*, 27(2), 1k 186–196.
95. Wise, R. A., Gong, X., Safer, M. A., Lee, Y.-T. (2010). A comparison of Chinese judges' and US judges' knowledge and beliefs about eyewitness testimony. *Psychology, Crime & Law*, 16(8), 1k 695–713.
96. Wise, R. A., Pawlenko, N. B., Safer, M. A., Meyer, D. (2009). What US prosecutors and defence attorneys know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 23(9), 1k 1266–1281.

97. Wise, R. A., Safer, M. A. (2004). What US judges know and believe about eyewitness testimony. *Applied Cognitive Psychology*, 18(4), lk 427–443.
98. Wise, R. A., Safer, M. A., Maro, C. M. (2011). What U.S. law enforcement officers know and believe about eyewitness factors, eyewitness interviews and identification procedures. *Applied Cognitive Psychology*, 25(3), lk 488–500.
99. Wise, R. A., Sartori, G., Magnussen, S., Safer, M. A. (2014). An Examination of the Causes and Solutions to Eyewitness Error. *Frontiers in Psychiatry*, 5(102).
100. Wixted, J. T. (2004). The psychology and neuroscience of forgetting. *Annual Review of Psychology*, 55, lk 264–265.
101. Wixted, J. T. (2023). *Eyewitness Memory*. Oxford Academic.
102. Wixted, J. T., Wells, G. L. (2017). The relationship between eyewitness confidence and identification accuracy: A new synthesis. *Psychological Science in the Public Interest*, 18(1), lk 55.
103. Yii, S.-L. B., Powell, M. B., Guadagno, B. (2014). The association between investigative interviewers' knowledge of question type and adherence to best-practice interviewing. *Legal and Criminological Psychology*, 19(2), lk 277–280.

Kasutatud kohtupraktika

104. RKKKo 1-20-1208, p 39.
105. RKKKo 1-21-1652, p 8.
106. RKKKo 3-1-1-50-13, p-d 15.1, 15.2.
107. RKKKo 3-1-1-62-07, p 12.2.
108. RKKKo 3-1-1-63-09, p 11.2.
109. RKKKo 3-1-1-67-06, p 7.1.
110. RKKKo 3-1-1-72-13, p 14.
111. RKKKo 3-1-1-74-05, p 15.
112. RKKKo 3-1-1-85-00, p 5.2.
113. RKKKo 3-1-1-87-11, p 7.
114. RKKKo 3-1-1-89-06, p-d 8, 12.

- 115. RKKKo 3-1-1-89-12, p 14.
- 116. RKKKo 3-1-1-104-16, p 18.
- 117. RKKKo 3-1-1-142-05, p-d 11, 14.

Kasutatud normatiivmaterjalid

- 118. Karistusseadustik. – RT I, 22.12.2025, 2.
- 119. Kriminaalmenetluse seadustik. – RT I, 22.12.2025, 3.
- 120. Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 11.04.2025, 3.

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jane Cathlyn Meigas,
(*autori nimi*)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) minu loodud teose

Tunnistaja ütlus kui isikuline tõendiallikas kriminaalmenetluses: mõjutegurid, teadlikkus neist ning nendega arvestamine Eesti õigusvaldkonna spetsialistide seas

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja(d) on Annegrete Palu ja Anneli Soo,
(*juhendaja nimi*)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Jane Cathlyn Meigas

28.04.2026